

नेपाल सरकार
संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरण आयोगको प्रतिवेदन २०२० खण्ड २

पेज नं ७० देखि १४० पेज सम्म

७) ग्राम पञ्चायतका प्रधानपञ्चदेखि अन्य सदस्यहरू समेतलाई जिल्ला पञ्चायतबाट पालोपालोको रुटिन मिलाई ट्रेनिङ दिलाइयोस्

मैले भ्रमण गरेको सिलसिलामा पाएको सुझावहरू निम्न प्रकार छः

ग्राम पञ्चायतमा-रामेछाप जिल्ला पञ्चायतका र ग्राम पञ्चायतका कार्यकर्ताहरू गण्यमान्यहरूले दिनुभएको सुझाव ।

- १) ग्राम पञ्चायतबाट नै घर बनाउने आदि काममा काठको पूर्जी दिने ।
  - (क) ग्राम पञ्चायतमा पर्याप्त मात्रामा जङ्गल नभएमा जिल्ला पञ्चायतद्वारा अर्को ग्राम पञ्चायतद्वारा दिलाउने ।
  - (ख) कुनै जिल्लामा नभएमा अर्को जिल्लाबाट दिलाउने ।
- २) बन्दूक आदिको र रेडियोको रिन्यू पास गर्ने ।
- ३) जिम्मावाल, तालुकदार मार्फत उठाउने मालपोत रकम ग्राम पञ्चायतले उठाउने ।
- ४) रजिष्ट्रेशन पास गरी आउने दस्तूर ग्राम पञ्चायतकै कोषमा रहोस् ।
- ५) खोटा ढक, माना-पाथी निर्मूल पार्ने विषयमा सरकारबाट प्रमाणित माना-पाथी, ढकको उपलब्ध नभएसम्म ठीक नाप, तौल भएको छ भन्ने पञ्चायतले प्रमाणित गरेको कुनै ट्वाक आदि कच्चा भांडाबाट नाप, तौल चलाउने ।

न्यायसम्बन्धी

- १) गाउँ पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएअनुसारको मुद्दा-मामिलामा ग्राम पञ्चायतलाई अख्तियार हुनुपर्ने र अड्डाखानाबाट मौका तहकिकात आदि सरजमीन हुदा बडाका सदस्य र प्रधान-पञ्च राखी मात्र सरजमीन होस् ।
- २) जिल्ला पञ्चायतलाई बन्दूक आदि हतियार, रेडियो आदिका लाइसेन्स जिल्ला पञ्चायतबाट दिने हुनुपर्दछ ।

चरिकोट जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत ग्राम पञ्चायतका गण्यमान्य व्यक्तिहरूको सुझाव (ग्राम पञ्चायत अधिकार)

१. गाउँ पञ्चायतले पञ्चखत बाहेकका सम्पूर्ण मुद्दाहरू हेर्न पाउनु पर्दछ, त्यस्ता मुद्दा-मामिलाहरू रु. ५,०००। सम्म विगो भएको गाउँ पञ्चायतले नै फैसला गर्ने र सो भन्दा बढी विगोको मुद्दा मिले ग्राम पञ्चायतमै मिलाउने र नमिले जिल्ला पञ्चायतले हेर्न पाउनु पर्दछ । त्यस्तो मुद्दा उक्त मुद्दा-मामिलाको कार्वाई गर्न निमित्त एउटा सरकारी कर्मचारी सरह प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा रहन अत्यावश्यक छ ।
- २) न्याय र विकास समिति गर्नको निमित्त ग्राम पञ्चायतको ऐनअनुसार गर्न गराउन पर्नेछ ।
- ३) पञ्चायतभित्रका मुद्दा-मामिलाहरू इलाका अदालतबाटै हुनुपर्दछ तर सरकारी कर्मचारीहरू छरितो संख्यामा रहनु पर्दछ ।
- ४) गाउँ पञ्चायतले आफ्नो एरियाभित्रको मालपोत असूल गर्ने, रजिष्ट्रेशन पास गर्ने, बन्दूकको रिन्यू पास गर्ने, रेडियो सेट दर्ता गर्ने अधिकार पाउनु पर्दछ र जसको विवरण ६ । ६ महीनामा जिल्ला पञ्चायतमा पठाउनु पर्नेछ ।
- ५) ग्राम पञ्चायतका प्रधान-पञ्च, उप-प्रधानपञ्च र अन्य सदस्यहरूलाई निजहरूको मर्यादाक्रमअनुसार पञ्चायतको बैठक भएको दिनको मिटिङ भत्ता प्राप्त हुनु पर्दछ

जिल्ला पञ्चायतको अधिकार एवम् विशेष अधिकार

- १) आज जनतालाई दुःख-तकलीफ र पीर, बाधा, कठिनाइबाट मुक्त गराउन पञ्चायत तहमा शक्तिको विकेन्द्रीकरण गराइबक्सने राष्ट्रनायक श्री ५ महाराजाधिराजका सदिच्छानुसार जिल्ला पञ्चायतले स्थानीय हाकिमको अधिकार शत प्रतिशत पाउनु पर्दछ र गोस्वारा खारेज हुनुपर्दछ ।
- २) जिल्ला पञ्चायतले जिल्ला विकास निर्माणको अभिवृद्धिको निमित्त र वार्षिक बजेट पास गर्ने गाउँ पञ्चायतउपरको अपील सुन्ने, विकास एवम् प्रशासनसम्बन्धी अन्याय विषयमा माल तहमा ग्राम

पञ्चायतहरूलाई निर्देशन दिने र बढी तहमा अनुशासित विकासप्रीय र प्रशासन कुशल बनाउन पूर्ण अधिकार पाउनु पर्दछ ।

(क) सामाजिक शोषण र भ्रष्टाचार निर्मूल गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई पूर्णरूपेण हुनुपर्दछ । र विकास जिल्लामा असूल हुने मालपोत आम्दानीबाट ५० प्रतिशत जिल्ला पञ्चायत कोषमा दाखिला हुनुपर्छ । जुन रकम विकास निर्माणसम्बन्धी कार्यहरूमा खर्च गर्न प्रत्येक ग्राम पञ्चायतहरूलाई समानुपातिक आधारमा वितरण गरिनु पर्दछ ।

३) जिल्ला पञ्चायतका सभापति, उप-सभापति र अन्य सदस्यहरूलाई मासिक भत्ता प्राप्त हुनुपर्दछ ।

४) शक्ति विकेन्द्रीकरणको सम्बन्धमा पञ्चायतहरूको निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको सुझावलाई मान्यता दिनुपर्दछ ।

५) मुद्दा-मामिलासम्बन्धी विषयमा र आवश्यक परेमा जिल्ला पञ्चायतले इलाका न्यायाधीशलाई फिकाई सरसल्लाह लिन सक्नेछ ।

६) ग्राम पञ्चायतलाई मुद्दा-मामिलासम्बन्धी म्याद पूर्जा र अन्याय विषयमा आवश्यक सूचनाहरू जिल्ला र ग्राम पञ्चायतहरूका आदान प्रदान गर्न र पालो-पहरा गर्न समेत २ जना पिउन नियुक्त गरिने छ, जसको तलब श्री ५ को सरकारको तर्फबाट पाउनु पर्दछ ।

७) मुद्दा-मामिलासम्बन्धी र अरू कुनै विषयमा परस्परको विचार र सहयोगको आदान-प्रदान गर्न एक ग्राम पञ्चायतले अरू २ या ३ पञ्चायतहरूसँग संयुक्त समिति गठन गरी गतिलो ढङ्गबाट कार्य सञ्चालन गर्नेछ ।

८) उपरोक्त अधिकार र सहूलियत प्राप्त नभएमा जिल्ला र ग्राम पञ्चायतहरू आमतवरले अनुत्साही हुनेछन् ।

सिंधुली माडी जिल्ला पञ्चायत विकासका कार्यकर्ता र ग्राम पञ्चायतका प्र.पं.र अरू गण्यमान्य व्यक्तिहरूको सुझाव निम्न प्रकारका छन् :

१) आज प्रचलित कानूनले खाई पाई आएको रकम-कलम लिन निषेध गरिएको र साना साना मुखियाली, जिम्मावाली व्यवस्थाबाट माललाई कार्यगर्न पनि असुविधा परी जिमिदार मुखियाली उठाई आएको रकम कलम गाउँ पञ्चायतलाई उठाउने अधिकार हुनु पर्छ भन्ने प्रस्ताव सर्वसम्मतिबाट पारित गर्छ ।

२) प्रत्येक गाउँ पञ्चायतले आफू-आफ्नो पञ्चायत बडाको जग्गा रजिष्ट्रेशन पास गर्ने अधिकार पञ्चायतलाई हुनु पर्छ भन्ने सर्वसम्मतिबाट पारित गर्छ ।

३) बन्दूक तथा रेडियो लाइसेन्स तथा रिन्यू अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनु पर्छ भन्ने प्रस्ताव पारित गर्छ ।

४) वन संरक्षण तथा घरसंघा पूर्जा गाउँ पञ्चायतबाट हुनुपर्छ । जङ्गल नभएका पञ्चायतमा जिल्ला पञ्चायतका निर्णयअनुसार अर्को पञ्चायतबाट प्रदान गरिनु पर्छ भन्ने प्रस्ताव सर्वसम्मतिबाट पारित गर्छ ।

५) गाउँ पञ्चायतको कागजपत्रहरू का.स.द्वारा चलाउन पाउनु पर्छ भन्ने प्रस्ताव पारित गर्छ ।

६) यस सिंधुली विकास जिल्लाको मालपोत रघुनाथपुर, सर्लाही, ओखलढुङ्गा, रामेछाप, मकवानपुर आदि मालमा दाखिल हुने र यस विकास जिल्लाका गाउँ पञ्चायतहरूलाई उक्त लिखित मालहरूमा दाखिल गर्न असुविधा पर्ने हुनाले यस विकास जिल्लाका मालपोत यसै जिल्लाको सदरमुकाम सिंधुलीमा मालपोत व्यवस्था खारेज गरी राष्ट्र बैङ्कको व्यवस्था गरिनु पर्छ भन्ने प्रस्ताव पारित गर्छ ।

न्याय सम्बन्ध बारे

७) गाउँ पञ्चायत कानूनमा उल्लिखित अधिकार गाउँ पञ्चायतले न्याय गर्ने र गाउँ पञ्चायतले न्याय गर्न नमिल्ने मुद्दाहरूमा गाउँ पञ्चायतको सिफारिश नभई इलाका अदालतमा मुद्दा दायर नगरियोस् कारण गाउँ पञ्चायतलाई वास्तविक वस्तुस्थिति ज्ञान हुने भएबाट गाउँ पञ्चायतको सिफारिश अनिवार्य हुनुपर्छ भन्ने प्रस्ताव पारित गर्छ ।

८) जिल्लाको व्यवस्थापिकाको कार्य जिल्ला पञ्चायतबाट हुनुपर्छ ।

(क) साविकदेखि सुरक्षा व्यवस्थामा रहेका फौजी पुलिसहरू अधिकारवालाले सम्बन्धित विभागको तैनाथमा रही कार्य गर्ने ।

तर- जिल्लाको शान्ति-सुरक्षा र जिल्लामा पर्ने सडकहरू आज अघि बडाहाकिमहरूले पाएको अधिकार जिल्ला पञ्चायतले पाउनु पर्छ ।

- ९) श्री ५ को सरकारद्वारा तोकिएको बजेट अनुसार जिल्लाभित्रका शिक्षण संस्थाहरूलाई स्वीकृति दिने अथवा अस्वीकृत गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई प्राप्त हुनुपर्छ भन्ने प्रस्ताव पारित गर्दछ ।
- १०) केन्द्रीय तहका योजनाहरू जुन जुन जिल्लामा ती योजनाहरू पर्दछ तिनै तिनै जिल्लालाई र उक्त योजना पूरा गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुने पर्छ ।

जनकपुर अञ्चलका अञ्चलाधीश श्री छिरिङ तेन्जिङ लामाज्यूको सुभाष

१. ग्राम पञ्चायतहरूबाट मालपोत रकम-कलम असूल-तहसील गरियोस् ।
२. अधिकार बमोजिम ट्याक्सहरू लगाइयोस् ।
३. न्यायसम्बन्धी अधिकार कुनै दिनु हुँदैन ।

आयोगका सदस्य श्री तेजेन्द्रबहादुर खड्काले दिनु भएको नारायणी अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट पञ्चायती व्यवस्थाको माध्यमद्वारा जनताको शासन जनताबाटै गर्नु भन्ने मौसुफको महान् आकाङ्क्षाले मौसुफ सरकारबाट गठन गरिबक्सको प्रशासन विकेन्द्रीकरण आयोगको सदस्य श्री तेजेन्द्रबहादुर खड्का, चन्द्रजङ्गबहादुर सिंहले भ्रमण गरेको नारायणी अञ्चल भरका विभिन्न तहका पञ्चायत सदस्य, बुद्धिजीवी वर्ग, श्री ५ को सरकारका कर्मचारी तथा सर्वसाधारण जनतासँगको सम्पर्कमा विचार-विमर्श गरी प्राप्त भएको सुभाष र विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी हामीहरूमा भएको ज्ञान समेतलाई समावेश गरी निम्नलिखित सुभाष पेश गरेका छौं । सो बमोजिम हाललाई शक्तिको विकेन्द्रीकरण भए गरेमा पञ्चायती व्यवस्थाको जग दरिलो एवम् खँदिलो हुनुको साथै पञ्चायती व्यवस्था संसारको अगाडि नमूनाको रूपमा देखा पर्नेछ भन्ने हामी आयोगका सदस्यले विश्वास प्रकट गर्दै यो रिपोर्ट पेश गरेका छौं ।

१. पञ्चायती व्यवस्थाको प्रादुर्भाव भएपछि देश भरमा विभिन्न पञ्चायतहरूको गठन भइसकेको छ, तर पञ्चायतहरूलाई आजसम्म काम गर्ने कानूनी अधिकार पूर्ण रूपमा प्राप्त नभएकोले पञ्चायतहरू अलमलिएको पाइन्छ । त्यसकारण सर्वप्रथम विभिन्न तहको पञ्चायती ऐनहरू पूर्ण रूपमा लागू गरी पञ्चायतहरूलाई सक्रिय बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।
२. विभिन्न तहका पञ्चायतलाई प्रदान गरिएको कानूनी एवम् काम-कर्तव्यसम्बन्धी अधिकार अपर्याप्त देखिन्छ, किनकि वर्तमान पञ्चायती व्यवस्था सफलीभूत पार्ने माध्यम विभिन्न तहका पञ्चायतहरू नै हुने हुँदा गाउँदेखि लिएर राष्ट्रसम्मको सम्पूर्ण विकास निर्माण मात्र होइन कि अरू कतिपय कुब्यवस्था जस्तै-अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार, दुराचार समेतलाई निर्मूल पारी सर्वसाधारण जन जीवनको जीवनस्तर उठाई जनतामा बौद्धिक, शैक्षिक एवम् नैतिक वृद्धि गराई कानून तथा अनुशासनको पनि परिपालना गर्ने गराउने दिशातर्फ पनि ध्यान दिनु पञ्चायतहरूको प्रथम कर्तव्य भएकोले हाल विभिन्न तहका पञ्चायतलाई प्रदत्त कानूनी अधिकार अपर्याप्त छ । भइराखेको गाउँ तथा जिल्ला पञ्चायत ऐनहरूमा थप अधिकार प्रदान गरी विकेन्द्रीकरणलाई अलमल्याउनु अनुपयुक्त हुन जाने छैन र थप अधिकार हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

गाउँ पञ्चायतलाई थप दिनुपर्ने अधिकारहरू

हाल माल अड्डाबाट हालमा हेर्ने गरिआएको कामहरू :

१. गाउँ पञ्चायत एरियाभित्रको सरकारी मालपोत गाउँ पञ्चायतबाटै असूल-तहसील गर्ने र तहसील भएको १० प्रतिशत गाउँ सभाको कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२. तालुकदार, जिम्मावाली प्रथा तुरुन्तै खारेजगरी तालुकदारहरूले गर्ने गरिआएको काम-कारवाई गाउँ पञ्चायतलाई सुम्पीदिनु आवश्यक देखिन्छ ।
३. रैती-दुनियाँको लेनदेन व्यवहारमा रु. ५०१ देखि लिएर २,०००१ सम्म थैली भएको रजिष्ट्रेशन पास गाउँ पञ्चायतबाटै गरी दिने अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

४. रैती-दुनियाँको नासो, ढरीट अथवा धितो बन्धकसम्बन्धी व्यवहारमा रु. २,००० सम्मको थैली बुझी लिनेले बुझी लिएन, बुझाई पाउँ भन्ने उजुरी गाउँ पञ्चायतबाटै लिई किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।
५. सार्वजनिक सन्धिसर्पन गौचरन लोप गरे, गराए भन्ने विषयको उजुरी लिई किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुनुपर्ने देखिन्छ ।
६. रैती-दुनियाँको जग्गा-जमीन नामसारी गर्ने र १० वर्षे जाँच अर्थात् १० घरदर समेत पञ्चायतहरूबाटै गर्ने व्यवस्था हुनु राम्रो देखिन्छ ।
७. रैती-दुनियाँले किन-बेच गर्दा हकवालाले हक सकार गर्न दिएन, हक सकार गरी पाउँ भन्ने रु. २,००० सम्मको थैली भएको हक सकार मुद्दाको उजुरीको किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।
८. विर्ता, गुठी, राज्य, जग्गा ढपोटसम्बन्धी मुद्दा-मामिलाहरूमा रु. ५०० सम्मको उजुरी लिई किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।
९. गाउँ पञ्चायत एरियाभिन्नको पर्ति जग्गा दर्ता गर्न पर्दा वा सुकुमवासीका नाममा वितरण गर्नुपर्दा पञ्चायतको सिफारिश भएको जति मात्र दर्ता र वितरण भएको कानून मान्यता दिने व्यवस्था हुनु राम्रो देखिन्छ ।
१०. सरकारी बाँकी बक्यौताहरू गाउँ पञ्चायतबाटै असूल तहसील गर्ने र असूल हुन आएको रकमको ५० प्रतिशत गाउँसभा कोषमा राखी दिने व्यवस्था भए राम्रो हुनेछ ।

हालमा अदालतबाट हेर्ने गरिआएको कामको कार्वाई

११. फौजदारी तर्फ- साधारण चोरी, जारी, धनमाल, कुटपीट, गाली-बेइज्जती, विजाई-विद्युत, ठगी, सुध्याइको पतिया पाउँ भन्ने र देवानी तर्फ लुटपीट, जग्गा खिचोला, लेनदेन रजिष्ट्रेशन पास गरिदिएन, गराई पाउँ भन्ने र ठेक्का दिएन भन्ने, विगो भराई पाउँ भन्ने, करकाप छली-भुक्याई कागज गरेभन्ने मुद्दाहरूमा विगो दण्ड रु. १,००० सम्मको र जग्गा तर्फ जग्गाको माल विगो रु. १,०००- दण्ड रु. १०० सम्म हुने देवानी मुद्दातर्फ र कैद वर्ष १ र दण्ड रु. ५०० सम्म हुने फौजदारी तर्फको मुद्दा-मामिला पञ्चायतबाटै हेरी किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।
१२. माथि उल्लिखित गरिएको मुद्दाहरू बाहेक अरू ज्यानसम्बन्धी, डाँका, हाडनाता करणी समेतको पञ्चखतका मुद्दा बाहेक अदालतमा दायर हुन आउने देवानी, फौजदारी मुद्दाहरू पञ्चायतको सिफारिशद्वारा मात्र दायर हुने व्यवस्था भएमा राम्रो देखिन्छ ।

हालमा गौडा-गोस्वाराबाट गर्ने गरिआएको काम

१३. श्री ५ को सरकारले तोकिदिएको एवम् राष्ट्रिय वन-जङ्गल को देखरेख एवम् संरक्षण र पञ्चायती वन-जङ्गलबाट जनतालाई आवश्यक बाँस, घाँसपात, स्याउला समेतको पूर्जी गाउँ पञ्चायतबाटै दिने व्यवस्था हुनु आवश्यक छ ।
१४. कानूनद्वारा बन्देज गरिएको राष्ट्रिय वन-जङ्गल वा पञ्चायती वन-जङ्गल मा गैरकानून तवरले काटे, कटाए भन्ने वन-जङ्गलसम्बन्धी कुरामा रु. १,००० सम्म दण्ड विगो हुने मुद्दाको उजुरी पञ्चायतबाटै लिई किनारा गरिदिने व्यवस्था हुन आवश्यक देखिन्छ ।
१५. हातहतियार पास रिन्डू-पास गराउने र लाइसेन्स दिने अथवा खारेज गरिदिने सम्बन्धमा हातहतियार मध्येको साधारण मृजलोडिङ्ग अर्थात् भरुवा बन्दूकको शुरु लाइसेन्स दिने वा रिन्डू गरिदिने वा खारेज गरिदिने र नियन्त्रणसमेत राख्न सक्ने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
१६. गाउँ पञ्चायत एरियामा देखाइने अथवा प्रदर्शन गराइने नाटक, सिनेमा, थिएटर र सर्कस आदि कानूनद्वारा निर्धारित मनोरञ्जन कर पञ्चायतले लिई गाउँसभा कोषमा जम्मा गराउने व्यवस्था हुन आवश्यक देखिन्छ ।
१७. रेडियोको लाइसेन्स वितरण गर्ने र कर असूल गर्ने र नागरिकताको परिचयपत्र समेत वितरण गर्ने अधिकार पञ्चायतलाई प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
१८. पञ्चायत एरियाभिन्न खरिद विक्री हुने माल जस्तै- नून, तेल, मट्टीतेल, घ्यू, चिनी, मिर्ची, पेट्रोल, डिजेल, इत्यादि दैनिक उपयोगका सामग्रीहरू कुनै कसैले नाजायज तरीकाले फाइदा उठाउने उद्देश्य राखी दवाई,

- लुकाई राख्ने, राख्न लगाउने गरेको देखिन, बुभिन आएमा त्यस्तो गर्ने कुनै पनि व्यापारी र व्यक्तिसंग भएको मालसामान जाँचबुझ गर्न र खान-तलाशी लिन पञ्चायतले सक्ने र त्यस्ता गैरकानूनी नाजायज तबरबाट दवाई-छिप्राई राख्नेको देखिन, भेटिन आएमा त्यस्तो मालसामान राख्ने ब्यक्तिहरू उपर मुद्दा चलाउन पञ्चायतले सक्ने र मुद्दाको तैकात नभएसम्म खान-तलासीबाट वरामद हुन आएको मालसामान बिक्री वितरणबाट मुलतबी राख्न वा पञ्चायतले तोकिएको दरभाउमा बिक्री गर्ने, गराउने अधिकार पञ्चायतलाई प्राप्त हुन आवश्यक देखिन्छ ।
१९. पञ्चायत एरियाभित्रको स्थिति के कस्तो, छ सो स्थितिलाई ध्यानमा राखी पञ्चायत एरियाभित्रको खाद्यान्न जस्तोसुकै बस्तुको निकासी-पैठारीमा प्रतिबन्ध लगाई बस्तु नियन्त्रण गर्ने, गर्न लगाउने अधिकार पञ्चायतहरूलाई प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२०. पञ्चायत एरियाभित्रको श्री ५ को सरकारले तोकिएको अथवा बाँडिएको कोटाको मालसामानहरू र श्री ५ को सरकारको स्वीकृति प्राप्त गरेको कम्पनीद्वारा बिक्री वितरण हुनु मालसामान इत्यादि तोकिएको दरभाउमा भन्दा बढी दर भाउमा बिक्री गरी कालोबजार गर्ने कुनै पनि व्यक्ति उपरको रु. १,०००। सम्म दण्ड विगो हुने कालाबजारसम्बन्धी मुद्दाको उजूरी लिई किनारा गरिदिने अधिकार पञ्चायतलाई प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२१. अञ्चल तथा जिल्ला पञ्चायतहरू र श्री ५ को सरकारको जुनसुकै अड्डाखानाबाट रैती दुनियाँका काम कारवाई हुँदा र गरिदा जुनसुकै कार्यमा पनि गाउँ पञ्चायतको प्रतिनिधि राखी गरेको कारवाईलाई मात्र कानूनी मान्यता दिने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२२. श्री ५ को सरकारको जुनसुकै अड्डाखाना र खासगरी पुलिसठाना चौकीहरूसंग गाउँ पञ्चायतले मद्दत मागेमा तुरुन्तै मद्दत दिने र पञ्चायतले दिएको आदेश-निर्देशलाई पालना गर्ने, गराउने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२३. गाउँ पञ्चायत एरियाभित्रका जनतालाई दुःख, पीर, बाधा दिने जाली फटाहा गर्ने, सीधासाधा जनतालाई फुल्याई ठगठाग गरी लिने-खाने, घूस खाने-खुवाउन पेशा गर्ने, अन्य विकास र निर्माणको कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले सदैव विरोध गरी हिँड्ने नैतिक एवं चरित्रहीनताको कार्य गर्ने सरकारी वा गैरसरकारी जुनसुकै व्यक्तिको पनि पञ्चायतले रिकर्ड राख्न सक्ने र प्रतिलिपि जिल्ला पञ्चायतमा पठाउन सक्ने अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२४. गाउँ पञ्चायतबाट सार्वजनिक हितको लागि उठाइने जुनसुकै कार्यमा बाधा, अड्चन दिने वा मुखले बोलेर वा लेखेर पञ्चायतप्रति घृणा, द्वेष फैलाई समाजमा भ्रम पैदा गर्न लागेको छ वा गराउन प्रोत्साहन दिएको छ भन्ने पञ्चायतलाई प्रमाणित हुन आएमा त्यसको रोकथामको लागि त्यस्ता व्यक्तिलाई १ महीनासम्म कैद वा रु. ५०। दण्ड वा दुवै गर्न सक्ने अधिकार पञ्चायतलाई प्राप्त हुन आवश्यक छ ।
२५. पञ्चायतसम्बन्धी कार्य गर्दा कुनै व्यक्तिले पञ्चायतका कुनैपनि सदस्यलाई अथवा सदस्यउपर उजूर गरेमा त्यस्ता मुद्दा-माभिलाहरूमा पञ्चायतका कुनै पनि सदस्य तारीखमा रहनु नपरी इन्वयरी गर्न पाउने कानूनी सुविधा प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२६. पञ्चायतबाट किनारा भएका मुद्दाहरूको अपील, विकास निर्माण तर्फको जिल्ला पञ्चायतले र जनताको अरू व्यक्तिगत तेरो मेरो, हक-बेहकसम्बन्धी अपील जिल्ला अदालतले सुन्ने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
२७. गाउँको विकास नभई विकास हुन सक्दैन भन्ने कुरामा दुइ मत हुन सक्दैन होला । त्यसकारण गाउँ पञ्चायतलाई गाउँ पञ्चायत एरियामा सिंचाइ, बाँध-पैन, यातायात, शिक्षा, स्वास्थ्य इत्यादि कुराहरूका योजना र व्यवस्था गर्ने काममा पञ्चायतका निर्णयले सालको कमसेकम १०,०००। खर्च गर्ने अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

जिल्ला पञ्चायतहरूलाई हनुपर्ने थप अधिकार

१. जिल्ला पञ्चायतलाई जिल्लाको दैनिक प्रशासनमा सरिक गराई निम्नलिखित अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (क) हालमा गौडा-गोस्वारा, गढीहरूबाट गर्ने गरिआएको जिल्लास्तरीय सम्पूर्ण प्रशासनिक काम-कारवाई र बडाहाकिमहरूलाई भएको अधिकार एवम् कर्तव्य जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिदिनेमा सो कार्यहरू सुचारुरूपले चलाउन सक्ने जिल्ला पञ्चायत देखिन्छ ।
- (ख) हाल माल अड्डाहरूबाट हेर्ने गरिआएको गुठी, विर्ता, राज्यसम्बन्धी मुद्दाहरूमा रु. ५००। भन्दा माथिको विगो उक्त विषयको उजूरी लिई किनारा गरिदिने अधिकारहरू हुनु उचित देखिन्छ । रु. २,०००। भन्दा माथिका जनताको हक सकार गरिपाउँ भन्ने वा बन्धकी थैली बुझाइपाऊँ भन्ने र रजिष्ट्रेशन पास गराइपाऊँ भन्ने समेत उजूर लिई किनारा गरिदिने अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (ग) रु. २,०००। भन्दा माथि थैली भएको जनताको खरिद-विक्रीसम्बन्धी रजिष्ट्रेशन पास गाउँ पञ्चायतको सिफारिशमा जिल्ला पञ्चायतले गर्नु उचित हुनेछ ।
- (घ) जिल्लाभरमा चाहिने आवश्यक उपभोगका वस्तुहरू विदेश वा स्वदेशबाट आउने जस्तै नून, तेल, मट्टितेल तथा चिनीहरू जिल्लाको आवश्यकता हेरी कोटा बाँडिदिने अथवा लाइसेन्स वितरण गर्ने व्यवस्था जिल्ला पञ्चायतबाटै हुनु आवश्यक छ ।
- (ङ) कृषि सुधार, पशुपालन, घरेलु उद्योग, सहकारी र स्वास्थ्य आदि सबै संस्था जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा रही जिल्ला पञ्चायतको निर्देशन तथा नियन्त्रणमा सञ्चालिन हुनु राम्रो देखिन्छ ।
- (च) जिल्लामा पर्ने आउने दैवी आपत्ति जस्तै आगलागी, खोलो,पहिरो लागि बेघरबार भएकालाई तत्कालै सहायता पुऱ्याउन सालभरमा २५,०००। रूपैयाँ जिल्ला पञ्चायतबाटै सहायता दिन सक्ने व्यवस्था हुनु राम्रो देखिन्छ ।
- (छ) जिल्लाको विकास गर्ने र निर्माण गर्ने पूर्ण उत्तरदायित्व जिल्ला पञ्चायतहरूमा नै हुने हुँदा प्रत्येक जिल्लामा पाँचलाखको बजेट तयार पार्न सक्ने र सोही बजेट आधारमा योजना लागू गर्न, गराउन सक्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई नभएसम्म जिल्लाको विकास ठोस रूपमा होला भन्न नसकिने हुँदा सालको कससेकम पाँचलाख रूपैयाँ विकास र निर्माण तर्फ प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला पञ्चायतको माध्यमबाट खर्च गर्ने अधिकार हनुपर्ने देखिन्छ ।
- (ज) जिल्ला पञ्चायतले तयार पारेको बजेट र योजना तालिकाहरू अञ्चलसभाको बैठकबाट स्वीकृति हुने र गरिदिने व्यवस्था हुनु राम्रो देखिन्छ ।
- (झ) जिल्ला पञ्चायतहरूमा एक इञ्जिनियर र एक ओभरसियरहरू राख्ने व्यवस्था हुनु अत्यन्त जरुरी देखिन्छ ।
- (ञ) जिल्ला पञ्चायतका सभापतिहरूले तथा जिल्ला पञ्चायतहरूले जिल्लाको दैनिक प्रशासनमा भाग लिने व्यवस्था भएमा निजहरूलाई तलब या भत्ताको व्यवस्था हुनु जरुरी देखिनुको साथै जिल्ला पञ्चायतका अरू सदस्यहरूलाई पनि मिटिङमा जाँदा-आउँदाको भ्रमण भत्ता र मिटिङ भएको दिनमाको मिटिङ भत्ता समेत हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (ट) जिल्ला पञ्चायतबाट किनारा भएको सबै प्रकारका मुद्दाहरूको अपील सिधै सर्वोच्च अदालतबाट हेर्ने व्यवस्था हनुपर्ने देखिन्छ ।

अञ्चल पञ्चायतहरूले अञ्चलभरको विकास निर्माण कार्यको रेखदेख गरी जिल्लामा हनुपर्ने विकाससम्बन्धी आवश्यकीय कुराको खाँचो पूरा गरिदिनु अञ्चल पञ्चायतको मुख्य काम भएको हुँदा जिल्ला पञ्चायतहरूले तयार पारको बजेट र योजनाहरूको छानबीन गरी योजना र बजेट स्वीकृति गरिदिने अधिकार अञ्चलसभाको बैठकलाई दिइनुपर्दछ र यसमा अञ्चलसभाबाट गरेको निर्णयप्रति केन्द्रको हस्तक्षेप गर्ने कुनै प्रकारको अंकुश रहन हुँदैन ।

आयोगका सदस्य श्री चन्द्रजङ्गबहादुर सिंहले दिनु भएको नारायणी अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

संसदीय व्यवस्था अफापसिद्ध भयो । विश्वका सामु नवीनतम र साथै हामीहरूको निमित्त समयानुकूल नेपाली जनजीवनको आर्थिक, सामाजिक, बौद्धिकस्तरको प्रगतिको साथै सर्वाङ्गीण विकास गर्न राष्ट्रनायक श्री ५ बाट पञ्चायती व्यवस्थाको नेपालमा घोषणा भयो, नेपाली हुँ भनी आफूलाई गौरव ठान्ने प्रत्येक नेपालीले स्वागत गर्‍यो, साथै ग्राम पञ्चायतदेखि राष्ट्रिय पञ्चायतको पनि गठन भयो ।

शताब्दीदेखि देशको शासन केन्द्रीकरण हुँदै पञ्चायत व्यवस्थाका उषाकालसम्मको केन्द्रीकरणले दैनिक शासन प्रणालीमा केन्द्रीय सचिवालयको एकछत्र राज भने पनि हुन्छ । अत्यधिक केन्द्रीकरण शासनले हाम्रो जस्तो यातायात सञ्चारको असुविधा भएको देशमा सर्वाङ्गीण विकासको गति अवरुद्ध भएको थियो । साना र दैनिक कार्यका निमित्त जनतालाई सानै पर्का परको थियो ।

देशको वस्तुस्थितिको सही मूल्याङ्कन गरेर जनताको मर्म बुझी राष्ट्रनायकबाट पञ्चायती व्यवस्थालाई भन् भन् अझ सक्रिय पारी प्रत्येक नेपालीले शासनको भारलाई वहन गर्ने महान् जिम्मदोरीलाई अंगाली काँधमा काँध मिलाई देश, नरेश र जनताको सेवा गर्न शाही शासन विकेन्द्रीकरण आयोग पनि गठन गरिबक्सियो, जो, नेपालको इतिहासमा अविस्मरणीय उदाहरण छ । आयोगका सदस्यहरू अञ्चल-अञ्चलको भ्रमणमा गएका थिए । श्री तेजेन्द्रबहादुर खड्का सहित म पनि नारायणी अञ्चलको भ्रमणमा गएको थिएँ । भ्रमणको अनुभवसँगै विकेन्द्रीकरण बारे आफ्नो सुझाव पेश गरिरहेको छु ।

भ्रमणको अनुभव

१. सरकारी कर्मचारी,
२. पञ्चायतमा भाग नलिई पञ्चायतप्रति असहयोगात्मक विचार भएका,
३. पञ्चायतका विरोधी पनि हैनन्, तर पञ्चायतको महत्व नबुझेर पञ्चायतमा भाग नलिएका,
४. पञ्चायतमा भाग लिई विभिन्न पञ्चायतका स्तरमा चुनिएका ।
  १. कतिपय जिल्लाका सरकारी कर्मचारीहरूको कहीं कहीं विकेन्द्रीकरणप्रति उदासीनता पनि देखापर्‍यो । खास गरिकन कर्मचारीहरूमा आफ्नो-आफ्नो अधिकार कम हुन लागेकोले ज्यादै पीर पनि मानेका छन् । तर कहीं कहीं अक्सर कर्मचारीहरूले स्वागत पनि गरेका छन् । स्वागत गर्नको कारणमा ज्यादा सानातिनाको कामबाट फुर्सत हुनथाल्यो भन्ने भनाइ थियो ।
  २. पञ्चायतमा भाग नलिएर बिलकुलै पञ्चायती व्यवस्थाप्रति उदासीन रही सिर्फ तमाशा हेरे जस्तो हेरी मौका परेमा पञ्चायती व्यवस्थामा हुन लागेको सुधारात्मक कार्यप्रति विरोध गर्ने तत्व अझै जिल्ला जिल्लामा बाँकी नै छन् ।
  ३. केही व्यक्तिहरू जिल्लामा पहिले पञ्चायतको महत्व नबुझेर निष्क्रिय भइरहेका र अहिले राष्ट्रिय पञ्चायतसम्मको गठन भई व्यवस्थापिकाको कार्य गर्ने अधिकार पनि प्राप्त भएकोले पश्चातापमा छन् । यसमा केही बुद्धिजीवी पनि छन् र शायद दोस्रो चुनावका निमित्त अहिलेदेखि नै सक्रिय भएर कार्य गर्न थालेका छन् । जिल्ला पञ्चायत निष्क्रिय हुनासाथ यिनै पञ्चायतलाई सक्रिय बनाउने छन् । साथै पञ्चायतका महत्वबारे पनि विस्तृत प्रचारको कमी सरकारबाट भएकोले चुनावमा भाग लिन नसकेको भन्ने भनाइ छ ।
  ४. गाउँ पञ्चायतदेखि राष्ट्रिय पञ्चायतसम्म प्रमुख भाग लिई कार्य गर्न कम्मर कसेका । विकेन्द्रीकरणबारे जिल्ला भित्रको भ्रमणमा मुख्यतः पञ्चायतका सदस्यहरूको भनाइअनुसार सरकारबाट गजेटमा प्रकाशित अधिकार अहिलेसम्म प्रयोग गर्न नपाइएकोले कार्यमा शिथिलता आएको छ । अधिकारको हकमा दोस्रो गुनासोमा अक्सर सबैजसो पञ्चायतले यो पनि भनेका छन् कि अधिकार मात्र दिएर के गर्ने, जबकि सो अधिकारको सदुपयोग गर्ने पूरा जिम्मेदारी नै हुँदैन, किनकि अञ्चलको टुरमा श्रमदानबाट बन्न लागेको बाटोमा गाउँका १/२ फटाहाले सो बाटो बन्न नदिई सदस्यहरूलाई समेत अनेकौं धम्की दिई बनेको बाटो पनि रोकाएका रहेछन् । पञ्चायतबाट उक्त

खेदपूर्ण घटनाप्रति केही पनि गर्न नसकेकोले आम जनतामा पनि पञ्चायतप्रति सहयोगात्मक भावनाको शिथिलता देखा पर्न लागेको छ ।

सर्वसाधारण जनतामा गजेटमा प्रकाशित अधिकारहरू देखेर पहिले उत्साहित भएक थिए । कारण, सरल र सुलभ तरिका साधारण कार्य गर्न पञ्चायतले अड्डा, अदालत घाउन टुट्यो भन्ने धारणा थियो, तर अहिले पञ्चायतले केही पनि अधिकार आजसम्म नपाएकोले पूर्वको उत्साहमा शैथिल्यपन आउनाका साथै कहीं कहीं पञ्चायतमा पनि चुनिएका व्यक्तिहरू पुरानै मनोवृत्तिको आएकाले जनता त्यति आशान्वित हुन सकेको छैन, जति हुनु पर्दथ्यो । त्यसैले शीघ्रनै गाउँ, जिल्ला र अञ्चल पञ्चायतलाई अधिकार दिनु आवश्यक देखिएको छ ।

साथै पञ्चायतका सदस्यहरूको जिल्लामा रहेका सदस्यहरूको जिल्लामा रहेका अड्डाखानामा समेत मात्र इज्जतको कमी र कहीं कहीं त अभद्र व्यवहार पनि सरकारी उच्च पदाधिकारीबाट हुन गएकोले त्यो सबै सहेर पनि पञ्चायत सदस्यहरू मौन रहेकोले जनसाधारणमा पञ्चायत एउटा जानी-नसक्नु, बुझी-नसक्नुको रूपको चित्रण भइरहेछ ।

कतिपय बुद्धिजीवीहरू र धनी मानिसहरू पञ्चायतप्रति उदासिन छन् । उनको विचारमा प्रथम पञ्चायतमा शिक्षित व्यक्तिको अभाव खटेको छ । दोस्रो कहीं कहीं साथसाथै बिल्कुलै निम्न मध्यमवर्गका आएकाले कसरी यिनको अनुशासनमा कार्य हुन सक्ला भन्ने भावना पनि देखापऱ्यो ।

प्रशासन विकेन्द्रीकरण बारे पञ्चायतहरूको रायमा २ थरीका विचार पाइन्छन्

१. अधिकारका मौका ।

२. ज्यादा अधिकार प्राप्त गरेर त्यसको सदुपयोग गर्न नसके पञ्चायत व्यवस्थामाथि नै त्यसको दुस्प्रभाव गर्ने हुनाले क्रमशः अधिकारको माग गर्नु पर्दछ भन्ने धारणावाला ।

प्रथम पक्षमा पञ्चायतमा कहींकहीं पुरानो रवाफका अदालती कार्य गर्ने पोख्त मानिसहरूको बनाइ छ । जो साधारण मुद्दा-माभिला पनि छिन्न सक्ने र गाउँ घरमा धाक-रवाफ दिई कार्य पनि गर्न सक्ने, साथै देशव्यापी दृष्टिकोण ध्यानमा नराखी आफ्नो पञ्चायत एरियाको कार्यको मूल्याङ्कन गरी आधार बनाउने यसै प्रथम पक्षमा कहीं कहीं चाँडै नै देशमा सर्वाङ्गीण विकास गर्ने उत्साहित कर्मठ नौजवान सदस्यहरूको सम्पूर्ण अधिकार दिनु पर्दछ र अहिले नै गछौं भन्ने जोशपूर्ण भावना पनि छ ।

दोस्रो पक्षका सदस्यहरू जोस र होसका परिपक्वताले देशको वास्तविक स्थितिलाई सोचेर भूतकालीन अनुभवका आधारमा कुर्की-फुर्की पञ्चायत व्यवस्था अधिकार खोज्ने ।

प्रशासन विकेन्द्रीकरण बारे बुद्धिजीवीको बनाइमा अधिकार दिनु नै पर्दछ, तर क्रमशः पञ्चायतमा शिक्षितका साथै कर्मठ सदस्यहरू आए पछि मात्र विकेन्द्रीकरणको अधिकार दिँदै जानु पर्दछ ।

नगर पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतको अधिकार, कर्तव्य बारे पूर्ण तवरले विभाजित नभएकोले नगर र जिल्ला पञ्चायतको पारस्परिक अधिकारको होडबाजी चल्ने सम्भावना कहीं कहीं देखिएको छ ।

प्रशासन विकेन्द्रीकरण गर्दा मुख्यतः कुन-कुन स्तरमा कुन-कुन अधिकार दिएमा सुचारुरूपले शाही सदृच्छा पूर्ति हुन सक्ने पञ्चायती व्यवस्था सुदृढ हुन सक्दछ । त्यसपट्टि विचार गर्नु नै समयानुकूल व्यावहारिक र क्रियात्मक हुनेछ । भावनावेश एवं जोशले कार्य गर्नु पञ्चायती व्यवस्थासँग खेलवाड गर्नुहुनेछ, तसर्थ मुख्यः पञ्चायती व्यवस्थालाई भन् सक्रिय पारी सुदृढ पार्न देशको आर्थिक, सामाजिक, चेतना र शैक्षिक योग्यता आदिको विचारका साथै अहिले भर मुलुकमा कस्ता कस्ता प्रकारका मानिसहरू पञ्चायतमा चुनिएका छन् सो विचार गर्नु अत्यावश्यक छ । एक जिल्ला पञ्चायत, एक गाउँ पञ्चायत बाहेक अञ्चल भरलाई हेरेर वा उनको कार्य देखेर देशभरिका पञ्चायतलाई हेर्नु पनि अव्यावहारिक हुन्छ । साथै पञ्चायतलाई कुनै प्रकारको अधिकार नदिई केन्द्रीकरणलाई नै प्रोत्साहन दिने कुरै आउँदैन । तसर्थ देशमा हुर्किन लागेको नवीन पञ्चायती व्यवस्थालाई सुदृढ बनाई विश्वलाई देनसमेत दिने पद्धतिलाई क्रमशः सुदृढ पार्ने योजना बनाइ सोही अनुरूप नै अधिकार दिनु समयानुकूल पाइला चाल्नु नै ज्यादा बुद्धिमानी हुन जानेछ ।

मेरो विचारमा त विकेन्द्रीकरणलाई देशका जनताको क्षमताका अनुरूप नै क्रमशः अधिकार हस्तान्तरित गर्नु पर्दछ । किनकि पूर्ण विकेन्द्रीकरण गरी आदर्श पञ्चायत जसलाई राम-राज्य पनि भनेको छ त्यो हाम्रो अन्तिम लक्ष्य हो । पूर्ण विकेन्द्रीकरण (राम-राज्य) प्राप्त गर्ने कुन प्रकारको योजना बनाइ जिल्ला, गाउँ, अञ्चललाई ज्यादै सक्रिय बनाउँदै कहिलेसम्ममा सो लक्ष्यको प्राप्ति गर्ने जसमा जनचेतना, जनजागृति, शिक्षा, स्वावलम्बी, कर्तव्यपरायणताका साथै आर्थिकस्तरको पनि ख्याल गर्नु आवश्यक छ । किनकि पञ्चायती व्यवस्थाको मौलिकता मध्ये प्रमुख मौलिकता शासन विकेन्द्रीकरण हो । शासन विकेन्द्रीकरणमा अलिकति हामी कहीं असफल हुनासाथ पञ्चायत व्यवस्थाप्रति सोच्ने मौका आउला कि ? हामीले २००७ साल देखि २०१७ सालसम्मका भूतकालीन राजनीतिक, आर्थिक सामाजिक स्थिति अवलोकन गर्नु भन्ने यही भन्न करै लाग्दछ कि हामीहरूमा कति कर्तव्य परायणता छ । जनचेतनाको स्तर कतिसम्म छ । २००७ सालदेखि २०१७ सालसम्म अधिकारको हक पायौं तर कर्तव्यपरायणता नभएर नै शक्तिको दुरुपयोग हुन गयो र हाम्रो विकास रोकियो । त्यसैले पञ्चायती व्यवस्थामा शासन विकेन्द्रीकरण पञ्चायती व्यवस्थाको प्रमुख स्तर हो र उक्त विकेन्द्रीकरणबाट प्राप्त अधिकारको सदुपयोग र दुरुपयोग गर्ने क्षमता हामीमा कति छ र त्यस बारेमा गहन अध्ययन गर्न आवश्यक छ । पञ्चायती व्यवस्था जसद्वारा देशमा ज्यादा भन्दा ज्यादा जनतालाई शासन यन्त्रमा शरीक गराई संघर्षरहित, शोषणरहित, दल विहीन समाजको सृजना गर्नु नै मुख्य उद्देश्य हो । आज हामीले यही सोचेर शासन विकेन्द्रीकरणको रूपरेखा तैयार पार्नु छ । पञ्चायती व्यवस्था नेपालमा फलाउने फुलाउने मात्र छैनौं बल्कि विश्वका सामू पनि नवीन सिद्धान्त राख्ने छौं भन्ने दृढ विश्वासले अधि बढ्नु छ ।

प्रशासन विकेन्द्रीकरण बारे

१. पूर्ण विकेन्द्रीकरण-आदर्श पञ्चायत ।

२. पाइलट प्रोजेक्ट (अगुवा योजना)मा विकेन्द्रीकरण

३. माध्यमिक-विकेन्द्रीकरण ।

४. प्रारम्भिक-विकेन्द्रीकरण ।

१. उपरोक्त उल्लेख गरे बमोजिम पूर्ण विकेन्द्रीकरणको रूप आदर्श पञ्चायत हो, आदर्श पञ्चायत नै पञ्चायत व्यवस्थाको सफलताको अन्तिम चरण हो । तसर्थ उपरोक्त आदर्श पञ्चायतको अधिकार कुन पञ्चायतलाई कहिले दिने हो भन्ने प्रश्न विचार नगरेर कुन पञ्चायतले आफ्नो क्षमताअनुसार कहिलेसम्म आफ्नो पञ्चायतलाई आदर्श पञ्चायत बनाउन सक्ने सामर्थ प्राप्त गर्ने हो भनी सोच्नु व्यावहारिक हुन जानेछ । आदर्श पञ्चायतको अधिकार दिएर हैन, पञ्चायतको कर्मठता, तत्परता एवम् कार्यले अधिकार लिने हो । पञ्चायतहरूले आदर्श पञ्चायतमा पुग्न कुन कुन कार्य गर्नुपर्ने हो । यति गरिसकेपछि मात्र पञ्चायतहरूलाई आदर्श पञ्चायतको पूर्ण न्यायिक, प्रशासकीय व्यवस्थाको समेत अधिकार आफ्नो क्षेत्रभित्र दिनु आवश्यक छ ।

आदर्श पञ्चायतका निमित्त देशको आर्थिक स्थिति, यातायात, सञ्चार, शिक्षाको पनि ज्यादै विकसित अवस्थामा हुनु आवश्यक छ । यिनै सबै कुराको विचार गरी सम्पूर्ण पञ्चायतलाई आदर्श पञ्चायतको रूप दिन समय लाग्दछ । मोटामोटी रूपले देशको स्थिति हेरेर १०,१५ वर्षपछि मात्र कुनै पञ्चायत आदर्श पञ्चायत हुन सक्ला कि ?

(२) पाइलट प्रोजेक्टमा विकेन्द्रीकरण कृषिसम्बन्धी (नयाँ व्यवस्था) ऐन, २०१९ प्रयोगात्मक रूपमा लागू हुने तीन जिल्ला पञ्चायतहरूमा अन्य पञ्चायतभन्दा केही बढी अधिकार दिनु आवश्यक छ । कृषि ऐनलाई सफलीभूत पार्न पञ्चायतको सहयोग नितान्त आवश्यक छ । तसर्थ माध्यमिक विकेन्द्रीकरणको अधिकारका साथै सहकारी बैंक, ऋणसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने जमीनको तथ्याङ्क गर्ने र कृषि ऋणसम्बन्धी र लेनदेन तथा बन्धकीसम्बन्धी कागजातमा सिरफारिशको अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिइनुपर्दछ ।

- (३) माध्यमिक विकेन्द्रीकरणमा सर्वसाधारण जनताको दैनिक जीवनोपयोगी साधनको कार्य ज्यादै आवश्यक छ र अड्डा-अदालत ज्यादा धाउनु परी जनतालाई मर्का पर्ने जस्तै भरुवा बन्दूक, रेडियो रिन्यू र लाइसेन्स, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, पर्ती जमीन भूमिहीन सुकुमवासी स्थानीय किसानलाई भूमि वितरण, सञ्चार र विकाससम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।
न्याय सम्बन्धमा सानातिना गाली-बेइजती, खेत चरेका चरनसम्बन्धी, सजिया जमीन ५० भन्दा कममा, लेनदेनसम्बन्धी, कुलो, बाँध-पैनीसम्बन्धी मुद्दा-मामिलाको जो साधारणतया अदालतमा गएर धाउनु पर्ने र साथै ज्यादै खर्चिलो भएका हुनाले जुन जुन गाउँ पञ्चायतका वडाभित्र पर्दछ उसले हेरी जिल्ला पञ्चायतमा उपरोक्तसम्बन्धी कार्यको रिपोर्टका रूपमा जाहेर गर्नुपर्ने । साथै यी साधारण मुद्दामा जिल्ला पञ्चायतको फैसला नै अन्तिम मानिनु पर्दछ । यी अधिकार प्राय सबै जिल्ला पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
- (४) प्रारम्भिक विकेन्द्रीकरण जुन जिल्ला शिक्षाका दृष्टिले अति नै पिछ्छिडिएका र साधारणतया पञ्चायती ऐन-नियम पनि कार्यान्वित गर्न नसक्ने सरकारी दृष्टिकोणमा देखापरेको र अञ्चल पञ्चायतको पनि उपरोक्त दृष्टिकोण हुन आएको खण्डमा विशेषरूपले सरकार र अञ्चल पञ्चायतबाट नै नं. ३ मा उल्लिखित अधिकार भन्दा पनि कम केही मात्र अधिकार दिई क्रमशः अधिकार दिने प्रवन्ध हुनुपर्दछ ।

अञ्चल पञ्चायत

अञ्चल पञ्चायतलाई रचनात्मक कार्यप्रति ज्यादै सक्रिय रूपले नलगाई केवल राजनीतिक छलफल गर्न संस्थाका रूपमा मात्र राख्ने हो र त्यस संस्थालाई राम्रो निर्देशन तथा सही बाटो देखाउन नसके यसमा शङ्का छैन कि तिनीहरूको विचार श्रृङ्खलाले कुनै दोस्रो बाटो खोज्नेतिर नलागोस् । किनभने नाम मात्रले मनुष्य मस्तिष्कलाई एकाग्र गर्न सक्दैन । यो आवश्यक छ कि देशको राजनीतिक गतिविधिमा समेत आंशिक रूपमा विचार विमर्श र सरकार तथा राष्ट्रिय पञ्चायतमा समेत आफ्नो राय पठाउन सक्ने अधिकार दिनुपर्दछ । अञ्चल भरमा जिल्ला पञ्चायतद्वारा गरिने रचनात्मक कार्यमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले भाग लिन पाउने वातावरणको सृजना गरिनु पर्दछ, सोभै अञ्चलभित्रका जिल्ला पञ्चायतहरूका केही पारस्परिक विकास योजनासम्बन्धी आदि मतभेदलाई सुल्झाउने वैधानिक अधिकार पाउनु पर्दछ । जिल्ला पञ्चायतभित्र लागू गरिने केन्द्रीय सरकारको योजना अञ्चल पञ्चायतको माध्यमबाट लागू हुनुपर्दछ ।

प्रत्येक साल अञ्चल पञ्चायतले प्रत्येक पञ्चायतको कार्यक्षमता, चेतना, जागृति, रचनात्मक कार्य विकासको अध्ययन गरी केन्द्रीय सरकार समक्ष रिपोर्ट पेश गर्नुपर्दछ । असक्रिय जिल्ला पञ्चायतलाई तत्कालै सक्रिय बनाउन कुन किसिमले कार्य गर्नु पर्ने हो सो अञ्चल पञ्चायतको सल्लाहअनुसार सरकारले उक्त जिल्ला र जनताको बीचमा वैमनस्यता आउन जान्छ भने पञ्चायतलाई आफ्नो लक्ष्यमा पुगी आदर्श पञ्चायतको आकाङ्क्षा राख्न मृगतृष्णा सरह हुनजान्छ ।

सरकारी कर्मचारीहरूमा शक्तिको हस्तान्तरणले गर्दा किंकर्तव्यविमूढ जस्ता भएको पनि कहीं कहीं पाइन्छ । यस दिशातिर सरकारको ध्यान आकर्षित हुन नितान्त आवश्यक छ ।

पञ्चायतलाई दिइने आवश्यक अधिकार त दिइने नै छ यसको साथै सेवाको राम्रो संगठन तथा कर्मचारीहरूलाई यथाशक्य तथा हुन सम्भव सहूलियत दिई कर्तव्यपरायणताको भावना सृजना गर्न आवश्यक देखिएको छ । जो पञ्चायतको सफलताको निमित्त अभिन्न अङ्ग छ ।

१. शासन विकेन्द्रीकरण दरिलो बनाउन प्रशासनमा रहने प्रत्येक कर्मचारीहरूलाई देशको सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक तथा कुनाकाप्वामा कार्य गर्ने ज्ञान हुनु पर्दछ । आजसम्म यस्तो अनुभवको कमी देखा परेको छ । यहाँ सम्म कि देशको सच्चा चित्रणदेखि पनि अनभिज्ञ छन् भने पनि अत्युक्ति हुन जानेछैन । तसर्थ कर्मचारीहरूको पदोन्नति आदिमा जिल्लाको अनुभव प्राप्त व्यक्तिलाई नै ज्यादा प्राथमिकता दिनु आवश्यक होला कि ? किनकि यो ध्रुवसत्य एवं कटु पनि छ कि कतिपय जिल्ला अञ्चल सरकारमा आजतक केन्द्रीय सरकारबाट निकास हुने कार्यमा केन्द्रीय कर्मचारीहरूमा देशको सही भौगोलिक एवम् कठिनाइको अत्यधिक न्यूनतम ज्ञानबाट तत्कालै दिइनु पर्ने निर्णय निकास आदिमा सुस्ती हुन गई जिल्ला आदिमा यसको नराम्रो

असर पर्न गएको छ । तसर्थ केन्द्रीय कर्मचारीहरूले पनि जिल्ला अञ्चलमा केही समयसम्म सेवा गर्न अत्यन्त आवश्यक देखिएको छ । किनकि देशको वास्तविक चित्रण थाहा नपाएसम्म देशको शासन चलाउन ज्यादै अप्ठ्यारो पर्दछ ।

२. कतिपय कर्मचारीहरूले योग्यतानुसार आफ्नो कुशलता सरकारसमक्ष देखाउने मौका पनि पाएका जस्तो लाग्दैन । अनुभव र पढाइको योग्यता एकातिर छ, उनको नियुक्ति बेग्लै ठाउँमा हुन्छ । फलस्वरूप योग्यतानुसार उहाँहरूबाट काम हुन सक्दैन र उल्टा आफूलाई दिएको जिम्मेवारीबाट भाग्न खोज्ने मनोवृत्ति सृजना हुन्छ । त्यसैले योग्यतानुसार योग्य कर्मचारीहरूको नियुक्ति उपयुक्त ठाउँमा हुनु पर्दछ ।
३. न्यूनतम बेतन भोगी कर्मचारीको तलबले आजको महँगीको जमानामा उदरपूर्ति हुन ज्यादै गाह्रो छ । त्यसैले नै बाध्य भएर अन्य आयको स्रोततिर हात पसार्नु आवश्यक परी नै जान्छ र जिल्लामा शोषण, घूसखोरी, भ्रष्टाचारको यिनै मूल कारण पनि हो कि जस्तो लाग्छ । यो यस जिल्लामा मात्र नभई पनि केन्द्रमा पनि छ । तसर्थ दुइटै समाधानका बाटो सामुन्ने आउँछन् । प्रथमतः केन्द्र तथा जिल्लाको उच्चस्तरीय खर्च कटौती गर्ने या त बहुसंख्यक न्यूनतम कर्मचारीहरूबाट पनि छटनी गरी बाँकी रहेका कर्मचारीहरूको तलब वृद्धि गर्ने देशको आर्थिक स्थिति नाजुक भएकोले यिनै दुई तरीका नै समाधानको निम्ति उपयुक्त छन् ।
४. सरकारी कर्मचारीहरूमा सर्भिसको ग्यारन्टीको विश्वास छैन । फलस्वरूप जहिलेसम्म छौं त्यति बेलासम्म काम चलिजान्छ भन्ने भावनाले ठोस कार्य हुन सक्दैन । त्यसैले यस तर्फ पनि केही सुधार गर्नु अत्यावश्यक छ । अञ्चलाधीश-बडाहाकिमको अधिकार वर्गीकरण भएमा पारस्परिक सद्भावनासँग कार्य हुने देखिन्छ । बडाहाकिमलाई शान्ति-सुरक्षा साधारण प्रशासन साथै जिल्लास्तरमा अड्डाखानाहरूमा निर्देशन तथा रेखदेख गर्ने र अञ्चलाधीशको अञ्चल भरिमा सरकारी नीतिलाई कार्यान्वित गर्ने र गराउने सरकारी निर्देशन अञ्चलाधीश मार्फत बडाहाकिम वा अरू अड्डाखानामा जानु पर्दछ ।

आयोगका सदस्य श्री नीरविक्रम शाहले दिनु भएको सगरमाथा अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

१. सगरमाथा अञ्चलमा जम्मा मैले निम्नलिखित पञ्चायतहरूसँग भेटें :

१. चनौरा पररीया ग्रा.पं.,	२. मलेट ग्रा.पं.	३. बसविटी ग्रा.पं.
४. रामपुरा मल्हनिया ग्रा.पं.	५. वमनगवाकटि ग्रा.पं.	६. कोइलाडी मधेपुरा ग्रा.पं.
७. दौरी मरुवा ग्रा.पं.	८. थालिवोयाग्रा.पं.	९. सिकतेल बतासेकोट ग्रा.पं.
१०. तौखिम ग्रा.पं.	११. ओखरे ग्रा.पं.	१२. सिकतेल तातीपाखा ग्रा.पं.
१३. खिकामाछा मुलाबारी ग्रा.पं.	१४. सिकतेल नामन्त ग्रा.पं.	१५. हतुवा खैलाड ग्रा.पं.
१६. बासीखोरा ग्रा.पं.	१७. वैकुण्ठे ग्रा.पं.	१८. दिइला तुगेछा ग्रा.पं.
१९. दिइला कीउरेनी ग्रा.पं.	२०. दामा सिद्धेटार ग्रा.पं.	२१. वास्तीम ग्रा.पं.
२२. खिकामाछा टक्सार ग्रा.पं.	२३. ईयु ग्रा.पं.	

राजविराज नगर पञ्चायत, राजविराज जिल्ला पञ्चायत, भोजपुर जिल्ला पञ्चायत

२. विभिन्न वर्गका मानिसहरू

बुद्धिजीविवर्ग, व्यापारीवर्ग, किसानवर्ग, स्कूल अध्यापक, कलेज प्राध्यापक, छात्र-छात्रा, ग्रामीण तथा सर्वसाधारण जनता, विभिन्न विभागीय कर्मचारीहरू र वर्गीय संगठनहरू

३. गाउँ पञ्चायतहरूको संगठन र चुनाव भयो पञ्चहरू चुनिए तर पञ्चहरूलाई नै पञ्चायतको उद्देश्य के हो, सिद्धान्त के हो, हामी पञ्चको कर्तव्य के हुनु पर्छ, पञ्चायतबाट वास्तवमा देश र जनतालाई के फाइदा छ भन्ने कुराको राम्रो ज्ञान नभएको देखिन्छ । यस कुराको पञ्चहरूले मर्म बुझ्न नसकेका केही कारणहरू पनि छन् । जस्तै शिक्षाको कमी, २०१७ साल अघिको पार्टीको सरगर्मिले मानिसहरूको दिमाग र आदत बिग्री सकेको, तेश्रो कुरा पञ्चहरूको यो अवस्थालाई सुधारेर सही बाटोतिर मोड्ने सरकारी अड्डाहरूबाट प्रयास नभएको । उक्त कारणहरूले गर्दा पञ्चायत र जन साधारणमा पनि एक अर्काको आवश्यक सहयोग चाहिंदो मात्रामा नभएको देखियो ।

४. पहाडी भाग कुनै-कुनै ठाउँमा थोरबहुत बाटो बनाउने र अनाजका गोदाम बनाउने कार्य हुन लागि रहेछ । तराई मार्गमा सबभन्दा महत्वपूर्ण कार्य पूर्व-पश्चिम राज मार्गमा प्रत्येक गाउँ पञ्चायतबाट श्रमदान गरिएको छ ।
५. कार्यमा कठिनाई
गाउँमा पञ्चायतहरूबाट उठाइएका रचनात्मक कार्यहरूमा गाउँकै केही ठूला-ठूला धनीमानी व्यक्तिहरूबाट प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूपमा बाधा अड्चन गरिन्छ भन्ने कुरा ज्यादा सुनियो । कतिपय निराक्षरी पञ्चहरूमा ऐन नियमको उद्देश्य नबुझी कामको तरिका नजानेर पनि अलमलिएको पाइन्छ । कुनै पञ्चले जवजंस्तीसँग अनाधिकार काम गरेर सरकारी कानूनभित्र सजाय पाएका पनि सुनियो ।
- कहीं व्यक्तिगत स्वार्थवश पञ्चायतलाई आफ्नो हतकण्डा बनाउन खोज्नुको फल सर्वसाधारण जनताको पञ्चायतप्रति आस्था फिका भएको देखिन्छ । कर्मचारीहरूको पनि पञ्चायतप्रतिको आस्था कम भएकोले पञ्चायतलाई सहयोग गर्ने भावना कमी देखिन्छ । सरकारी उच्च अधिकारीहरूको आ-आफ्नो अस्तित्व जमाउन खोजिने अनेकतमले गर्दा पनि जनतामा भ्रम गरेको पाइन्छ ।
६. गाउँ पञ्चायतको अधिकार
गाउँ पञ्चायत ऐनअनुसार त्यसको प्रतिबन्धात्मक धाराहरू प्रयोग गर्न पाउने समेत गरी कार्य गर्ने अधिकार हुनुपर्छ भन्ने भनाइ छ ।
- हाल प्राप्त गाउँ पञ्चायत ऐनद्वारा पाएको अधिकार बाहेक गाउँस्तरीय सबै कुरा गाउँ पञ्चायतले हेर्न पाउनु पर्छ र यसो नभएमा जनतालाई दोहोरो तकलिफ पर्ने र पञ्चायतले पनि जे जति काम गर्न सक्ने हो त्यो पनि गर्न नसक्ने भएकोले आवश्यकीय थप अधिकारहरू हुनुपर्छ भन्ने केही भनाइ छ, जस्तै :
- (क) (१) पञ्चायतले कुनै रचनात्मक कार्य गर्दा आवश्यक परेमा कसैको जमीन प्राप्त गर्न सक्ने अधिकार ।
- (२) गाउँ पञ्चायतले लगाउन पाउने करहरू गाउँसभाले पास गरेर मात्र लागू हुने भन्ने महत्व नबुझी बोलाएको बखत गाउँसभामा जम्मा नहुने हुँदा गाउँ पञ्चायतले पास गरी जि.पं.ले स्वीकृति गरिदिनेमा लागू गर्न पाउने ।
- (३) जनगणना र कृषिगणनाको कार्य गर्ने ।
- (४) आफ्नो ओडाको वन संरक्षण गर्ने ।
- (५) चल-अचल धनमालको रु. ५,००० सम्मको रजिष्ट्रेशन पास गर्न पाउने ।
- (ख) न्यायतर्फ :
- (क) मुलुकी ऐनको घर बनाउनेको दफा ।
- (ख) गरीब-कड्गालको दफा ।
- (ग) गाली बेइज्जतीतर्फ रु. १०० जरिवाना र ३ महिना कैद हुनेको दफा ।
- (घ) बाली चराईको ।
- (ङ) अबैध मादक पदार्थ बेच्नेको ।
- (च) खेत बसोबास, साँध, सीमाना मिचेको ।
- (छ) कुटपिटको रु. २००- जरिवाना र ३ महिना कैद हुने ।
- (ज) देवालय, पाटी, पौवा, धर्मशाला, गौचर, मसान, प्राचीन स्मारक र पार्क विगारेको अथवा मासी आवाद गरेको ।
- (झ) साधारण चोरी ।
७. शिक्षा
(अ) यस अञ्चलमा जम्मा प्राइमरी स्कूल ४१४, मिडिल स्कूल ५८, हाइ स्कूल १३, कलेज एक छन् । यस अञ्चलको जनसंख्या ९,१५,१४३ छ । यस हिसाबले जम्मा सरदर एक स्कूलमा १८८३ जनता पर्दछ ।

- (आ) यस्तै यस अञ्चलमा जम्मा २५ स्वास्थ्य केन्द्र छन्, करीब ३६,६०५ जनताको बीचमा एक स्वास्थ्य केन्द्र हुन आउँछ ।
८. यातायात
यातायातको सम्बन्धमा हाम्रो देशमा केवल राजधानीभित्र र एक दुइ ठाउँ तराईमा छोडेर बाँकी सबै ठाउँमा यातायातको अत्यन्त कठिनाइ छ, जुन यस अञ्चलमा पाइयो । यस्ता बाटाहरूमा ज्यू धनको केही सुरक्षा सभिकइदैन ।
९. उद्योग
यस अञ्चलमा औद्योगिक कारखानाहरूमा तराई भागमा केही राइस मिल र एक सलाई फ्याक्टरी मात्र छन् ।
१०. लघु उद्योग
यसै अञ्चलको पहाडी भाग भोजपुर, ओखलढुङ्गातर्फ हाते तान-चर्खाको प्रयोगबाट खद्दर, घरेलु चारखाने कपडा राडी र गलैचा तयार गरिन्छ । टक्सार बजारमा धातुको भाँडाहरू बनाउने काम हुन्छ । धातुका मूर्तिहरू बनाउने कलामा पनि निकै कुशल देखिन्छन् ।
११. सञ्चार
(अ) हाम्रो देशमा परम्परानुसार चलिआएको हुलाक व्यवस्था पूर्ववत् नै चलिरहेको छ । कुनै खास प्रगति भएको देखिदैन । बाटोको कठिनाइ र नदी-नालाहरूमा पुलको व्यवस्था नभएकोले पनि ढिला-सुस्ती भएको कारण हो ।
(आ) हाल केही वर्ष यता हरेक जिल्लामा आकाशवाणी सेट राखिएका छन्, तर सुचारुरूपले आकाशवाणीहरू नचलेका हुनाले जनता तथा सरकारलाई पनि कार्यमा बाधा भैरहेको देखिन्छ । २०१७ साल यता सबै जिल्लाहरूमा टेलिकम्युनिकेशनद्वारा आकाशवाणी भवन तयार भइसकेका छन्, तर कार्य चालू भएको छैन ।
(इ) राजविराजमा कच्चा हवाई मैदान छ । वर्षाकाल छोडेर अरू बखत हवाई सेवा चालू रहन्छ ।
१२. भूमि व्यवस्था
(क) नयाँ प्रकाशित भूमि व्यवस्था ऐनले ठूलो भूमिपतिहरू (जुन व्यक्तिहरूसँग २५ विगाहा भन्दा धेरै ज्यादा जमीन छ) ले आफूसँग भएको जमीन आफ्नो, छोरा, नाती, स्वास्नी, बुहारी, भाज्जा, भाज्जी, ज्वाईं, आफ्नै नोकर आदि प्रत्येक (जसबाट कि यो जमीन पछि पनि आफ्नै अधिकारमा रहने सम्भव हुन्छ) का नाउँमा धमाधम रजिष्ट्रेशन पास गराउने मौका पाएका छन् ।
(ख) अर्कोतर्फ भूमिपतिहरूका आधारमा जीवित रहेका भूमिहीन जनता ऋण-कर्जा नपाएर उनीहरूको दैनिक व्यवसाय रोकिएको हुनाले छटपटाइरहेका छन् । केही थोरबहुत भएको जमीन राखेर कर्जा लिने-दिने व्यवस्था पनि समाप्त भयो, अरू सुन, चाँदी ढिक बन्धक राख्नलाई गरीबसँग ननिक्लने हुनाले संकट अवस्था सर्वसाधारणमा आइपरेको छ ।
(ग) पहाडमा ८० रोपनीले उसमा पनि सबै जमीन तराई भैं समथल र उपयोगी हुँदैन । उब्जाउ पनि कम हुने र खोलो-पहिरोले काटिरहने हुँदा एक संपन्न परिवारलाई खान पुग्दैन । तराई सरह २५ विगाहाको बराबर जमीन पहाडमा पनि हुनुपर्छ भन्ने भनाइ पनि छ ।
(घ) मासिककट्टा र थैलीकट्टा- ठूला भूमिपतिहरूले प्रायः बन्धकी लिएका हुँदैन जो खान नपुगी भूमिहीनहरू देश, विदेश गई कमाई केही जग्गा भूमिपतिहरूबाट बन्धकी लिएर जीवन निर्वाह गरेका यसबाट गरीबलाई नै मर्का परेको छ भन्ने पनि सुनिन्छ ।
(ङ) मोहीयानी हक र सुरक्षित किसानबारे यसमा थोर बहुत जमीन भएको र आफू देश या विदेशमा नोकरी गरिरहेको अथवा अशक्त मानिसले अर्कालाई केही कालको लागि कमाउन दिएको, पछि आफै भोगचलन गर्न चाहेमा पनि यसबाट बाधा परेको छ भन्ने भनाइ छ ।

१३. विकास

विकासमा जनताको ज्यादै माग र अभिरुचि पाइन्छ। आफ्नो गाउँ अथवा नाउँ नजिकका स्कूल, धारा, कुलो, मूल आदि बनाइपाउँ भन्ने दरखास्तहरू विकास अफिसमा आउँछन्। साथै जनताको तर्फबाट सक्दो सहयोग दिने वचन पनि पाइन्छ। २०१७ साल अघि जिल्ला विकास बोर्डबाट खर्च गरिएको योजनाहरूमा हाल केही स्कूल भवनहरू मात्र कायम छन्, २०१७ साल यता खास ठूला योजनाहरूमा खर्च भएको देखिएन।

१४. न्याय

न्यायतर्फ-आफूलाई खास अन्याय पारेर अथवा कुनै जालीफटाहाहरूको जालमा परेर अनेक कारणबाट जनता ज्यादाजसो अदालतहरूमै उल्झी रहेका देखिन्छन्। शोषक ठालूहरूले सताउनको लागि बनावटी भुट्टा मुद्दाहरू सीधासाधा जनता उपर लगाइ दिने चलन पनि देखियो। न्याय कागजी प्रमाणमा आफ्नो निर्णय दिन्छ। कागजी प्रमाण पैसाद्वारा ठालूले किन्न असम्भवको कुरा हुँदैन। अतः गरीबको रुवाई यसतर्फ पनि प्रशस्त सुनिन्छ।

१५. बुद्धिजीवीसँग

प्रशासनको विकेन्द्रीकरण यो पञ्चायती व्यवस्था र देश विकासको लागि अत्यन्त आवश्यक छ। पञ्चायतहरूलाई अधिकार सम्पन्न बनाउनको साथै कार्यमा दक्ष बनाउनको लागि यसतर्फ सरकारले विशेष ध्यान दिनुपर्छ भन्ने :

- (१) करहरू लगाउँदा पञ्चायतहरूद्वारा आफ्नो-आफ्नो ठाउँको स्थिति र आर्थिक अवस्था हेरेर लगाइनु पर्दछ।
- (२) कृषि ऋणको व्यवस्था यथाशीघ्र हुनुपर्छ।
- (३) छात्रवृत्तिको लागि जि.पं.को सिफारिशको आधारमा कलेज नभएको ठाउँका छात्रहरूलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ।

१६. व्यापार

यस अञ्चलमा १५ प्रतिशत जनता व्यापार धन्दामा लागेका पाइन्छन्, यहाँका व्यापार केन्द्र भारतसँग निर्मली, जोगबनी र तिब्बततर्फ नाम्चे बजार आदि। निर्यात हुने आलु, सुन्तला, ध्यू, चिरैतो, अलैची, धान, तोरी, मकै आदि आयात हुनेमा खाद्यान्न, दलहन, तेलहन छोडेर अन्य दैनिक उपभोगका सबै चीजहरू।

१७. आर्थिक

आर्थिक दृष्टिले खास गरी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ। एकथरि धनी र अर्कोथरि गरीब। धनीहरूसँग भूमि (जग्गा) पनि प्रशस्त छ। त्यसैको आयस्ताबाट उनीहरूसँग पैसा पनि प्रशस्त हुन्छ। गरीबहरू धनीकै निगाहाले पालिएका शोषित वर्ग जसको साथमा न पैसा छ न जमीन नै। बीचका एकथरि व्यापारीहरू छन्। तर उनीहरूसँग पनि कमसेकम आफ्नो गुजारासम्म जमीन भएकै छन्।

पूजिपतिहरूले धनले ढुकुटी भरेर राखेका भएतापनि कुनै उद्योगधन्दा तर्फ सो पूँजी उपयोग भएको छैन जसबाट कि गरीबले पनि आफ्नो क्रय-शक्ति बढाउन सक्नु उनको आर्थिकस्तरमा केही उन्नतिहोस्। यसकारणले सारा जनताको आर्थिक स्थिति दिन प्रतिदिन तल गिरिरहेकोछ।

१८. सामाजिक

यहाँका जनता सामान्य जीवन बिताउँछन्। अधिकांश जनतामा आफ्नो खेती किसान गर्ने पशु वस्तु पाल्ने नै विशेषता छ। यहाँ पहाडी भागका जनता सामन्ती शोषणद्वारा पीडित भई आफ्नो आर्थिक अवस्था सुधार्नको लागि विदेश भारत, मलाया, अथवा अन्य कुनै ठाउँमा गई नोकरी गरेर त्यही आयस्ताबाट साहू तिर्ने र परिवारको लुगारोटीको गुजारा चलाउने गरेको पाइन्छ।

१९. सर्वसाधारण जनता

जनता देश निर्माण कार्यमा अधि बढ्न बहुते उत्साही लगनशील र दत्तचित्त पाइन्छन् । आज देशको ठूलो आवश्यकता पनि सक्रिय जनसहयोग नै हो । ती छरिएका जनशक्तिलाई संगालेर सञ्चालन र सदुपयोग गर्न सकिएको छैन । यस दिशातर्फ सरकारी प्रयास भएको पनि पाइँदैन ।

२०. कर्मचारी

आजको बढ्दो महगीमा कम तलबले निर्वाह गर्न मुस्किल भएको छ काममा गएको दैनिक भ्रमण भत्ता पनि पाइँदैन, कहीं पाइहाले पनि धेरै समयपछि कर्मचारी अर्कै ठाउँमा सरुवा भई सकेपछि निकास हुन्छ, सो पनि लिन मुस्किल पर्छ भन्ने भनाइ कर्मचारीहरूको सुनिन्छ । कर्मचारीहरूमा आपसी सहयोग र सद्भावना जति हुनुपर्ने थियो त्यति मात्रामा भएको पाइँदैन ।

२१. प्रशासन

जिल्लामा बडाहाकिमको कार्यालय र अञ्चलाधीशको कार्यालयबाट सञ्चालित हुने कार्यहरूमा परस्पर मेल खान नसकी आपसमा सामान्जस्य नआएकोले, जुन दोहरो बलबाट कार्य र गतिमा तीव्रता आउन पर्ने हो सो नभई त्यसको विपरीत एक अर्काको प्रशासन कार्यमा बाधा र विभिन्नता पैदा भएको देखिन्छ ।

२२. शान्ति-सुरक्षा

डाँका र नदीले खण्ड-खण्ड पारेको प्राकृतिक कठिनाइले शान्ति-सुरक्षाको व्यवस्था देशको हरेक कुनामा उचित मौकामा पुऱ्याउन नसकी जति ढिलो हुन्छ त्यति नै अशान्त वातावरण फैलिन पनि लाग्छ ।

भूतपूर्व राजनीतिका कार्यकर्ता यस अञ्चलमा प्रशस्त पाइन्छन् । गत साल यस अञ्चलको तराई तथा पहाडी भागमा अराष्ट्रियतत्वले निकै शान्ति भङ्ग गर्ने प्रयास गरेका थिए । हाल यस अञ्चलमा शान्ति र सुव्यवस्था कायम छ ।

२३. अञ्चल विभाजन

हाम्रो अधिराज्यलाई १४ अञ्चल ७५ विकास जिल्लामा विभाजित गरेको व्यावहारिक सिद्ध भएको छ । यातायातको कठिनाइको कारण एक अर्को भागका जनतामा पारस्परिक सहयोग र सहानुभूतिको कमी पाइन्थ्यो । खास गरी तराई बासी र पहाडी भन्ने कुरामा ज्यादा भेदभाव पाइन्थ्यो । उत्तरको हिमालयदेखि लिएर दक्षिणको हरियाली तराईसम्म एक अञ्चलमा परिणत भएको हुनाले तराईका मदिशे र पहाडका पहाडी भन्ने संकुचित भावनाको विस्तारै लोप हुँदा आपसमा समन्वय र सामञ्जस्यताको रूप देखा पर्न थालेको छ ।

भाग दोस्रो

सुभाबको रूपमा मेरो आफ्नो राय पेश गर्दछु

१. पञ्चायत र प्रशासन विकेन्द्रीकरण

हाम्रो जस्तो कम विकसित देश बहुसंख्यक अशिक्षित जनता भएको ठाउँमा सबै कुरा माथिबाटै लादिएर मात्र व्यावहारिक हुन नसक्ने हुँदा, गाउँमा बस्ने सर्व साधारण जनताको जीवनस्तरदेखि नै देश प्रगति गर्ने पञ्चायती प्रजातन्त्रको लक्ष्य भएतापनि जनतामा यस उद्देश्यको पूर्ण ज्ञान हुन नसक्नु यस व्यवस्थाको सबभन्दा कमी यही कुरा हो ।

यस कारण देशको सबै पञ्चहरूलाई आफ्ना-आफ्ना अञ्चल, जिल्ला र गाउँस्तरमा पनि कमसेकम वर्षमा चारचार चोटि सम्मेलन-सेमिनार गराउन उनीहरूलाई आपसमा छलफल विचार-विमर्श गर्न मौका दिने र आफ्ना-आफ्ना कठिनाइहरू आफ्ना-आफ्ना ढङ्गबाट स्थानीय वातावरण साधन र परिस्थितिअनुसार त्यसको समाधान गर्ने उपायहरू सोच्ने मौका दिनु पर्छ । साथै त्यस लायक बनाउन उचित शिक्षा र निर्देशनको अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ ।

केन्द्रबाट पठाइएको योजना अथवा अधिकारीहरूबाट वास्तवमा व्यावहारिक दृष्टिले उपयोगी हुन नसकेको केवल सैद्धान्तिक रूपमा मात्र रहेको छ । स्थानीय समस्याको लागि स्थानीय मानिसहरू नै त्यसको मर्म बुझ्ने र समाधान गर्न सक्ने क्षमता नभएका पनि हुँदैनन् ।

खासगरी पञ्चायत जस्ता स्वशासित संस्थाहरूलाई सुदृढ र सक्रिय बनाउन सकियो भने पञ्चायत दर्शनमा सफलताको बढी आशा राख्न सकिनेछ । सम्मेलनद्वारा पञ्चहरूलाई यस्तो ज्ञान हुन सकोस् कि पञ्चायत नै वास्तवमा देश र आफ्नै लागि पनि एक मात्र आवश्यक चीज रहेछ । अनि स्वतःउनीहरूमा यस व्यवस्थाप्रति प्रेम र रुचि बढ्ने छ । जब प्रेमपूर्वक कुनै कार्य उठाइएको छ भने त्यसको सफलभूतको लागि हरप्रयत्न गर्न पनि स्वभावले मानिसलाई बाध्य गराउने छ । यस्ता सेमिनारहरूको आयोजनामा निर्देशन तथा निरीक्षण गर्नको लागि भरसक मन्त्री, सहायक मन्त्री तथा राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरू नै उपस्थित भए ज्यादै उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसबाट पञ्चायतको महत्व ज्यादा बढ्ने र तल्लोस्तरका पञ्चहरूमा पनि हौसला बढ्ने देखिन्छ । राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरूको पनि यस कामको लागि सबै ठाउँमा भ्रमण गर्ने टोली बनाउन आवश्यक देखिन्छ । अर्कोतर्फ सरकारी प्रत्येक अङ्गहरूबाट पञ्चायत र पञ्चहरूप्रति आस्था, सम्मान र पूर्ण सहयोगको व्यवहार हुनु जरुरी छ । सबैको सहयोग र परिश्रम विना यो विरुवा हुर्काउन निकै कठिन पर्नेछ । पञ्चायती दर्शनको सफलताको लागि राजनीति दृष्टिकोणबाट पञ्चहरू राजनीति कार्यकर्ता हुन् । पञ्चायतप्रतिको उनीहरूको उचित सेवा नै राजनीति हो ।

पुरानो बाटो छोडेर यो नयाँ बाटो छोटो, सुन्दर र देशको लागि सुगम पनि हुने भएको हुनाले श्री ५ बाट देशलाई यो दिशातर्फ मोडी बक्सेको हो । तथापि यो एउटा हाम्रो लक्ष्यसँग पुग्ने साधन मात्र हो । यो साधनद्वारा हामीलाई आफ्नो लक्ष्यमा पुग्नको लागि कति कठिनाई परेको छ । अझै देशलाई पछाडि घचेटेर आफ्नो पुरानो सामन्ती मनोवृत्तिलाई कायम राख्न चाहने संकुचित भावनाका केही व्यक्तिहरूद्वारा पर्दा भित्रबाट कतिसम्म कुचेष्टा भइरहेछ । यी सब कुरालाई ध्यानमा राखेर भविष्यको हाम्रो समाज शोषणरहित पार्टी विहिन, स्वस्थ र स्वच्छ बनाउन सर्वप्रथम जनाताको अनुकूल अधिकार जनतालाई नै प्राप्त हुनुपर्छ, जसबाट सुब्यवस्थित ढङ्गले यस मार्गमा आउने बाधा-अड्चनलाई समाप्त गर्दै देश निर्माण गर्न अगाडि बढ्न सकियोस् ।

यो कुरा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट पनि अनुभव गरिबक्सी स्वयं प्रशासन विकेन्द्रीकरण जस्तो महान् कदम उठाइबक्सेकोछ । श्री ५ को यो सदिच्छालाई साकार गर्न हामी प्रत्येक नेपालीले आफूलाई बलिदान गर्न तयार हुनु परेको छ ।

यस व्यवस्थामा मुख्य जुन कुराहरूका अत्यन्त जरुरत छ त्यही कुराहरूको कमी भए जस्तो पनि लाग्छ । यी हुन् आत्मविश्वास, लगन, कर्तव्यपरायण, अनुशासन र प्रत्येकको हृदयमा यस व्यवस्थाप्रतिको वास्तविक सच्चा प्रेम ।

श्री ५ को महान्वाणी भैं मुखभन्दा हात ज्यादा चलाउनु परेको छ । शक्तिको विकेन्द्रीकरण वास्तवमा निरउद्देश्य भई रनफनाएका जनताको विचार खेर गइरहेको ताकतलाई एकत्रित पारी यसै व्यवस्था तर्फ झुकाउने र ज्यादा लगनशील बनाउने एक मुख्य उपाय बन्ने छ ।

अधिकारको सदुपयोग अथवा दुरुपयोग हुने भन्ने कुरामा कोही खराब आचरण भएका सरकारी उच्चअधिकारीहरूबाट पनि कम भ्रष्टाचार र अनाचार नभएको छैन । अनुभवरहित नयाँ हातले चलाउन पर्दा सामान्य गल्तीहरू अवश्य रहनेछन् । जेहोस् भविष्यका शासक बन्न अहिलेदेखि नै स्वशासित हुनु परेको छ । आखिर त गल्ती पनि सबै दोहोरिन सक्दैन । अर्को कुरा बहुमतबाट गरिने कार्यमा एकाधिपत्य भैं मनोमानी र भ्रष्टाचारको भय कम रहन्छ ।

यसमा मेरो मुख्य भनाइ यही हो कि पञ्चायतप्रति पञ्चहरू तथा सबै नेपाली मात्रको आ-आफ्नो जिम्मेदारी र कर्तव्यको हो । यसको पूर्ण ज्ञान सबैमा हुनु अथवा यस कुराको सबैमा ज्ञान गराउन र जनतालाई स्वावलम्बी तथा जागरूक बनाउन राष्ट्रिय दृष्टिकोण अधिक मात्रामा रहनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

सैद्धान्तिक आधारमा मोटामोटी रूपले तलका विषय-विषयहरूमा पञ्चायतलाई प्रशासनबारे निम्नलिखित अधिकारहरूको जरुरत छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

२. शान्ति-सुरक्षा

- (क) अलमली रहेका भूतपूर्व राजनीति कार्यकर्ताहरूको ज्ञान र विवेकलाई देश निर्माण कार्यमा संलग्न गराउन सकेमा जनता तथा देशलाई पनि ज्यादा हित हुने थियो भन्ने मलाई लाग्दछ किनभने उनीहरू जनतासँग भिजेका र काम गर्ने तरिका पनि जानेका हुन्छन् । कामको अभिभारा आइपरेमा मानिसलाई विषय छोडेर अन्य फाल्नु कुरामा सोच्ने र दिमाग खर्च गर्ने अवकाश रहँदैन ।
- (ख) शान्ति-सुरक्षाको लागि बडाहाकिम नै सरकारको मुख्य प्रतिनिधि भएतापनि यस कार्यमा सबैको विशेष ध्यान रहनु ज्यादा हित हुने र बडाहाकिमलाई ज्यादा सहूलियत र सहयोग पनि हुने साथै जिल्लाको शान्ति सुरक्षामा जिल्लाको सदर मुकाममा बसेर सबै कुना कुनासम्म बडाहाकिमले परेको बेलामा तुरुन्त शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउन यातायातको असुविधाले पनि नसकिने अवस्था छ । अर्को कुरा हरेक जिल्ला पञ्चायतको सदर मुकाममा अड्डाखानाहरू पनि बढ्ने सरकारी सरसामान र जिल्ला पञ्चायत कोष पनि रहने हुँदा यसको सुरक्षाको लागि पनि हरेक जि.पं. सदर मुकाममा एक-एक पुलिस थाना राख्न आवश्यक देखिन्छ । सो पुलिसथानाले जि.पं.को सिफारिशअनुसार जिल्लाको आमशान्ति-सुरक्षाको र अन्य सरकारी काममा आफ्नो जिल्ला भित्रको हेर्ने र बडाहाकिम वा अञ्चलाधीशलाई पनि सहयोग गर्ने ।
- (ग) सार्वजनिक सुरक्षा ऐन प्रयोग गर्दा बडाहाकिम जिल्लाका गूट बन्दीमा लागी विपक्षी गूटलाई (निर्दोष व्यक्ति भएपनि) दबाउनको लागि सार्वजनिक सुरक्षा ऐन सजिलैसँग प्रयोग गर्न सक्ने अधिकार भएको र यस्ता घटनाहरू जिल्लामा घटेको देखिएको पनि हुनाले बडाहाकिमले उचित ऐन कुनै व्यक्ति उपर प्रयोग गर्दा जुन जि.पं. भित्रको मानिस हो त्यही जि.पं.को राय-सल्लाह बिना र त्यस व्यक्तिको आचरणबारे हाम्रो अध्ययन र छानबीन नगरी उक्त कानून प्रयोग गर्न नसकिने व्यवस्था हुनु पर्छ । यदि त्यो व्यक्ति निर्दोष छ भनी जि.पं. ले सकाउँ सकाउँ पनि बडाहाकिमले सो कानून प्रयोग गरेमा जिल्ला पञ्चायतको रिपोर्ट अञ्चल पञ्चायतमा र अञ्चलाधीशमा पठाउने र अं.पं.तथा अञ्चलाधीशको संयुक्त कमीशनबाट जाँच-पडताल गरी ७ दिनभित्र उचित निर्णय दिइने हुनुपर्छ । यदि अञ्चलस्तरमा पनि कुरा नमिलेमा सोही ब्यहोराको सूचना जि.पं. लाई दिएर अन्तिम निर्णयको लागि केन्द्रमा पठाउने र केन्द्रले पनि बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र उचित निर्णय गरी दिने व्यवस्था भए जननतालाई मर्का नपर्ने लाग्दछ ।
- (घ) जिल्ला पञ्चायतले एक स्वयंसेवक दल खडा गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्छ, जसले जिल्लाको विकास कार्यमा गाउँ पञ्चायतहरूलाई पनि सहयोग गरोस् जनतामा पञ्चायत तथा विकास कार्यको बारेमा प्रचार गर्ने र शान्ति-सुरक्षा तर्फ पनि ध्यान राख्न सकोस् ।

३. न्याय

गाउँ तथा नगर पञ्चायतहरूले थप अधिकार मागेका माथि पहिलो भागमा उल्लेख गरिएको प्रशासन तथा न्याय तर्फका अधिकारहरू गाउँ तथा नगर पञ्चायतलाई दिन मनासिवै देखिन्छ । त्यसदेखि बाहेक इलाका अदालतबाट कार्वाई गरिने सबै मुद्दाहरूमा गाउँ तथा नगर पञ्चायतलाई आफ्ना-आफ्ना ओडा भित्रका मुद्दामा साक्षी सर्जमिनको रूपमा राखिनु अनिवार्य देखिन्छ ।

आफ्नो जिल्ला भित्रका मुद्दामा फैसला गर्दा जिल्ला पञ्चायतको प्रतिनिधित्व अदालतमा हुनुपर्ने मलाई लाग्दछ । किनभने यसो हुँदा आफ्नो जिल्लाको वस्तुस्थितिको ज्ञान पनि भइरहेको हुने र कागजीभरमा अथवा जालीफटाहाहरूको फट्याईवाट मुक्त इन्साफमा सत्यता आई जनतालाई मर्का नपर्ने गरी कर्मचारीलाई काम गर्न सहयोग हुनुको साथै पञ्चायत सदस्यहरूलाई पनि यस तर्फको राम्रो शिक्षा मिल्ने हुन्छ ।

यदि पञ्चायत सदस्यको राय नमिली बाजिएमा बडाहाकिम या अञ्चलाधीशले दुवै धरि को राय र भिसिल समेत अपील सुन्ने जिल्ला अदालतमा पठाइ दिनु पर्नेछ उक्त अफिसमा अञ्चल पञ्चायतले प्रतिनिधित्व गर्न पाउने र त्यहाँ पनि रायबाजी भएमा सर्वोच्च अदालतमा पठाइदिने व्यवस्था हनु पर्ने भन्ने मलाई लाग्दछ ।

पुनश्चः

हालको व्यवस्थानुसार तल्लोतहको अदालतलाई इलाका अदालत भनिन्छ त्यसको अपील सुन्ने अदालतलाई जिल्ला अदालत भनिन्छ । अब यसो नभई तल्लो तहको अदालतलाई साबिक बमोजिम इलाका अदालत र त्यसको अपील सुन्नेलाई जिल्ला अदालतबाट अञ्चल अदालतको नाममा परिवर्तन गरी हरेक अञ्चलमा कमसेकम एक अञ्चल अदालत खडा गर्न अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ ।

४. भ्रष्टाचार

आफ्नो जिल्ला भित्रको कुनै पनि भ्रष्टाचारसम्बन्धी कुरा जिल्ला पञ्चायतले कुनै कर्मचारी अथवा गैर सरकारी व्यक्तिसँग शङ्का लागेमा स्पष्टीकरण माग्नु सक्ने अथवा प्रमाण सहित पक्राउ नै भएमा कार्वाइको लागि बडा हाकिमसँग सुपुर्द गर्ने र स्वयम् जिल्ला पञ्चायत पनि सो कार्वाइमा बडाहाकिम सरह राय गर्न पाउने हुनुपर्छ ।

यहाँ बडाहाकिम र जिल्ला पञ्चायतको राय नमिलेमा उक्त कार्वाइ अञ्चल पञ्चायतमा पठाइदिने, अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको निर्णयमा पनि समान्तर भएमा केन्द्रमा पठाइदिने व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।

५. स्वास्थ्य

आफ्नो जिल्लाभित्र स्वास्थ्य केन्द्र नयाँ खोल्ने, एक अर्को ठाउँमा सार्ने अथवा खारेज गर्ने सिफारिश र निरीक्षण गर्ने तथा स्वास्थ्य अधिकारीहरूको सरुवाचेज्ज र पद बृद्धिको लागि सिफारिश गर्न सेवा र चरित्र बारे रेकर्ड राख्ने समेत अधिकार जि.पं.लाई हुनु आवश्यक देखिन्छ । यस कामको लागि यस कामका अधिकारीहरूको राय, सल्लाह जि.पं.ले लिन सक्ने हुनु पर्ने ।

६. शिक्षा

(अ) माथि स्वास्थ्य बारे लेखिएनुसार सोहीबमोजिम शिक्षा बारेको अधिकार पनि जि.पं.लाई हुनुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

(आ) यदि गाउँ, नगर र जिल्ला पञ्चायतहरूले आफ्नै आयस्ताबाट स्कूलहरू चलाउन सक्छन् भने स्कूल, कलेजहरू बृद्धि गर्न सरकारसँग निकासालिन नपर्ने केवल स्कूल कलेजको लगत मात्र दिए पुग्ने हुनुपर्ने । आवश्यक अनुसार शिक्षा, राय सल्लाह पनि जि.पं.ले लिन सक्ने हुनु पर्ने मलाई लाग्छ ।

७. विकास

जिल्ला पञ्चायतको आफ्नै आयस्ता र सरकारी कोषबाट प्राप्त हुने रकमहरूबाट चालू गरिने विकास योजनाहरूको लगत इष्टिमेट गर्दा जिल्ला पञ्चायत, बडाहाकिम र यस कामका प्राविधिज्ञहरूको राय, सल्लाहअनुसार योजना बनाउने प्रबन्ध हुनु पर्ने भन्ने मलाई लाग्दछ ।

यदि यस कार्यमा आपसमा राय बाझिएमा अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको निर्णय लिनु पर्ने र अञ्चलस्तरमा पनि यो कुरा नमिले केन्द्रमा पठाउने र केन्द्रले बाटोको म्याद बाहेक छिटो साधनद्वारा १५ दिन भित्र उचित निर्णय दिने व्यवस्था हुनुपर्ने भन्ने मलाई लाग्दछ । जिल्ला पञ्चायतको निर्णयमा बडाहाकिम अथवा अञ्चलाधीशको राय बाझेमा तत्कालीन गर्नुपर्ने कार्यहरूको लागि जिल्ला पञ्चायतको निर्णयानुसार गर्ने गरी पछि दुवैको राय माथि अञ्चल पञ्चायतमा पठाइदिने हुनुपर्छ ।

८. जिल्ला पञ्चायतको आय-व्यय

(अ) हरेक जिल्ला पञ्चायतको आफ्नै कर आदि बाटोको आयस्ता बाहेक अञ्चलको पूरा आम्दानीबाट २० प्रतिशत होस्, यो अञ्चलभित्रको सबै जिल्लामा पञ्चायतले दामासाहीको हिसाबले केवल विकास

कार्यमा खर्च गर्नको लागि पाउनु पर्छ । यसमा पनि ज्यादै कम आम्दानी भएका जि.पं.हरूलाई सरकारी विशेष सहायता पाउने प्रबन्ध हुनुपर्छ भन्ने मलाई लाग्छ ।

व्यय

(आ) जिल्ला पञ्चायत, बडाहाकिम र प्राविधिज्ञहरूबाट लगत-इष्टमेट गरिएका योजनाहरूमा जि.पं.ले आफ्नो कोषबाट खर्च गर्ने र ती योजनाहरूमा सम्भव भएसम्म जनसहयोग पनि प्राप्त गर्न सक्नुपर्दछ ।

जिल्ला पञ्चायतले हरेक वर्ष सालतमामको तीन महीना अगाडि आफूले वर्ष दिनभित्र गरेका योजनाहरूको खर्चको पूर्ण विवरण र आगामी वर्षको लागि अनुमानित बजेट अञ्चल पञ्चायतमा पठाइसक्नु पर्छ ।

(इ) जिल्ला पञ्चायतको बहीखाता अन्य कुनै काम कार्वाइको जाँचपडताल गर्न परेमा अञ्चल पञ्चायतको रोहवरमा अञ्चलाधीशले सो कार्य गर्न पाउने हुनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

९. गाउँ तथा नगर पञ्चायतको आय-व्यय

गाउँ तथा नगर पञ्चायतहरूले पनि आफ्नै आय र सरकारी विशेष सहायता पाउनु पर्छ । प्राविधिज्ञ र जिल्ला पञ्चायतद्वारा लगत इष्टमेट गरिएका योजनामा खर्च गरिएको बहीखाता, काम-कार्वाइ बडाहाकिम र जि.पं. समेत भई जाँच-पडताल हुनुपर्छ ।

वार्षिक खर्च र आगामी अनुमानित बजेट सालतमामको चार महीना अगावै जि.पं.मा पठाउने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

१०. जिल्ला पञ्चायतलाई थप अधिकार

जिल्ला पञ्चायत ऐनमा दिइएको अधिकार बाहेक जिल्ला पञ्चायतले आफ्नो जिल्ला भित्रका आवश्यकीय विषयहरूमा सामान्य रेखदेख र सुब्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ । अतः बडाहाकिमसँग निहित रहेका केही अधिकारहरू तल उल्लेख गरेकोछु जो जिल्ला पञ्चायतलाई दिइनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्छ ।

(१) (क) शान्ति सुरक्षा अन्तर्गत

(ख) जनताको नागरिकताको रक्षा

(ग) आवश्यक सेवाहरू कायम राख्नु

(घ) जनतासँग राम्रो सम्बन्ध कायम राख्नु

(ङ) सडकट समयमा सञ्चार व्यवस्था ठीकसँग कायम राख्नु

(२) मदेश गोस्वारा ऐन, २०१२ भनी जिल्ला प्रशासन दिग्दर्शन (म्यानुयल) मा उल्लेख गरिएका क देखि ज सम्मका दफा सबै ।

(३) छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐनका आवश्यक कुराहरू जस्तै : पत्र-पत्रिकासँग धरौट लिने, खान तलासी गर्ने र गैरकानूनी कुराहरू छाप्न प्रतिबन्ध लगाउने ।

(४) कुनै किसिमको दैवी सडकट परेमा आवश्यकीय प्रबन्ध मिलाउने ।

(५) कुनै किसिमका समाज कल्याणकारी कार्यहरू गर्न सक्ने ।

(६) आफ्ना जिल्लाभित्रका सबै कर्मचारीहरूको अनुशासन र चरित्रबारे कडा नियन्त्रण राख्ने तथा जि.पं.का आदेश उल्लङ्घन, अटेर गर्ने कुनै पनि कर्मचारीउपर अनुशासन हीनताको कार्वाइ गर्न सक्ने र सरुवा गर्न सक्ने अथवा कसूरअनुसार डिमोशन अर्थात् पद घटाउन र नोकरीबाट मुक्त गरिदिनको लागि सिफारिश गर्न पाउने ।

(७) सवारीसम्बन्धी व्यवस्था मिलाउन पाउने सवारी ऐनको अधिकार ।

(८) कालाबजार ऐनसम्बन्धी अधिकार ।

(९) नपाएको दर्जा पाएँ भनी नाजायज काम गर्ने ब्यक्ति उपर कार्वाइ गर्न पाउने ।

(१०) धुनुवालाई खर्च खुवाउने बारे ।

(११) चोरी, डाँका र बदचलनका मानिसउपर आवश्यकीय कार्वाइ गर्न पाउने ।

- (१२) जिल्लाभित्रका सबै किसिमका व्यवसायमा चल्ने मानिसहरूको तथ्याङ्क राख्ने र उनीहरूउपर नियन्त्रण गर्न सक्ने ।
- (१३) दुरिष्टहरू आएमा उनीहरूको सुप्रबन्ध मिलाई दिने ।
- (१४) सरकारी कुनै अभियोग लागी फरार भएका मानिसको तलासी लिने र हुलिया माथि जाहेर गर्ने ।
- (१५) हातहतियार र खजानाको लगत राख्ने ।
- (१६) पास नभएको बन्दूक राख्नेलाई कार्वाईको लागि धानामा पठाईदिने ।
- (१७) बन्दूकको लाइसेन्स रिन्वू गर्ने, सिफारिश गर्ने ।
- (१८) शिकार खेल्ने र खरिद-बिक्री गर्न लाइसेन्स दिने ।
- (१९) नागरिकताको प्रमाणपत्र दिने ।
- (२०) हालआवादी गर्ने बारे ।
- (२१) सन्धिसर्पन परेमा गर्ने कार्वाई ।
- (२२) कूबा, धारा, पाटी, पौवा आदिको व्यवस्था मिलाउने ।
- (२३) बजार, शहर बसाउने बारे ।
- (२४) कोटाको मालसामान वितरण गर्ने ।
- (२५) नाजायज फाइदा उठाउनेलाई सजाय गर्ने ।
- (२६) हातहतियार लिई आउने परदेशीउपर नियन्त्रण गर्ने ।
- (२७) जङ्गल संरक्षण गर्ने ।
- (२८) एग्रिमेण्टको कपी राख्ने (ठेक्कासम्बन्धी सबै) ।
- (२९) चोरीको अथवा मनाही भएको मालसामान खरिद-बिक्री गर्ने र निकासी-पैठारी गर्ने उपर नियन्त्रण राख्ने ।
- (३०) बेवारिसी सम्पत्तिको बन्दोवस्त गर्ने ।
- (३१) चल, अचल सम्पत्तिको अधिग्रहण गर्ने अधिकार ।
- (३२) प्राचीन स्मारक संरक्षण गर्ने ।
- (३३) रेडियो लाइसेन्स र रिन्वू गर्ने ।
- (३४) मुद्रा स्थितिको प्रबन्ध गर्ने ।
- (३५) मादक पदार्थको नियन्त्रण गर्ने ।
- (३६) जुलूस, भाषण, हूलदङ्गामा सुव्यवस्था मिलाउने, सजाय दिने अथवा नदिने ।
- (३७) हरसम्भव ठाउँहरूमा हुलाक व्यवस्था मिलाउने ।
- (३८) २४ घण्टासम्म थुनामा कसैलाई राख्न पाउने ।

बडाहाकिम वा अञ्चलाधीश जि.पं.का पदेन सदस्य हुनुपर्दछ र जि.पं.का उपरोक्त अधिकार कार्यान्वितको लागि बसेको बैठकमा बडाहाकिम वा अञ्चलाधीश उपस्थित रही जि.पं. का उपरोक्त अधिकार प्रयोगमा बडाहाकिम वा अञ्चलाधीशको पनि मञ्जूरी हुनुपर्छ ।

११. प्रशासन

जिल्ला प्रशासनमा मैले अध्ययनमा पाएको कुरा माथि पहिलो भागमा दर्शाएको छु । बडाहाकिम र अञ्चलाधीशको आपसी खिचातानीको कारण दुवैको नीति र अधिकारको राम्रो व्यवस्था र निर्धारित नभएकोले यस्तो भएको जस्तो लाग्छ । दुवैको नीति, कर्तव्य र अधिकारको राम्रो विभाजित गर्ने र दुवै स्तरबाट आ-आफना सीमित अधिकारभित्र रही आपसी सहयोग र सद्भावनात्मक रूपले कार्य गर्दै पञ्चायतलाई पनि हरसम्भव सहयोग दिनु हुनुपर्छ ।

अञ्चलाधीश या बडाहाकिमलाई आफ्नो इलाकाभित्र कुनै सडकटकालीन अवस्थामा भैपरिआउने जरुरी कार्यमा यथोचित कार्वाई गर्न सक्ने अधिकार हुनुपर्छ न कि त्यस्तो बेला केन्द्रको बाटो हेर्न लागेर यता कार्यमा खतरा भइसकोस् ।

१२. पञ्चायतलाई उप-नियम बनाउने अधिकार

गाउँ, नगर, जिल्ला तथा अञ्चल पञ्चायतहरूले आफ्ना आर्थिक स्रोत बढाउने र अन्य कुराको व्यवस्था मिलाउनको उप-नियमहरू बनाएर लागू गर्न पाउनु पर्छ ।

१३. अञ्चल पञ्चायत

अञ्चल पञ्चायत ऐनमा दिइएका अधिकार बाहेक पञ्चायतसम्बन्धी शान्ति सुरक्षा, विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि सबै विषयहरूमा कानूनी तवरले अञ्चलाधीशलाई सरसल्लाह दिने, जिल्ला, नगर र गाउँ पञ्चायतहरूको सबै अपील सुन्ने । उनीहरूको बाधा फुकाउन उचित प्रबन्ध गर्ने ।

अञ्चल पञ्चायत अञ्चलभित्रको सबभन्दा माथिल्लो तह भएको हुनाले अञ्चलस्तरीय ठूलासाना सबै विषयहरूमा नीति निर्धारित गर्ने अधिकार हुनु पर्छ ।

जिल्ला वा अञ्चलको स्थिति सरकारी नीतिमा सामञ्जस्य ल्याउने पत्रपत्रिका र पुस्तकालयहरूको सबै ठाउँमा प्रबन्ध मिलाउने प्रसारका साधनहरूको उचित व्यवस्था देशविदेशका हालखबर, दैनिक घटनाहरूको सङ्कलन र प्रसार गर्ने, पञ्चायतहरूलाई निर्देशन र निरीक्षण गर्ने, विभिन्न वर्गीय संगठन र पञ्चायतहरूमा आपसी सहयोग सामञ्जस्यता पैदा गराउने समेत अधिकार हुनुपर्छ ।

सरकारले कुनै खास विशेष कार्यको लागि अञ्चलाधीशलाई केन्द्रले विशेष आदेश दिनेमा बाहेक अन्य सबै कार्यहरूमा अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको संयुक्त रायसल्लाहअनुसार कार्य सञ्चालन हुनुपर्ने भन्ने मलाई लाग्दछ ।

अञ्चल पञ्चायतको बैठक बोलाउने जुनसुकै कार्यमा पनि मद्दत चाहिएमा अञ्चलाधीशले तुरुन्त दिने हुनुपर्छ ।

अञ्चल पञ्चायतबाट केन्द्रीय सरकारमा निकास अथवा निर्णयको लागि आउने विभिन्न विषयहरू र योजनाहरूमा छलफल गरी सरकारलाई पनि सल्लाह दिनको लागि विभिन्न विषयमा राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरूको विभिन्न समितिहरू गठन गरेर उक्त कार्यहरूमा सुझाव पेश गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ जस्तो लाग्छ ।

१४. विविध

हेरेक जिल्ला पञ्चायत कार्यालयमा राष्ट्रिय झण्डा राख्न पाउने र नियमित रूपले सो कार्यालयमा पुलिस गाई बस्ने प्रबन्ध भए राम्रो हुने थियो भन्ने मलाई लाग्दछ ।

पञ्चायती व्यवस्था आज हाम्रो समक्ष प्रयोगात्मक रूपमा रहेको पनि दुइ वर्ष भन्दा केही बढी मात्र भयो । कुनै पनि व्यवस्था यति सानो अवधिभित्र फलेफुलेको देख्न सक्नु असम्भव हो तापनि कमसेकम यस व्यवस्थाको दिशा तथा मार्ग निश्चित भएको देख्नु अत्यावश्यक देखिन्छ । आज सबैतिर पञ्चायती व्यवस्था जनताले रुचाएको तथा प्रगतिको पथतिर लम्किरहेको सबैले महसूस गरेका छन् । तर वास्तवमा भन्ने हो भने पञ्चायती व्यवस्थाले आज पनि आफ्नो दिशा तथा लक्ष्य निश्चित रूपले पाएको छैन । पञ्चायती व्यवस्थाको समर्थकमा विभिन्न किसिमका कल्पना र उप-कल्पना हामी सुन्दै आएका छौं । तर यी कल्पना र उप-कल्पनाहरू आज हाम्रो स्थितिमा र हाम्रो अवस्थामा कहासम्म लागू हुन सक्दछन् र यी कल्पना, उप-कल्पनाले केवल 'हाती आयो आयो फुस्सा' भने भै नभई श्री ५ को महान् उद्देश्यलाई कहाँसम्म पूरा गर्न सक्दछ यो शङ्का नै छ । कुनै पनि व्यवस्थाको स्थापनाको लागि कल्पना र उप-कल्पनाको आवश्यकता त अवश्य हुनुपर्छ तर जनजीवनलाई फाइदाको साथै त्यो स्तर समेत माथि उठाउन सक्ने हदसम्म मात्रै हुनुपर्छ । आज हामी एक क्रान्तिकारी परिवर्तनको बीचमा छौं । त्यस बखत हामीले आफ्नो बाटो पहिल्याउनु छ, दिशा छुट्याउनु छ र अनि त्यो लक्ष्य प्राप्त गर्नु छ, जुन लक्ष्यको लागि आज हामी यस बाटोमा अघि बढ्दैछौं र यसको विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तो राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिकमा ज्यादामा ज्यादा लाभ पुऱ्याई जनतालाई स्वायत्त शासनमा अनुभव संग्रह गर्दै आफ्नो समस्या आफैले नै समाधान गर्न सक्ने भई पञ्चायती व्यवस्थाको पवित्र उद्देश्यमा पुग्न सकियोस् । शायद कसैको दुइमत नहोला कि धेरै वा थोरै मात्रामा देशको कुनै न कुनै भागमा कुनै न कुनै कारणहरूले गर्दा केही समयसम्म राजनीतिक अस्थिरता

रहोस्, तर यो पञ्चायती व्यवस्थालाई राम्ररी जनताको अगाडि पुऱ्याउन सकेमा जनतालाई पञ्चायती व्यवस्थाबाट हुने फाइदाको बोध गर्न सकेमा जति राजनीति अस्थिरताको भावना मानिसहरूको दिमागमा रहेको छ सो घट्टै जानेछ, तर वास्तविक रूपमा राजनीतिक स्थिरता कायम गर्न र अस्थिरतालाई निर्मूल पार्नको लागि पञ्चायती व्यवस्थाले जनजीवनलाई ठोस रूपले फाइदा पुऱ्याउन केही उद्देश्यहरूको पूर्ति हुनुपर्छ। नत्रभने फेरि आज जुन राजनीतिक अस्थिरता मानिसको दिमागमा छ त्यो भन्दा ज्यादा बढ्न गई देशको परिस्थिति तथा जनताको स्थिति भन् खराब हुन जानेछ। हामी एक चोटि फुट्टा राजनीतिक स्थिरताको बाटोबाट पार भइसक्यौ। किनभने २००७ साल देखि २०१५ सालसम्म विभिन्न राजनीतिक परिवर्तनहरू तथा प्रयोगहरूबाट दिक्क भई एक निर्वाचित सरकार खडा गऱ्यौ, तर त्यस सरकारले पनि राजनीतिक स्थिरता ल्याउन नसकी भन् उल्टो मानिसहरूको मानिसहरूको दिमाग पूर्णरूपले अराजकताले भरियो। परिणाम त्यो सरकारलाई नै हटाउन बाध्य हुन पऱ्यो।

मैले माथि भनिसके कि आज हामी एक ठूलो क्रान्तिकारी परिवर्तनको बीचमा छौ, यस क्रान्तिकारी पहिलो परिणाम नै देशको थोर बहुत अराजकता छ त्यसलाई निर्मूल गरी राजनीतिक स्थिरता कायम गर्न सक्ने हुनुपर्छ। यस कारण हामीले सर्वप्रथम ती कदमहरू लिनु आवश्यक छ, जसबाट राजनीतिक स्थिरता कायम भई एउटा खास कार्यक्रमको दिशापट्टि ल्याउन सकियोस्। अर्थात् चालिनु पर्छ भन्ने मलाई लाग्छ

- जस्तै
- (क) सर्वप्रथम हामीले हाम्रो साम्प्रदायिकता, जातियता तथा अरू अव्यावहारिक, तथा प्रतिगामी आकांक्षाहरू दिमागी अस्थिरतालाई हटाउनु पर्दछ। यसको निमित्त सरकारीस्तरमा तथा वर्गीय संगठनमा निष्पक्ष रूपले राष्ट्रिय आधारमा समस्यालाई हेरी ध्यानमा राखी उक्त समस्याको समाधान हुनुपर्छ। यी कुराहरू गर्न निकै गाहरो त अवश्य हुनेछ, किनभने आज हामी यस्तो पिछडिएको अवस्थामा छौं हाम्रो आफ्नो बानी आफ्नै नाक भन्दा टाढा हेर्ने बसेको छैन।
- (ख) धेरै मात्रामा भूमिसम्बन्धी सुधारहरू भएतापनि अझै पनि सामन्ती व्यवस्थाको जरो मजबूतै छ। जबसम्म सामन्ती व्यवस्थाको जरो उखेलेर फालिदैन तबसम्म जिल्ला-जिल्ला, गाउँ-गाउँमा आमकिसान जनताको अवस्था सुधैदैन साथै सामन्ती व्यवस्थाबाट देशको औद्योगिक क्षेत्रहरूमा समेत बाधा पर्न गै मानिसहरूको मनोभावनामा परिवर्तन नआई हाम्रो पिछडिएको अवस्था सुधन सक्दैन।
- (ग) कुनैपनि व्यवस्थाहरूमा खडा गरी तल्लो तहदेखि व्यवस्थालाई आधारभूत पार्नको लागि जनतालाई सोही अनुकूल तथा लायक पार्न आवश्यक छ। विभिन्न किसिमको राजनीतिक प्रयोगबाट यो निष्कर्षमा पुगिसक्यौ कि एक मुट्ठी मानिसहरूले माथिबाट लादेको कुराहरूमा जनताहरू पनि माथिल्लो तहसम्मको ज्ञान र योग्यता नभइकन सफलभूत हुन सक्दैन र साथै व्यावहारिक परिस्थिति अनुकूल पनि हुँदैन। त्यसकारण आमजनताको बौद्धिकस्तर बढाउनको लागि उनीहरूको दिमागी तालिम हुनुपर्छ। अर्थात् सर्वसाधारण जनताले आफ्नो घर, गाउँ, जिल्ला र शहरको समस्याहरू बुझ्नको साथै उक्त समस्याहरूको समाधान आफूले नै गर्न सक्ने अथवा सरकारबाट समाधान भएबाट यसको मर्म बुझी सोहीअनुसार हिँड्न सक्ने राजनीतिक दिमाग हो। यस किसिमको राजनीतिक दिमाग प्रसस्त मात्रामा स्वायत्त शासनमा भाग लिइ बढुलिएको राजनीतिक अनुभवहरूबाट बनाउनु पर्दछ। स्वायत्त शासनमा भाग लिनु पर्छ भन्नासाथ सबै प्रशासनमा काम कुराहरू सर्वसाधारण मानिसहरूलाई कुनै पृष्ठभूमि र पर्याप्त अनुभव नभई सुम्पनु होइन। यस किसिमसँग चलेमा जुन उद्देश्य अपनाइएको छ। त्यही उद्देश्यको हनन् हुन आउँछ। आज हाम्रो पञ्चायती व्यवस्थाले सर्वसाधारण जनतालाई प्रशस्त मात्रामा गाउँ, जिल्ला तथा अञ्चल जस्ता स्वायत्त शासनका अङ्गहरूमा भाग लिन, दिन पर्याप्त राजनीतिक अनुभव सङ्कलनद्वारा राजनीतिक दिमाग बनाई आफ्नो समस्या आफूले हेर्ने र समाधान गर्नेबानी बसाल्न उपकल्पना गर्दछ। यस अवसरलाई राम्रोसँग सदुपयोग गरी क्रमशः विस्तारै साधारण जनतालाई राजनीतिक तालिमबाट

राजनीतिक दिमाग बनाई अगाडि बढेमा जुन पवित्र उद्देश्य लिई पञ्चायती व्यवस्था आज हाम्रो सामु उपस्थित छ त्यो पूरा हुने देखिएकोले उपरोक्त गाउँ, जिल्ला तथा अञ्चल पञ्चायतहरूको अधिकार उल्लेख गरिएको छ । "हिंङ्गन नजान्ने दौङ्गन खोज्ने" पञ्चायतलाई तत्कालै निर्देशन दिनु आवश्यक छ । देशव्यापी जिल्ला पञ्चायतको सम्मेलन प्रतिवर्ष हुनुपर्दछ । तर सो पनि गर्न नसकिएको खण्डमा अञ्चलभरिका जिल्ला पञ्चायतलाई अञ्चल पञ्चायत सहितको सम्मेलन त प्रतिवर्ष हुनु नितान्त आवश्यक छ । पारस्परिक भेटघाटबाट समस्या समाधानको साथै जिल्ला पञ्चायतमा रचनात्मक कार्य गर्ने होडबाजीको बानी उत्पन्न हुन सक्दछ । ती सबै लेखाजोखाबाट कुनै पञ्चायत यति वर्षमा आदर्श पञ्चायतको स्थान ग्रहण गर्न सक्ला भन्ने आधार पनि थाहा पाइन्छ । यस नवीन व्यवस्थामा मुख्यतः सरकारबाट अधिकारको दुरुपयोग वा सदुपयोगपट्टि ज्यादै सक्रिय भई तत्कालै निर्देशन दिनु आवश्यक छ ।

अन्य सुझावहरू

प्रशासन विकेन्द्रीकरण गर्दा सिर्फ पञ्चायतहरूलाई मात्र अधिकार पाउनासाथ सफल होला भन्नु एक पक्षीय विचारधारा हो । विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तद्वारा शक्तिको विकेन्द्रीकरण गरी तल्लो तहदेखिका पञ्चायतहरूलाई राम्रो संगठनका साथै पञ्चायतमा चुनिएका जनप्रतिनिधि तथा जनताको पारस्परिक सम्बन्ध अत्यधिक राम्रो हुनु त नितान्त आवश्यक छँदैछ । तर जिल्ला एवं अञ्चलस्तरमा जन-प्रतिनिधि एवं सरकारी कर्मचारीको संयुक्त जिम्मेवारी पारस्परिक सद्भावनाका साथै रथका दुइ पांग्राका स्वरूपकै बनी उपरोक्त महान् जिम्मेवारीको पूर्णतया कार्य बहन गर्ने दिशातिर उपेक्षा गर्न सक्दैन । किनभने हाम्रो परम्परा सर्वसाधारण जनभावनाको पृष्ठभूमिले यस्तो नराम्रो जरो हालिसकेको छ कि तिनीहरू सरकारी कर्मचारीलाई आफ्नो दैनिक कार्यमा जानी वा नजानी ज्यादा स्थान दिन्छन् । यो सबै चेतनाको अभावले नै हो या भनौं भने आफ्नो अधिकार र कर्तव्यको सही ज्ञान नभएर नै हो ।

जनचेतनाको अभावमा आफ्नो कर्तव्य र अधिकारको ज्ञान नभई सदैव भय, त्रासमा रहने सर्वसाधारणको मनोवृत्तिको विरुद्ध पञ्चायत माध्यमद्वारा तिनीहरूलाई अधिकार र कर्तव्यको सही ज्ञान दिने समयमा पञ्चायत, सरकारी कर्मचारी भैं पञ्चायतलाई नै सर्व शक्तिमान बनाई सम्पूर्ण अधिकार सुम्पेमा आजको हाम्रो स्थितिमा उक्त अधिकारको दुरुपयोग हुने शतप्रतिशत नै जस्तो हुने सम्भावना भएकोले आफू चढेको रुखको हाँगोलाई आफैले नै बच्चरोले काटे भैं आजको यो पञ्चायती व्यवस्थाको जरोलाई पनि त्यत्तिकै आघात पुग्ने देखेकोले पञ्चायतहरूको अधिकारको प्रयोगमा जिल्ला तथा अञ्चलका सरकारी अधिकारको राय-सल्लाह भई पञ्चायतको अधिकार सीमित गर्न खोजेको छु । यसैमा पञ्चायती व्यवस्थाको भविष्य तथा सफलता हुनेछ भन्ने मेरो आफ्नो राय भएको हुनाले यो सुझाव पेश गर्दछु ।

आयोगका सदस्य श्री भोजराज घिमिरेले दिनु भएको सगरमाथा अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट प्रशासन विकेन्द्रीकरण आयोगको सदस्यमा मलाई नियुक्त गरिबक्सेको र सदस्यको हैसियतमा सगरमाथा अञ्चलको सिराहा, उदयपुर र सप्तरी, राजविराज विकास जिल्लाहरूको करीब ३ साता भ्रमण गरी पञ्चायती दर्शनप्रति जनताको भावना, यो प्रणालीप्रति उत्सुकता, आस्था र प्रशासनसम्बन्धी उनीहरूको भावना बुझ्ने सुअवसर पाएकोमा म गौरवान्वित छु ।

२०१७ साल पौष १ गतेको ऐतिहासिक राजनीतिक परिवर्तन पछि बाटो अलमलिएको जनताले राजाप्रतिको अगाध श्रद्धा र विश्वासमा नै एक स्वर्ण-युगको कल्पना गरेका हुन् । श्री ५ बाट आफ्नो माटोमा हुर्केको पञ्चायती प्रणालीको जग बसाल्दी बक्सेर निर्माणमा संलग्न हुन आक्लान गरिबक्सेकोले अराष्ट्रवादी र देशघातक तत्वको विध्वंसात्मक कार्बाईको बाबजूद पनि अडिग र सक्रियतासाथ त्यसको मुकाबिला गरी नयाँ जोश, नयाँ उमङ्ग लिएर निर्माणको होडमा अधि बढ्ने उत्साह जनतामा उम्लेको हो र आज पनि त्यही भावना छ जस्तो लाग्छ । १०११ वर्षको दलगत नारामा गुमराह भएर अलमलिएका काम भन्दा कुरा बढीले वाक्क-वाक्क भएका नेपाली जनता सबैले बुझ्न, जान्न सकिने सरल र सुनिश्चित श्री ५ बाट बक्सेको यो पञ्चायती दर्शनलाई सफल तुल्याउन र देशको सर्वतोमुखी विकास गर्न कटिबद्ध छन् । देशको लागि केही गरौं भन्ने भावना सबैमा विद्यमान

छ । पञ्चायत र वर्गीय संगठनको सबै तहको निर्वाचन सम्पन्न भइसकेको र सविधान अनुसार यो छोटो समयमा नै जनप्रतिनिधित्व भएको सरकार गठन भई एक निश्चित लक्ष्यतिर देश अधि बढिसकेको यो व्यवस्थाप्रति सर्वसाधारणको विशेषरूपले बढी आशा र विश्वास हुनु स्वाभाविकै नै हो । तर यस अवधिमा स्थानीय पञ्चायत र वर्गीय संगठनहरूलाई सक्रिय र सूक्ष्म तुल्याई बराबर प्रोत्साहित गर्न स्पष्ट कार्यक्रम र नीतिको तथा पञ्चायतको आवश्यक अधिकारहरू र समुचित निर्देशन प्राप्त नगरी सकेकोले विभिन्न तहका पञ्चायत र संगठनका व्यक्तिहरू अन्यौलमा परेका छन् । दलगत राजनीतिक शासन व्यवस्था र पञ्चायती दर्शनको पञ्चायतको एकाइहरूको काम र कर्तव्य बारेमा मौलिक अन्तर हुनु पर्दछ र तदनुरूप विकेन्द्रीकरण सिद्धान्तको आधारमा आवश्यक अधिकार प्राप्त हुनु पर्दछ । जग सबल र सूक्ष्म भए मात्रै यो व्यवस्था खँदिलो हुन सक्दछ भन्ने भावना सबैजसो पञ्चहरूमा मैले पाएँ ।

वर्गीय हितको निमित्त संगठनको बाटोमा सक्रिय भएर अगाडि बढ्नु पर्ने वर्गीय संगठनहरू पनि सक्रिय भैरहेका छैनन् र कार्यकलापमा पञ्चायत र सरकारी अधिकारीहरूसँगको आवश्यक समन्वय भइरहेको छैन ।

जिल्ला अन्तर्गतका केही ग्राम पञ्चायतहरूमा आफ्ना इलाकामा साना-तिना रचनात्मक कार्यहरू गर्ने प्रवृत्ति आएको छ र कुनै ठाउँमा होड पनि चलेको पाइन्छ । तर त्यसलाई सरकारीस्तरबाट प्राप्त हुनपर्ने आवश्यक सहयोग प्रोत्साहन सुविधा प्राप्त नभएको कुराहरू धेरै पञ्चहरूले मसँग भने ।

अधिकार र सहूलियत प्राप्त भएमा र बराबर प्रोत्साहित गर्ने उपायहरू भएमा नेपाली जनजीवनको उन्नति गर्न र छिट्टै गाउँ, जिल्ला विकास गर्न कुनै कठिनाई पर्नेछैन भन्ने कुरा यो भ्रमणबाट मलाई पूरा विश्वास भएको छ । ती निर्देशित लक्ष्यसम्म पुग्नेबाटो औल्याई दिनु र निर्माणको निमित्त उम्लेको उमड्गलाई सँगालेर प्रयोगमा ल्याउनु नै वर्तमानको खाँचो अनुभव हुन्छ ।

तर जिल्लामा रहेका धेरै कर्मचारीहरूमा पुरानो मनोवृत्ति अझ व्याप्त भएबाट उनीहरूबाट पञ्चायतलाई प्रोत्साहित हुने कामहरू नहुनु बडो दुःखको कुरा छ । सरकारको नीतिहरू र सरकारले पास गरेको कानूनहरूको प्रचार जनसाधारणमा बिल्कुलै छैन । भूमिसुधार ऐन र मुलुकी ऐनको अवान्छनीय तत्वहरूबाट नराम्रो किसिमको प्रचार भएबाट विभिन्न प्रतिक्रिया साधारण जनतामा भएको छ । जिल्लामा रहेका पुलिस र निजामती कर्मचारीबाट पञ्चायतले महत्व नपाएको हुँदा स्थानीय जिमिंदार, ठूला-ठालू शोषकहरूको धिचोमिचो पञ्चायतमा छँदैछ भन्ने कुरा धेरैजसो पञ्चहरूबाट थाहा भयो । पञ्चहरूले तालिम प्राप्त गरी नसकेको र प्रत्येक ग्राम पञ्चायतको सचिव पनि नियुक्त भइनसकेको हुँदा केही गर्ने इरादा भएका पञ्चहरू आफू लेखपढको अभावले ठोस काम गर्न हिचकिचाउँदा रहेछन् । पञ्चायत विकास अधिकारी र जिल्ला पञ्चायतहरू र ग्राम पञ्चायतको बीच हुनुपर्ने समन्वय र सम्बन्ध रहेको जस्तो लागेन । पञ्चायत विकास अधिकारीहरू जिल्ला भ्रमण धेरै कम गर्दछन् भन्ने शिकायत अधिकांश पञ्चहरूको मुखबाट सुनियो ।

यो भ्रमण कालमा मैले करीब १ दर्जन विचार गोष्ठीमा भाग लिनाका साथै सरकारी एवं गैर सरकारी गरी करीब १०० प्रमुख व्यक्तिहरूसँग भेटी प्रशासन विकेन्द्रीकरण र अन्य समस्याहरूमा छलफल गरेँ ।

मेरो भ्रमण सिराहा विकास जिल्लाबाट प्रारम्भ भयो । अब म विभिन्न ठाउँका पञ्च, सरकारी प्रमुख, बुद्धिजीवीहरूले प्रशासन विकेन्द्रीकरण सम्बन्धमा दिएको सुझावहरू प्रस्तुत गर्दछु ।

जेष्ठ १३ गतेको दिन सिराहास्थित विभिन्न अड्डा प्रमुखहरूले दिएको सुझावहरू

१. बाँध, पैत, हाल आवादी र १ विघासम्मको खरिद बिक्रीको रजिष्ट्रेशन, रेडियो लाइसेन्सको रिन्यू इत्यादिको कामको निमित्त टाढाबाट जिल्ला केन्द्र स्थलमा आउनु पर्दा उनीहरूलाई निकै नै मर्का पर्ने हुँदा र सम्बन्धित अड्डाको कामको बोझ पनि हलुङ्गो हुने हुनाले सो काम सम्पन्न गर्ने, गराउने अधिकार क्रमशः ग्राम पञ्चायतलाई दिए पनि हुनेछ ।
२. सानातिना, चोरी, सानातिना जग्गा मुद्दाहरू, साँध र आली मिच्ने, बाटो मिच्ने र सानातिना कूटपीट निलडाम नभएका मुद्दाहरू हेर्ने अधिकार पनि क्रमशः पञ्चायतको ल्याकत हेरी दिन उचित नै होला ।
३. बन्दूकको लाइसेन्स दिने हकमा पुलिसको सिफारिश हुने हुँदा हाल जिल्ला गोस्वारालाई नै सो अधिकार दिने र रिन्यूवल चाहिँ जिल्ला पञ्चायतलाई दिइने व्यवस्था भए पनि हुनेछ ।

सिराहा पञ्चायत विकास केन्द्रका निमित्त पी.डी.ओ. र शिक्षा अधिकारी पञ्चायतका स्टाफहरूको संयुक्त गोष्ठीमा आएका विचारहरू

१. कानूनी अधिकार ग्राम पञ्चायतले केही हदसम्म प्राप्त गरेतापनि सो कार्य सञ्चालनमा विभागीय आदेशबाट रोकिएको छ । जसले गर्दा कानून मुताबिक काम गर्न पनि बाधा परेको छ । तसर्थ ग्राम र जिल्ला पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकारको उपयोग गर्न आवश्यक नियमहरू शीघ्र बनाइनु पर्छ । हाललाई त्यो भन्दा बढी अधिकार नदिए पनि हुनेछ । साथै अरू अड्डाखाना र जिल्ला पञ्चायतको सम्बन्ध बारेमा स्पष्ट नीति हुनु आवश्यक छ ।
२. जिल्ला पञ्चायतको निमित्त आवश्यक ग्राम सेवक र पिउन-अर्दलीको थप शीघ्र हुनुपर्छ ।
३. प्राइमरी र माध्यमिक शिक्षण संस्थाहरूको लागि सरकारबाट प्राप्त आ.स.को निमित्त राजविराज राष्ट्रबैंक जानुपर्ने हुँदा सार्वजनिक कामको निमित्त ठूलो कठिनाइ परेको छ । सिराहास्थित सटही डिपोबाट नै सो आ.स. पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
४. मागेको निकासामा केन्द्रबाट सुस्ती हुन गएमा सानै कठिनाइको सामना गर्नु परिरहेको हुँदा सानातिना कामको निमित्त निकासालाई खारेज गरिनु पर्दछ र मागेका निकासहरू ज्यादा से ज्यादा ७ दिनभित्र दिने प्रबन्ध हुनु पर्दछ ।

सिराहा र त्यस आसपासका प्रमुख व्यक्तिहरू बुद्धिजीवीहरूबाट आएका विचारहरू

१. प्रशासन क्रमशः विकेन्द्रीकरण गर्ने लक्ष्य राम्रो छ । तर खास गरेर ग्राम पञ्चायतमा जुनस्तरमा व्यक्तिहरू आएका छन् त्यसलाई हेर्दा हाल ऐनमा प्रदत्त अधिकार पनि कहाँसम्म सदुपयोग गर्न सक्लान् यसमा शङ्कै छ ।
२. अधिकार प्रदान गरिनुभन्दा उनीहरूलाई समय समयमा तालिम दिने व्यवस्था हुनुपर्छ र यसबाट थिनीहरूको नैतिकस्तर बढ्नाको साथै काम गर्ने तरीकाका बारेमा विशेष जानकारी हुन सक्ने छ । तर त्यस मध्ये केहीको भनाइ छ । पञ्चायतलाई विभिन्न कानूनी, न्यायिक अधिकार प्रदत्त गरिनु पर्दछ जसबाट नयाँ हुने चुनावमा शिक्षित र चेतनशील व्यक्तिले पनि भाग लिने इच्छा प्रकट गर्नेछन् ।

सिराहा विकास जिल्लाका विभिन्न वर्गीय संगठनका व्यक्तिहरूबाट आएका रायहरू

- (क) वर्गीय संगठनहरू प्रायः निष्क्रिय भएका छन् । सरकारी नीति र कार्यक्रम बारेमा आम जनतालाई अवगत गराउने उचित व्यवस्था नभए सरकारप्रति आस्था दिनानुदिन घट्दै जाने सम्भावना देखिन्छ, तसर्थ पञ्चायत र वर्गीय संगठनहरूलाई समन्वय गर्ने उचित व्यवस्था शीघ्र हुनु पर्दछ ।
- (ख) जिल्लामा रहेका सरकारी अधिकारीबाट वर्गीय संगठनलाई विल्कुलै राखिदैन । खालि उनीहरूको क्रियाकलापमाथि पुलिसको निगरानी रहेको पाइन्छ ।
- (ग) यस पञ्चायती व्यवस्थाको स्तम्भ नै वर्गीय संगठन भएको हुँदा यसलाई सरकारीस्तरबाट विशेष रूपमा सहायता एवं प्रोत्साहित गरिनु पर्दछ ।
- (घ) शक्ति विकेन्द्रीकरण हुन आवश्यक छ साथै सानातिना निकासको निमित्त सिंहदरवारको मुख हेर्नु पर्ने प्रथालाई समाप्त गर्नुपर्दछ । अपरफट खर्च गर्ने सानातिना कामको निमित्त खर्च गर्ने अधिकार इत्यादिको निमित्त बडाहाकिम अथवा जिल्ला पञ्चायतले माथिबाट निकासालाई राख्नु नपर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (ङ) सानातिना मुद्दा-मामिलाहरू हेर्ने र छिन्ने अधिकारका साथै ठूलाठालू र सामन्त जिमीदारको शोषण र थिचोमिचो समाप्त गर्ने पञ्चायतलाई आवश्यक अधिकार प्राप्त हुनु जरुरी छ । तर यस्ता नियम र अधिकारको उपयोग गर्ने हाल सबै पञ्चायतलाई दिनु उचित हुने छैन । खासखास र लायक पञ्चायतलाई मात्र यी अधिकारको प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरिनु वेश हुनेछ ।

ज्येष्ठ १४ गतेको दिउँसो सिराहा जिल्ला पञ्चायतका उप-सभापति श्री गोविन्दहरिद्वारा आयोजित सिराहा, भाडर र त्यस आसपासका प्रधान पञ्च र जिल्ला पञ्चायतका सदस्यहरूको विचार गोष्ठीबाट आएका विभिन्न रायहरू

१. प्रशासनका साथै दैनिक उपयोगका कुराहरूको पैठारी इत्यादिको पनि वर्गीकरण भई विभिन्न अधिकारीहरू, विभिन्न तहका पञ्चायतहरूमा गरिनु पर्दछ ।

२. कोटाका मालहरू जस्तो - मट्टीतेल, चिनी, कर्कटपाता, फलाम इत्यादिको नियन्त्रण र त्यसको दर तोक्ने इत्यादि कार्यहरूका साथै उक्त सामान ल्याउने लाइसेन्स दिने सिफारिश गर्ने अधिकार पनि सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।
३. भन्सारको भ्रष्टाचारलाई रोक्न र कुन-कुन ग्राम पञ्चायतबाट कति अनाज निर्यात हुँदो रहेछ भन्ने कुराको समेत तथ्याङ्कको लागि गाउँबाट निकास गर्ने व्यक्तिले ग्राम पञ्चायतबाट छुट पूर्जा लिने व्यवस्था हुनुपर्छ र यसको सूचना त्यस ग्राम पञ्चायतले जिल्ला पञ्चायतलाई समयमै दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
४. प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा एक योग्य र अनुभवी सचिवको नियुक्ति सरकारबाट हुनु पर्दछ ।
५. हाल सर्वेको नापीमा ज्यादै भ्रष्टाचार भएको छ । ग्राम पञ्चायतको प्रतिनिधिको रोहवरमा सर्वे नापी हुने व्यवस्था भएमा भ्रष्टाचारले मौका पाउन सक्ने छैनन् ।
६. कुनै पनि पुलिस अथवा अधिकारीहरूले सरकारी काममा सम्बन्धित ग्राम पञ्चायतको इलाकामा प्रवेश गर्दा सर्वप्रथम स्थानीय प्रधानपञ्चसँग सम्पर्क राख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
७. ठाउँ ठाउँका ग्राम पञ्चायतहरूमा ठूला ठालूद्वारा आपसी द्वेष र खिचातानी बढाइएको छ त्यसलाई रोकथाम गर्ने समयमै समुचित व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
८. गाँजाको लाइसेन्स वितरणको व्यवस्था पनि जिल्ला पञ्चायतबाटै हुनुपर्दछ ।
९. दाउराको पूर्जा वितरण र हर घरसंघाको वितरण गर्ने काम जिल्ला पञ्चायतलाई जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशको आधारमा दिइनु ठीक हुनेछ ।
१०. स्थानीय विकासको निमित्त मालपोतको आयको सयकडा १० प्रतिशत रकम ग्राम पञ्चायत, १० प्रतिशत जिल्ला पञ्चायत र ५ प्रतिशत अञ्चल पञ्चायतलाई दिइनु पर्दछ ।
११. जिल्ला पञ्चायत ऐन गोस्वारा र मालको काम र कर्तव्यसम्बन्धी कानूनहरू आपसमा बाभिएका छन् जसबाट काम गर्न बाधा परेको छ । बाभिएका धाराहरू खारेज हुनु पर्दछ ।
१२. २००८ र २०१३ सालको ग्राम पञ्चायत ऐनमुताबिक नै हाल ग्राम पञ्चायत ऐनमा संशोधन हुनु आवश्यक छ ।
१३. माल र गोस्वाराबाट हुने हालआवादी स्थानीय पञ्चायतबाट कमसेकम १० विघा सम्म भूमिहीन सुकुमवासीमा वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
१४. हाट-बजार, मेला, बिठोरीको उठती हाल भन्सार अड्डाबाट भइरहेको हुँदा आफ्नो-आफ्नो इलाकाको बजार-हाट उन्नतिको निमित्त सो आमदानी असूल गर्न त्यसको रेखदेख गर्ने इत्यादि अधिकार सम्बन्धित पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
१५. मनोरञ्जनको निमित्त लाइसेन्स दिने र त्यसको कर असूल गर्ने, गराउने अधिकार सम्बन्धित पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
१६. एक गाउँबाट अर्को गाउँसम्म आफ्ना पुराना घर-गोठ इत्यादि भत्काएर काठपात ओसारनलाई ग्राम पञ्चायतको स्वीकृतिबाट पनि ओसारन वा लैजान सकिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
१७. आफ्नो जग्गामा लगाएको सिसौको रुख काट्न दिने स्वीकृति, इनारको निमित्त जमौटको काठ ल्याउने र साथै बाँस इत्यादि जङ्गलबाट ल्याउने अधिकार दिने ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लेख हुनुपर्दछ ।
१८. जिल्ला पञ्चायत र ग्राम पञ्चायतका पञ्चहरूको मर्यादाक्रम निश्चित हुनुपर्दछ ।
१९. पञ्चायतले कैद ठेकेको व्यक्तिहरूले जेल बस्दा उनीहरूको खर्च अरू कैदीले पाए सरह श्री ५ को सरकारबाट व्यहोर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
२०. पञ्चायतले मिलापत्र गराउन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

यस्तै प्रकारका सुझावहरू सिराहा विकास जिल्ला अन्तर्गत नवराजपुरमा ज्येष्ठ १६ गतेको दिउँसो राष्ट्रिय पञ्चायतका माननीय सदस्य श्री जमुनाप्रसाद यादवको आयोजनामा भएको इलाकीय पञ्च र भलाद्मीहरूको विचार गोष्ठीमा पनि आएका थिए ।

सिराहा विकास जिल्लाको एक प्रमुख स्थान लहान बजारमा ज्येष्ठ १७ गते साँझ ५ बजे स्थानीय प्रधानपञ्च श्री रामलोचन महतोको आयोजनामा आसपासका पञ्चहरूको गोष्ठी भएको थियो । गोष्ठीमा

अनेकौ विचारहरू आए जसमध्ये अधिकांश विचार माथि लेखिएको जस्तै थियो । तर त्यस इलाकामा केही भलादमीको भनाइछ पञ्चायतलाई फौजदारी मुद्दा हेर्ने अधिकार दिनु हुँदैन यसबाट पञ्चायतमा भ्रष्टाचार बढ्ने गुञ्जाइस रहन्छ । तसर्थ हाललाई विभिन्न तहका पञ्चायतले प्राप्त गरेका कानूनी अधिकारको मात्र प्रयोग गर्न दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । धेरै पञ्चायत यसको पनि राम्रो सदुपयोग गर्न असमर्थ छन् ।

लहान बजार पञ्चहरूको पनि भनाइछ बजारलाई आधुनिकीकरण र व्यवस्थित गर्नलाई चाहिने अधिकार सम्बन्धित पञ्चायतलाई प्राप्त हुन आवश्यक छ ।

- (क) मालपोतको कमसेकम १५ प्रतिशत स्थानीय विकासको निमित्त खर्च गर्ने छूट सम्बन्धित पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।
- (ख) पञ्चायतको पञ्चहरूमाथि पञ्चायतसम्बन्धी मुद्दा पर्दा मात्र रिपोर्टले नै काम चले व्यवस्था हुनु पर्दछ, सरकार बादी मुद्दा सरह सरकारी वकिलबाट सो मुद्दाको बहस गराउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (ग) शिक्षण संस्थाको लागि आफ्नो लागि आफ्नै देशमा नागरिक शिक्षक नपाइने हुँदा खास गरी तराईका अधिकांश स्कूलहरूमा विदेशी शिक्षक भएकोले यसलाई चेक गर्न नवयुवकको ध्यान यसतर्फ गराउन लोकसेवा आयोगमा सामेल हुनको निमित्त कसमेकम २ वर्ष कुनै न कुनै सामाजिक क्षेत्र अथवा संस्थामा काम गरेकोले प्रमाणपत्र पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (घ) भन्सारको पैठारी र निकासीबाट आएको रकम पनि केही प्रतिशत पञ्चायतलाई दिने ।

उदयपुर

ज्येष्ठ १८ गते साँभ उदयपुर गढीस्थित अड्डा प्रमुखहरूको गोष्ठी स्थानीय गढीमा भएको थियो । गोष्ठीमा आएका विचारहरू

१. पञ्चायतलाई प्रोत्साहित गर्ने क्रमशः अधिकार दिनु पर्दछ । तर त्यसको नियन्त्रण कसले गर्ने त्यसको स्पष्ट हुनुपर्दछ ।
२. शान्ति-सुरक्षा जस्ता विषयहरू पञ्चायतलाई दिनु उचित हुने छैन ।
३. कोटाको वितरणको हकमा पञ्चायतका सिफारिशलाई ग्राह्यता दिनु पर्छ ।
४. रेडियो लाइसेन्सको रिन्वू गर्ने काम पञ्चायतलाई दिँतापनि बन्दूकको लाइसेन्स दिने र रिन्वू गर्ने अधिकार र गोस्वाराभै निहित हुनु पर्दछ ।
५. पञ्चायतलाई फौजदारी मुद्दा हेर्ने अधिकार दिनु उचित हुँदैन । देवानीका हकमा पनि क्रमशः पञ्चायतले हेरी मात्र दिनु पर्दछ ।
६. सरकारी विकास योजनामा उनीहरूको बढी हात रहोस् भन्नाका निमित्त विभिन्न तहका योजना बनाउन उनीहरूलाई लगाइयोस् र आवश्यक विशेषज्ञहरू पनि प्रदान गरिनु पर्दछ ।
७. स्थानीय पञ्चायतमा मुद्देबाज शोषकहरूको पनि प्रवेश भएको हुँदा हाल पञ्चायतलाई प्रदत्त अधिकार पनि सबै पञ्चायतलाई दिनु उचित हुने छैन ।

ज्येष्ठ २० गते वेनीति डुमरेमा त्यस आसपासका पञ्च र भलादमीहरूको विचार गोष्ठी स्थानीय प्रधानपञ्च विष्णुभक्त उपाध्यायको सभापतित्वमा भएको थियो ।

विचार गोष्ठीमा केही पञ्चहरूको भनाइ यस प्रकार छ :

१. हुलाकमा पञ्चायतसम्बन्धी लेखापढी गर्न अरू अड्डाखाना सरह का.स. चले व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
२. हाल पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकारको उपयोग गर्न त पाउनु नै पर्दछ । त्यसका अतिरिक्त सानातिना फौजदारी मुद्दा हेर्ने अधिकार नपाई पञ्चायतको महत्व हुँदैन ।
३. पञ्चायतको काममा बाधा दिने जुनसुकै व्यक्तिलाई पनि सजाय र कैद गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ
४. अदालतमा परेको जुनसुकै मुद्दा भए पनि पञ्चायतको रोहवर दुवै पक्षले मिलापत्र गरेमा सो मुद्दा खारीज हुने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

५. हेल्थ असिस्टेन्ट, शिक्षा सब इन्स्पेक्टर, कृषि अफिसरहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीन राख्नु पर्दछ र उनीहरूको रेखदेखमा निजहरूको काम गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

उक्त गोष्ठीमा केही पञ्च र भलाद्मीको विचार यसप्रकार थियो :

१. पञ्चायतमा शिक्षित व्यक्तिहरू नभएको हुँदा ज्यादै अधिकार दिँदा पञ्चहरूमा पनि भ्रष्टाचार बढ्ने सम्भावना छ । जस्तै यो व्यवस्थालाई नै धक्का पर्ने सम्भावना हुन्छ । मिलापत्र गराउनेसम्बन्धी र विकाससम्बन्धी अधिकार मात्र हाललाई पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।

ज्येष्ठ २१ गते उदयपुर जिल्ला पञ्चायत अफिसमा निमित्त पी.डी.ओ.को आयोजनामा गढी इलाका प्रमुख पञ्चायतका पञ्चहरू विभिन्न वर्गीय संगठनका सदस्यहरूको संयुक्त गोष्ठी भएको थियो । गोष्ठीमा अधिकांश व्यक्तिहरूले पञ्चायतलाई आवश्यक अधिकार दिएर उनीहरूलाई काममा लगाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ भन्ने विचार प्रकट गरे । पञ्चहरूको तालिम दिने व्यवस्थाका साथै राम्रो काम गर्ने पञ्चायत र पञ्चहरूलाई विशेष प्रोत्साहित गर्ने र पदक पुरस्कार दिने व्यवस्था हुनै पर्दछ ।

कोहीको यो पनि भनाई छ पञ्चहरूलाई सरकारी अधिकारीहरू नराम्रो ढङ्गबाट वर्ताव गर्दछन् । तसर्थ पञ्चहरूको मर्यादाक्रम निर्धारित हुनु आवश्यक छ । त्यसमध्ये केही पञ्चहरूको यो पनि भनाइ थियो अहिले २३ वर्ष समय पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकार भन्दा बढी अधिकार दिनु उचित हुने छैन ।

ज्येष्ठ २२ गते किकनीस्थित कम्युनिटी सेन्टरमा एक गोष्ठी भएको थियो । जसमा निम्न विचारहरू प्रकट गरियो :

१. पञ्चायतले काम गरेको लेखाजोखा गरिनु पर्छ ।
२. त्यसमा राम्रो काम गर्ने पञ्चहरूलाई प्रत्येक साल पदक पुरस्कार दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
३. पञ्चायतलाई शिक्षा-कर लगाउने अधिकार प्राप्त हुनु पर्दछ ।
४. पञ्चायतले लेखापढी गर्दा सरकारीस्तरबाट ध्यान दिइनु पर्दछ ।
५. प्रत्येक ग्राम पञ्चायत इलाकामा सहकारी हुलाक हुनुपर्दछ ।
६. पहाड, पर्वतका पाखे र हले जग्गाको पोत ठेक्के र असूल गर्ने अधिकार पञ्चायतलाई नै दिनु राम्रो हुनेछ ।
७. अन्य रायहरू माथि प्रकट गरिएका राय जस्तै थियो ।

ज्येष्ठ २२ गते साँझ उदयपुर गढीमा उदयपुर जिल्ला पञ्चायतको बैठक रा.पं.का सदस्य श्री भैरवीप्रसाद पोखरेलको सभापतित्वमा भएको थियो । बैठकले शक्तिको विकेन्द्रीकरण क्रमशः हुनु पर्दछ भन्ने राय प्रकट गर्‍यो । अन्य रायहरू यस प्रकार छ

१. चर्सा र भट्टीको ठेक्का बन्दोवस्त गर्ने अधिकार पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
२. ननूगजेटेड कर्मचारीको नेकिबदीको रिपोर्ट राख्न र केन्द्रमा उनीहरूका आचरणबारेमा लेख्ने अधिकार जिल्ला सभापतिलाई हुनु पर्दछ ।
३. जिल्ला पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकारको उपयोग गर्नमा सरकारीस्तरका अड्डाखानाबाट सहयोग मिल्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
४. जिल्लास्तरीय विकास योजना चालू गर्ने आर्थिक स्रोत पनि आवश्यक हुँदा मालपोतको आयको कमसेकम २० प्रतिशत रकम पञ्चायतलाई प्राप्त हुनु पर्दछ ।
५. जिल्ला पञ्चायतको अधीनमा माध्यमिक एवम् प्राथमिक शिक्षण संस्थाहरू रहनु पर्दछ । त्यसका निरीक्षक पनि जिल्ला पञ्चायतका अधिनस्थ रहनु पर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

जिल्ला पञ्चायतका एकथरि सदस्यहरूको भनाइ छ

१. ग्राम पञ्चायतमा परेका पञ्चखत बाहेक मुद्दा-मामिलाहरूको मिलापत्र गराउने र मिलापत्र हुन नसकेमा वास्तविक राय ठहर गरी सम्बन्धित अदालतमा पठाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ र अदालतले पनि उक्त राय ठहरलाई कदर गर्नुपर्दछ ।
२. ग्राम पञ्चायतलाई विशेष अधिकार प्रदान गरिनु हुँदैन यसबाट दुरुपयोग हुने सम्भावना छ ।
३. शान्ति सुरक्षा इत्यादि अधिकार हाल जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु उचित हुने छैन ।

सप्तरी १० प्रगन्ना राजविराज

ज्येष्ठ २५ गतेको विहान यस विकास जिल्ला अन्तर्गतका बसकिशी चौनौरा मलेठ आदि ग्राम पञ्चायतका पञ्च भलादमीको संयुक्त गोष्ठी राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्य श्री चतुरभुजप्रसाद सिंहको सभापतित्वमा भएको थियो । बैठकमा धेरैजसो सुभावाहरू सिराहा जिल्ला अन्तर्गतको सिराहामा ज्येष्ठ १४ गते भएको विचार गोष्ठीको मिल्दोजुल्दो थियो । बैठकमा धेरैजसो पञ्चहरूको भनाइछ-प्रशासनको अधिकार पञ्चायतलाई नसुम्पिकन ग्राम पञ्चायत सफल हुन गान्छो छ । तर त्यस मध्ये केहीको यो पनि भनाइ छ कि विकास कार्यको निमित्तलाई मात्र सर्वोपरि अधिकार प्रदान गरिनु पर्दछ । अर्को चुनावसम्म प्रशासनसम्बन्धी अधिकार दिनु उचित हुने छैन ।

सोही दिन सांभमा प्रशासन केन्द्रीकरण र न्यायतर्फ कुन-कुन अधिकार ग्राम पञ्चायत एवम् जिल्ला पञ्चायतले पाउनु पर्दछ त्यस बारेमा सुभावा पेश गर्न सप्तरी विकास पञ्चायत र सगरमाथा अञ्चल पञ्चायतका सदस्य श्री जगतबहादुर क्षेत्री एवं विभिन्न ग्राम पञ्चायतका प्रधानपञ्चहरू समेतको बैठक हुँदा निम्नलिखित राय सुभावा प्रस्तुत गरेका छन् :

गाउँको ग्राम पञ्चायत एवम् नगर पञ्चायतलाई प्रशासन व्यवस्थासम्बन्धी अधिकार

१. चल, अचल गैर धनमालको विभिन्न किसिमको रु. ५,०००। सम्म थैली परेको लिखतको रजिष्ट्रेशन पास गर्न पाउने अधिकार ।
२. रेडियोको लाइसेन्स दिने तथा रिन्यू गर्ने ।
३. बन्दूक र अन्य हातहतियारको रिन्यूवल गर्ने
४. प्रारम्भिक बन्दूक पास गराई मागेकोमा हुने सिफारिश गर्ने ।
५. नागरिकता प्रमाणपत्रलाई सिफारिश गर्ने ।
६. आयल इञ्जीन राखी धान कुट्ने, तेलपेल्ने, पीठो पिँध्ने कामको प्रमाणपत्र दिने, नदिने सिफारिश गर्ने
७. मिक्सचर बनाई बेच्ने बाहेक अरू औषधि विक्री गर्न प्रमाणपत्र दिने ।
८. गाउँ पञ्चायत या नगर पञ्चायत अन्तर्गत गाउँ, टोलहरूको माल, भन्सारबाट लगत लिई मालपोत इत्यादि सरकारी रकम-कलम असूल गर्ने र राष्ट्रबैंक दाखिल गर्ने ।

ग्राम पञ्चायत नगर पञ्चायतलाई न्यायसम्बन्धी अधिकार

ग्राम पञ्चायत एवम् नगर पञ्चायतले हेर्न पाउने किटान भैरहेको मुद्दा बाहेक ।

१. मुलुकी ऐन घर बनाउने महल भित्रको मुद्दा ।
२. मुलुकी ऐन गरीब-कङ्गाल महल भित्रको मुद्दा ।
३. बाली चराई मुद्दा ।
४. गाली बेइजतकै ऐन अन्तर्गत रु. १००। सम्म दण्ड र ३ महीनासम्म कैद हुने मुद्दा ।
५. अवैध मादक पदार्थ बनाउने, विक्री गर्ने बारेको मुद्दा ।
६. खेत बसोबासको साँघु सीमाना भित्रको मुद्दा ।
७. कुटपीटको रु. २००। सम्म दण्ड, ३ महीनासम्म कैद हुने मुद्दा ।
८. देवालय, पाटी, पौवा, धर्मशाला, गौचर, मसान, प्राचीन स्मारक बिगारे, चोरेको मुद्दा ।
९. ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायतलाई अधिकार भएको काम, कुरामा कसैले हस्तक्षेप गरेमा विपरीत आचरण गरेमा पर्ने मुद्दा ।
१०. गौचर, मसान, सडक, पोखरी, हालआवादी नम्बरी राखेकोमा बुझी लगत काट्ने, कटाउने बारेमा मुद्दा ।
११. ग्राम पञ्चायत वा नगर पञ्चायतले आफ्नो आफ्नो क्षेत्रमा हुन लागेको कुनै मुद्दा तथा न्यायिक प्रशासन कार्वाइमा सार्वजनिक जाँच अनिवार्य रूपले राय प्रकट गर्न पाउने अधिकार हुनु पर्ने ।

जिल्ला पञ्चायतलाई प्रशासनसम्बन्धी अधिकार

१. आयलबाट चल्ने मिल राख्ने प्रमाणपत्र दिने र तत्सम्बन्धी मुद्दा ।
२. बन्दूक, हातहतियारको प्रमाणपत्र दिने र तत्सम्बन्धी मुद्दा ।

३. नागरिकताको प्रमाणपत्र दिने र तत्सम्बन्धी मुद्दा
४. मालपोत मिनाहा रहेको पोखरीहरूको जल-कर रकम बन्दोवस्त गर्न पाउने र तत्सम्बन्धी मुद्दा ।
५. छाला, चर्सा रकम बन्दोवस्त गर्ने र तत्सम्बन्धी मुद्दा ।
६. बाटोघाटो ठेक्का बन्दोवस्त गर्ने र तत्सम्बन्धी मुद्दा ।
७. मोटर ट्याक्टर इत्यादिको र त्यसको ड्राइभरको प्रमाणपत्र दिने ।
८. रु. ५,००० भन्दा बढी थैली भएका अथवा थैली नखुलेको विभिन्न किसिमको लिखतहरूको रजिष्ट्रेशन पास गर्ने र तत्सम्बन्धी प्रमाणपत्र ।
९. हरसंघा, घरसंघा र दाउराको लकडीको पूर्जा दिने ।

जिल्ला पञ्चायतलाई न्यायसम्बन्धी अधिकार

१. जिल्ला पञ्चायत ऐनले गर्न पाउने काम कावाँईसम्बन्धी पर्ने मुद्दा ।
२. माथि १ देखि ९ दफामा उल्लिखित अधिकारसम्बन्धी पर्ने मुद्दा ।

राजविराजस्थित बडाहाकिम लगायत विभिन्न अड्डा-प्रमुखको राय

१. प्रशासनका पनि धेरै अधिकार दिएमा दुरुपयोग हुने सम्भावना देखिन्छ ।
२. शान्ति-सुरक्षाको अधिकार पञ्चायतलाई दिनु उचित हुनेछैन ।
३. विकाससम्बन्धी अधिकार पञ्चायतलाई दिनु नै पर्दछ । तर त्यसको रेखदेख अथवा नियन्त्रण गर्ने व्यवस्था पनि हुनुपर्दछ ।
४. जङ्गलको सुरक्षाको निमित्त घरसंघा, दाउरा इत्यादिको पूर्जा पञ्चायतको सिफारिशमा वन विभागले नै दिनु पर्दछ ।
५. ग्राम पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकारहरूको उपयोग गर्न छुट दिनु पर्दछ ।
६. कोटासम्बन्धी लाइसेन्स दिनलाई जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
७. ग्राम पञ्चायतमा अनिवार्य रूपमा सचिव श्री ५ को सरकारबाट नियुक्त हुनु पर्दछ ।
८. रेडियो लाइसेन्स चाहिँ जिल्ला पञ्चायतबाट दिने, बन्दूकको लाइसेन्स गोस्वाराबाटै दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
९. सरकारी जाँचबुझ गर्दा पञ्चायतको रोहबरमा र गाउँ घरमा लेनदेनको तमसुक हुँदा पनि पञ्चायतकै रोहबरमा हुने भए हुनेछ ।

ज्येष्ठ २६ गते बमनग्राम कट्टीस्थित हाइस्कूल भवनमा त्यस आसपासका पञ्च भलादमीहरूको संयुक्त बैठकद्वारा पनि माथि उल्लेख गरिएका सुझावहरू आएका थिए ।

जेष्ठ २४ गते साँझ राजविराज नगर पञ्चायतको बैठकले पनि सप्तरी जिल्ला पञ्चायतले पेश गरेका सुझावहरू जस्तै आफ्ना विचार दिएको छ । सगरमाथा अञ्चल वर्गीय संगठनका केही प्रमुखहरूको भनाइ पनि छ - अधिकार क्रमशः विकेन्द्रीकरण हुन आवश्यक छ ।

सिफारिशहरू

यस भ्रमणबाट मलाई लागेका विभिन्न कुराहरूबारेमा मेरो राय निम्नप्रकारको छ

पञ्चायती व्यवस्था अन्तर्गत प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्तलाई कार्यान्वित गर्न यसको मूलभूत सिद्धान्तहरूलाई व्यवहारमा ल्याउन अत्यन्त आवश्यक छ । विभिन्न तहका पञ्चायतहरू प्रजातान्त्रिक एकाईको रूपमा काम गर्दछन् र ऐन नियमद्वारा प्रदत्त अधिकारहरू ती एकाईहरूमा निहित हुन्छ, त्यसमाथि कतैबाट पनि हस्तक्षेप हुनु हुँदैन । यदि हस्तक्षेप भयो भने त्यसको सार नष्ट भएर जान्छ । यी अधिकारहरू कुनै निश्चित अवधि वा कार्य सुविधाको निमित्त प्रदान गरिएको मात्र हुँदैन, यी अधिकारहरू मौलिक रूपमा नै तिनीहरूमा निहित हुनुपर्दछ र र त्यसमा यसको विशेषता छ ।

पञ्चायती एकाईहरूले कानूनद्वारा परिभाषित र प्रदत्त अधिकारहरूको दायराभित्र रही एउटा स्थानीय र लोकिय क्षेत्रभित्र सरकारकै रूपमा पञ्चायतले नै गर्नुपर्दछ । त्यस क्षेत्रभित्र वा दायराभित्र पर्ने सबै प्रशासनका कामहरू सरकारको रूपमा पञ्चायतले गर्नुपर्दछ र अहिलेको व्यवस्थामा रहेका त्यसस्तरका सरकारी कर्मचारीहरू

पनि त्यसै पञ्चायतके मातहतका कर्मचारी सरह काम गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । अन्यथा एउटै क्षेत्रभित्र समानान्तर सरकारको रूपमा २ संस्थाका अधिकारीहरूले एक अर्काको अधिकार खोस्नपट्टि र एक अर्कालाई हत्याउन पट्टि बढी सचेत भई पञ्चायती व्यवस्था अन्तर्गत हुनुपर्ने उद्देश्यको र कामहरूको व्यवस्था हुन सक्दैन, खास गरी विकासका कामहरूलाई ध्यानमा राखी यो कुरा बडो महत्वपूर्ण छ कि अधिकार सर्वोपरि जसको रहन्छ शक्तिको उपयोगको समर्थन उसैपट्टि रहन्छ त्यसबाट मात्र विकासको कार्य सम्भव छ । हाम्रो जस्तो पछ्यौटे देशको अवस्थालाई ध्यानमा राखी यो कुरा आवश्यक हुन आएको छ कि जबसम्म सरकारका विभिन्न तहका कर्मचारीहरूले पञ्चायतलाई नै सर्वोत्कृष्ट मानी आफूले त्यस अन्तर्गत रही काम नगरुन्जेल विकासको कार्य असम्भव प्रायः नै छ । सामाजिक तौरमा पञ्चायत व्यवस्था हुनुभन्दा अधिका गाउँका पञ्चायतहरूले गरेका काम पनि अहिलेका पञ्चायतहरूले गर्न सकेका छैनन् । कारण पहिलेका पञ्चायतहरूले गर्ने काममा नैतिक बल मात्र थियो र कानूनी मान्यता थिएन तापनि नैतिकताको आधारमा दिएका वचनहरूको पालन गर्दै थियो । तर अहिले यसलाई कानूनी रूप दिएको हुनाले पञ्चायती सदस्यहरूले बढी नैतिकता भन्दा कानूनी अधिकारलाई महत्व दिएका छन् । यस अवस्थामा सामान्यतः कानूनी अधिकारहरूलाई मनाउने या कार्यान्वित गराउने तरीकाहरूको उपयोगमा सरकारी कर्मचारीहरूको आवश्यक सहयोगको अभावमा पञ्चायतहरूले काम गराउन न त कानूनी बल नै पाए न त नैतिक बल नै । तसर्थ आजसम्म पञ्चायतले गरेका विकास कार्यहरूमा प्रत्यक्ष प्रगति पनि देखिदैन र साथै जनताको हार्दिक नैतिक समर्थन पनि देखापरेको छैन । तसर्थ यस दिशापट्टि तुरुन्त ध्यान नदिएमा यसकै परिणाम भविष्यमा नराम्रो हुने सम्भावना छ । तसर्थ सबैभन्दा पहिले पञ्चायतलाई जनताको एउटा कल्याणकारी संस्थाको रूपमा गराउन अत्यन्त आवश्यक छ ।

गाउँ पञ्चायतहरूले अहिलेसम्म सफलतापूर्वक गाउँसभाको बैठक बोलाउन सकेका छैनन् । पञ्चायतमा खास गरेर ग्राम पञ्चायतमा पुराना रुढीवादी मनोवृत्तिक र मुद्देवाज अथवा शोषकको प्रवेश छैन भन्न सकिन्छ । धेरै पञ्चायतमा त्यस्ता पञ्चहरूले डर, घाक देखाई आफ्नो दुनो सोझ्याउने काम पनि गरेका कुरा हाम्रो यो भ्रमणमा पायौं । यसले गर्दा विस्तारै पञ्चायत कल्याणकारी उद्देश्यको पूर्तिकै साधन नभई शोषणको साधन बन्न जाने सम्भावना देखिन्छ । तसर्थ सम्बन्धित सरकारी अधिकारीहरूले कमसेकम ६ महीनामा १ चोटि प्रत्येक गाउँसभाकै बैठकमा उपस्थित भई गाउँसभाको कार्यक्रम, नियम, कानूनअनुसार सञ्चालन गर्न लगाई सभाले स्वीकृत गरेका प्रस्तावहरूलाई कार्यान्वित गराउन लगाउनु पर्दछ । सरकारी अधिकारीहरूको गाउँसभाको बैठकमा उपस्थितिले यसलाई केवल औपचारिकता मात्र प्रदान गर्ने नभई यसमा जनताको विश्वास समेत बढाउने हुनाले यस्तो किसिमको आदेश केन्द्रबाट जिल्लामा रहेका कर्मचारीहरूलाई तुरुन्त जानु पर्छ, जसबाट उनीहरूले प्रत्येक गाउँसभाको बैठकमा आफूसमेत सामेल भएर पारित भएको प्रस्तावको अनुरूप कार्य भएको र नभएको, यदि नभएको भए किन नभएको, त्यसको विस्तृत विवरण जिल्ला पञ्चायतमा पेश गरी जिल्ला पञ्चायतले केन्द्रमा प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतमा एक पञ्चायत प्रशिक्षण डोर हुनुपर्दछ । त्यसको काम ग्राम पञ्चायतसँग सम्बन्ध राख्ने र पञ्चायत ऐनको व्याख्या गर्ने र पञ्चायतको अधिकार र कर्तव्य बारेमा बोध गराउने र पञ्चायत सञ्चालन गर्न आवश्यक निर्देशन हुनुपर्दछ । प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा एक-एक सचिव अनिवार्य रूपले श्री ५ को सरकारले नियुक्त गर्नु पर्दछ । तर निजले ग्राम पञ्चायतको अधीनमा रही काम गर्नु पर्दछ ।

विकास

सरकारी एवम् गैर सरकारी आयोजनाहरू सफल गर्न पञ्चायतको के कस्तो हात रहन्छ त्यसको नीति प्रष्ट रूपमा बनाउनु पर्दछ । स्थानीय जनताको अभिरुचि विकास कार्यमा बढाउन र उनीहरूलाई ज्यादासे ज्यादा संख्यामा सामेल गराउनका निमित्त प्राविधिक ज्ञानको खास आवश्यकता नभएका र स्थानीय विकास कार्यहरूको योजना ग्राम पञ्चायतलाई बनाउन दिनु पर्दछ । यसबाट यस्ता योजनालाई सफल गराउन गाह्रो पर्नेछैन र आफ्नो योजना भन्ने भावना पनि ती पञ्चायतहरूमा आउनेछ । त्यस्तै जिल्लास्तरीय योजनाहरू पनि जिल्ला पञ्चायतलाई बनाउन दिनु पर्दछ । यसको निमित्त आवश्यक विशेषज्ञ उनीहरूलाई केन्द्रबाट प्रदान गरिनु पर्दछ । जिल्लास्तरमा हुने सबै विकास कार्यहरू जिल्ला पञ्चायतमार्फत गरिनु पर्दछ ।

पञ्चायतका स्थानीय एकाईहरूले गर्न लागेको निर्माणात्मक काममा माथिल्लोस्तरबाट सहयोगात्मक भावना हुनु पर्दछ । दीर्घकालीन योजनाहरूको वर्गीकरण हुनुपर्छ जसमा कुन कुन योजना जिल्ला, अञ्चल र केन्द्रले गर्ने भन्ने कुरा निश्चित हुनुपर्दछ । त्योअनुसार सरकारी सहायता प्रदान हुने व्यवस्था भएमा विकासप्रति जनताको रुचि बढ्नेछ ।

प्रत्येक ग्राम पञ्चायतले कमसेकम दिनु पर्ने श्रमदानको संख्या निर्धारित हुनु आवश्यक छ । लगातार तीन वर्षसम्म निर्धारित संख्यामा श्रमदान नदिएमा पञ्चायतको अयोग्यता ठानी पुनर्गठन गर्न सकिने व्यवस्था हुनु पर्दछ । यसबाट विकास कार्यको निमित्त श्रमको स्रोत निरन्तर बढ्नेछ । श्रमदानलाई प्रोत्साहित गर्नु हुन पञ्चायतले बढी श्रमदान गरी पञ्चायतको विकास गरेको छ । त्यसमा पञ्चायतलाई विशेष पुरस्कारको रूपमा अधिक आर्थिक सहायता र पदकहरू प्रदान गरिने व्यवस्थाका साथै सरकारी आयोजनाहरू लागू गर्दा प्राथमिकता समेत दिने व्यवस्था हुनु जरुरी छ । यसमा सबैभन्दा बढी महत्व सरकारी क्षेत्र र स्थानीय श्रमदानको आधारमा गरिने आयोजनाहरूको विशेष गरी सडक र सिंचाइको प्रमुख स्थान छ । सडक बनाउँदा अञ्चल पञ्चायत र जिल्लाको मूल सडकसँग जोडिने गरी प्राथमिकता निर्धारित हुनु पर्दछ । यस प्रकारका विकास योजनामा बाधा दिने व्यक्तिमाथि कार्बाई गर्नमा सरकारी सहयोग समेत पूर्णरूपले हुनु पर्दछ । यस दिशामा विशेष गरी नियम र कानूनद्वारा अझ विस्तृत रूपले व्यवस्थित हुनु आवश्यक छ ।

- (क) विकास कार्यको निमित्त आएका स्रोतहरूबारेमा कार्यान्वितको निमित्त तथा साधन सबै तहका पञ्चायतहरूलाई विभागीय आदेश शीघ्र दिनु पर्दछ ।
- (ख) प्रत्येक पञ्चायतले गर्नुपर्ने विकासको कामको कमसेकम संख्या निर्धारित गरी प्रत्येक पञ्चायतलाई परिपत्र पठाउनु पर्दछ ।
- (ग) सालको अन्तमा उनीहरूले गरेको कामको लेखाको आधारमा योग्यताक्रम तयार पारी प्रत्येक पञ्चायतलाई पठाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

उद्योगधन्दा र वाणिज्य

सरकारले गरेको भूमिसुधारबारे विचार गर्दा यसको मूल उद्देश्य हाम्रा देशका योग्य नागरिकहरूलाई उद्योगधन्दापट्टि लैजानु हो । तसर्थ देशलाई औद्योगिकरण गराउनको निमित्त नेपाली नागरिकहरूलाई उद्योगधन्दा खोल्न विशेष प्रोत्साहन दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । त्यस किसिमको प्रोत्साहन दिनलाई उद्योगको वर्गीकरण गरी जिल्लास्तरसम्म दिन सक्ने सानातिना घरेलु उद्योगलाई स्थानीय पञ्चायतले नै लाइसेन्स दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यस्तै प्रकारको आयल इञ्जीन राखी साना पावरका धान कुट्ने, तेल पेल्ले, पीठो पिच्ने इत्यादि मिल राख्नलाई स्वीकृति दिने अधिकार पनि ग्राम पञ्चायतको सिफारिशको आधारमा जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु बेश हुनेछ । पञ्चायतले यस्ताको लगत राखी सम्बन्धित विभागलाई सूचना दिने गर्नुपर्दछ । यसबाट पञ्चायतमा आफ्ना इलाकाभित्र उद्योगधन्दा बढाउने प्रवृत्ति लाग्नेछ र भूमिसुधारले ल्याएको केही प्रतिक्रियाहरूलाई समेत शान्त पार्न सहायक हुनेथियो । उद्योगधन्दाको व्यवसायको निमित्त विदेशीहरू भन्दा विशेष गरी नेपाली नागरिकहरूलाई विशेष सुविधा दिई प्रोत्साहित गरिएमा यसबाट दिइएका सुविधाहरूबाट नै उद्योगधन्दापट्टि विशेष रुचि बढ्ने छ । ठूला र साना उद्योगहरूमा समानरूपले सुविधा दिइनु पर्दछ । ताकि, सानो रूपमा पनि पूँजीको सङ्कलन भई लगानी हुन सकोस् । हाम्रो जस्तो पिछडिएको मुलुकमा देशका नागरिकहरूसँग पूँजीको अभाव हुनु स्वाभाविक नै हो, तसर्थ विदेशी पूँजीको थिचोमिचो र आर्थिक उपनिवेशवादबाट दबाउन स्वदेशी पूँजीलाई विशेष सुविधा र संरक्षणको व्यवस्था हुनु पर्दछ । अन्यथा स्वदेशी पूँजीपतिहरू कहिले पनि अगाडि सर्न सक्दैनन् र स्वदेशी पूँजीपतिहरूको र आफ्नै देशका नागरिकहरूले औद्योगिकीकरण गर्न सचेष्टा नभई कुनै पनि देशको औद्योगिकरण असम्भव भएको हुनाले सरकारको आर्थिक नीतिमा समेत राष्ट्रियता हुनु अत्यन्त आवश्यक छ ।

जिल्लाका व्यापारीहरूलाई कोटाको लाइसेन्सको वितरण जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशको आधारमा गरिनु पर्दछ र त्यसको दरभाउको निश्चयका साथै कालाबजार हुन नपाउन नियन्त्रण गर्ने र दण्ड-जरिवाना समेत गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

शिक्षा

प्राथमिक शिक्षा ग्राम पञ्चायतको माध्यमबाट व्यवस्थित गरिने कुराको उल्लेख ऐनमा समेत समावेश भएको, तर माध्यमिक शिक्षा देशको औद्योगीकरणको निमित्त आवश्यक भएको हुनाले माध्यमिक शिक्षाहरू आधारभूत प्राविधिक व्यवसायी शिक्षा दिइनु नितान्त जरुरी छ । माध्यमिक शिक्षाको रेखदेख र संरक्षण जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनु उपयुक्त हुनेछ । उच्च शिक्षाहरूको निमित्त अञ्चल, राष्ट्रियस्तरबाट व्यवस्था हुनु उचित हुनेछ । जिल्लास्तरमा नियुक्त हुने शिक्षा अधिकारीहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीन राखिनु पर्दछ । केन्द्रीय सरकारबाट शिक्षासम्बन्धीमा जिल्लास्तरमा दिइने सबै आर्थिक अनुदान जिल्ला पञ्चायतमार्फत दिइनु राम्रो हुनेछ ।

जङ्गल

अधिराज्यभरका सबै वनहरूको वर्गीकरण हुनुपर्दछ । राष्ट्रियस्तरका वनको संरक्षण पूर्ण रूपले केन्द्रबाट हुनुपर्दछ । त्यसपछिका जङ्गलहरू मध्ये मासिने खालको अथवा वन विशेषज्ञको दृष्टिकोणले विकास हुन नसक्ने वनको संरक्षण र आवश्यक काठपात-दाउराको उपयोगको लागि चलन गर्ने, गराउने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ । राष्ट्रिय जङ्गलको रेखदेख गर्ने काम केन्द्रबाट नियुक्त वन विशेषज्ञले गर्नेछ र सानातिना वन विशेषज्ञहरू चाहिँ जिल्ला पञ्चायतको अधीन मै रहनु पर्दछ । दैनिक उपयोगका निमित्त दाउरा र जमोट इत्यादिको निमित्त काठ, बाँस ल्याउनलाई ग्राम पञ्चायतले पूर्जा दिन सक्ने र घर बनाउनका लागि घरसंघाको पूर्जा चाहिँ ग्राम पञ्चायतको सिफारिशको आधारमा जिल्ला पञ्चायतबाट दिइनु पर्ने व्यवस्था भए राम्रो हुनेछ । सानातिना गाउँघरको विकास कार्यहरूको निमित्त सम्बन्धित पञ्चायतले सिफारिश गरेमा आवश्यक लकडी वन विभागबाट मुफ्त दिने व्यवस्था हुनु जरुरी छ ।

कृषि र सिंचाइ

आफ्नो पञ्चायत एरियामा राम्रो किसिमको खेती गर्न, त्यसको निमित्त आवश्यक बाँध-पैन निर्माण गर्ने, गराउने सम्बन्धमा पूर्ण अधिकार ग्राम पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ । त्यसको निमित्त आवश्यक भए मालपोतमा थप कर पनि लगाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरिनु पर्दछ । केन्द्रबाट छुट्याइएको खाने पानीमा छुट्याइएका बजेट रकम आवश्यकता हेरी जिल्ला पञ्चायतलाई अनुदान दिनु पर्दछ । प्रत्येक विकास जिल्लामा हाललाई कमसेकम २ जना ओभरसियर पठाउनु पर्दछ । कृषि अधिकारीहरू जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा राख्ने प्रबन्ध हुनु आवश्यक छ । आफ्नो आफ्नो ग्राम पञ्चायतमा कृषि बैंक स्थापनाको निमित्त अनाज उठाउन सक्नेछ, तर त्यसको रेखदेख जिल्ला पञ्चायतले गर्नेछ । साथै सहकारिताको व्यापक प्रचार र प्रसारको व्यवस्था हुनु जरुरी देखिन्छ । प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतलाई नै केन्द्रबाट ११ सहकारी इन्स्पेक्टर पठाउने व्यवस्था हुनु नै पर्दछ ।

यातायात

रेल्वे, हवाईमार्ग र राजमार्गको संरक्षण र त्यसबाट आउने आयको उपयोग गर्ने अधिकार केन्द्रीय सरकारमै हुनु पर्दछ । तर गाउँ, जिल्ला र अञ्चलस्तरका सडकहरूको संरक्षण गर्ने अधिकार सम्बन्धित तहका पञ्चायतले नै पाउनु पर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । त्यसबाट आएको आम्दानी पनि सम्बन्धित तहको पञ्चायतले नै पाउनु पर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । त्यसबाट आएको आम्दानी पनि सम्बन्धित तहका पञ्चायतको हुनेछ, र उसले उक्त सडकहरूको विस्तार गर्नाका साथै मर्मत आदि पनि गर्नुपर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ । जिल्ला जिल्लामा रहेका बनाउने अड्डा र सवारी कर रोडशेष अफिसहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीन हुनु पर्दछ । केन्द्रीय सरकारबाट आवश्यक विशेषज्ञहरू र आधुनिक सरसामानहरू सम्बन्धित पञ्चायतमा दिने प्रबन्ध हुनु पर्दछ ।

स्वास्थ्य

जिल्ला पञ्चायतले आफ्ना इलाका अन्तर्गत जनताको स्वास्थ्य उपचार इत्यादिको निमित्त काम गर्ने व्यवस्था हालको जिल्ला पञ्चायत ऐनमा भएतापनि व्यावहारिक तवरबाट हाल सो गर्न निकै कठिन पर्ने जस्तो छ । जिल्ला पञ्चायतका अधीन स्वास्थ्य केन्द्र आयुर्वेदीय औषधालय र साना-साना डिस्पेन्सरीहरू हुनुपर्दछ । केन्द्रीय सरकारबाट स्वास्थ्य बजेटमा छुट्याइएको रकम जिल्ला पञ्चायतको स्वास्थ्य शाखाले पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

मुद्दा-मामिलासम्बन्धी

हालको ग्राम पञ्चायत ऐनको परिच्छेद ७ मा मुद्दा-मामिला सम्बन्धमा जति अधिकार प्रदत्त गरिएको छ, त्यो अपर्याप्त जस्तो लाग्दछ । यद्यपि हाललाई साधारणतया त्यत्तिकै अधिकार दिनु उचित हुनेछ तापनि भविष्यको निमित्त केही अधिकार थप गर्नु आवश्यक भएको छ । परिच्छेद ७ मा उल्लेख गरिएको बाहेक गाली-बेइज्जती, सानातिना चोरी, निलडाम नभएको कुटपीट, आली र साँध मिच्ने, ठग्न खोज्ने अथवा ठगेको, बाली चराई, अवैध मादक पदार्थ विक्री-वितरण गरेको इत्यादि र रु. २००। सम्म विगोको जुनसुकै मुद्दा पनि हेर्न पाउने व्यवस्था ग्राम पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ । यसप्रकार मुद्दा-मामिला हेर्न पहाडका लागि २ पञ्चायत र मधेश तराईका लागि ३ पञ्चायतका प्रतिनिधि राखेर ग्राम पञ्चायत अदालत हुने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यस प्रकारको व्यवस्था नहुँदा गाउँको गुटबन्दी र खिचातानीले गर्दा राम्रो इन्साफ नहोला भन्ने शङ्का हुन्छ । यस बाहेक अदालतका जुनसुकै तहमा परेका वा हाल चलिरहेका पञ्चखतदेखि बाहेक सबै प्रकारका मुद्दाहरू दुवै वादी, प्रतिवादी दुवै थरिले मिलापत्र गर्न चाहेमा पञ्चायतले मिलापत्र गराई सम्बन्धित न्यायालयमा पठाउन सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

ग्राम पञ्चायतका आयका स्रोतहरू निम्नलिखित पनि हुनु पर्दछ

१. मालपोतको आयको १० प्रतिशत रकम ।
२. निश्चित मालपोतमा १० प्रतिशत रकम थप गरी आएको रकम ।
३. दुईहजारसम्मको लेनदेनको रजिष्ट्रेशन दस्तूरबाट आएको रकम ।
४. रेडियो लाइसेन्सको रिन्वूवलबाट आएको रकम ।
५. मुद्दा-मामिलाको दण्डजरिवानामा र त्यस सम्बन्धबाट आएको विभिन्न आयहरू ।
६. बजार-हाट, मेला इत्यादिबाट उठ्ती भएको रकम ।
७. मनोरञ्जन करबाट आएको रकम ।
८. सरकारी बाँकी बक्यौता दण्ड-जरिवाना इत्यादि असूल गरे बापत २५ देखि ५० प्रतिशत रकम ।

माथि उल्लेख गरिएको आयको अतिरिक्त ग्राम पञ्चायत ऐनको परिच्छेद ४ मा उल्लेख गरिएको चल-अचल सम्पत्तिबाट आएका आम्दानीहरू पनि ग्रामसभाको कोषमा रहनेछन् । उपरोक्त आयको रकमको खर्च गर्नमा केन्द्रबाट कुनै बाधा हुनु हुँदैन । स्थानीय विकास कार्यहरूमा आफूले योजना बनाई केन्द्रको स्वीकृति बेगर नै खर्च गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई रहनु पर्दछ । तर जिल्ला पञ्चायतको स्वीकृति आवश्यक हुनेछ । जिल्ला पञ्चायतको आर्थिक स्रोत जिल्ला पञ्चायत ऐनमा उल्लेख गरिएका अतिरिक्त, मालपोतको १० प्रतिशत, सवारी कर इत्यादि आय पनि समावेश हुनु पर्दछ र जिल्लास्तरका शिक्षा कर, रोडशेष, वन, नहर कर, रेडियो लाइसेन्स दस्तूर, बन्दूक लाइसेन्स रिन्वूवल र गुठीबाट आएको रकम पनि जिल्लासभाको कोषमा आउनु पर्दछ । बन्दूकको लाइसेन्स दिने काम चाहिँ शान्ति-सुरक्षा राख्ने अड्डालाई दिन उचित हुनेछ तर भरुवा बन्दूकको लाइसेन्सको रिन्वूवल ग्राम पञ्चायतमा नै हुनु आवश्यक छ । शान्ति-सुरक्षाको हकमा साधारणतया जिल्ला पञ्चायतलाई दिए पनि राजद्रोही, देशद्रोही इत्यादि र असाधारण स्थितिमा शान्ति-सुरक्षा जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु उचित हुनेछैन ।

हुलाक सेवा

प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा सहकारी हुलाकको स्थापना हुनु आवश्यक देखिन्छ । ग्राम पञ्चायतबाट लेखापढी हुँदा अन्य सरकारी अड्डा सरह का.स. चल्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

विविध

- (क) जिल्लामा रहेका विभिन्न अड्डा प्रमुखहरूबाट एउटा सानो ठूलो गुनासो सुनियो, त्यो हो केन्द्रबाट छिटो निकास नआउने । जिल्लाबाट पठाइएका पत्रहरूको जवाफपत्र पुगेको ७ दिनभित्र जवाफ दिनुपर्ने नियम हुनु आवश्यक छ । निकास छिटो नआउनाले जिल्लामा काम गर्न अनेकौं बाधा अड्चन भएको देखिन्छ ।
- (ख) जिल्लास्थित सरकारी प्रमुखहरूको जिम्मा केही अपभर्त रकम राखिनु पर्दछ । अपभर्त खर्च गर्नु पर्दा केन्द्रबाट निकास लिई राख्नु पर्ने व्यवस्था हुनु हुँदैन । सरकारी भवन, फर्निचरहरूको मर्मती रकम छुट्याइनु पर्दछ र सो रकम खर्च गर्ने अधिकार पनि सम्बन्धित वडा प्रमुखलाई नै हुनु पर्दछ ।

माथि दफा-दफामा उल्लेख गरिएका अधिकारहरू हाललाई अधिराज्यभरका पञ्चायतहरूलाई दिनु मुनासिब मिल्दैन तापनि चाँडै नै जिम्मादारी, तालुकदारी, जिम्मावाल सवालमा रहेका सारा अधिकारहरू र हाल ग्राम, जिल्ला र अञ्चल पञ्चायतमा उल्लेख गरिएका सबैजसो धाराहरू उपयोग गर्न दिनु आवश्यक छ । प्रत्येक अञ्चल र जिल्लामा छानवीन गरी लायक र सूक्ष्म पञ्चायतलाई उक्त अधिकारहरू क्रमशः उपयोग गर्न दिन उचित हुनेछ । मेरो बिचारमा शक्ति विकेन्द्रीकरणलाई चार तहमा विभाजित गरी त्यसमा पञ्चायतहरूलाई प्रत्येक साल उक्त अधिकारीहरू प्रदान गरिनाले पञ्चायत एउटा यस्तो होड जस्तो आउन सक्नेछ । यसले गर्दा हाम्रो प्रशासन विकेन्द्रीकरण गर्ने लक्ष्य पनि पूर्ति हुन सक्नेछ ।

अञ्चल पञ्चायत

यद्यपि मेरो यो भ्रमणकालमा भेटिनु भएका अञ्चलका पञ्चायतका सदस्यहरूको भनाइ छ- अञ्चल पञ्चायतले प्रशासनसम्बन्धी अधिकार पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ, र अञ्चलस्तरीय आयोजना लागू गर्दा ४ लाखसम्मको बजेट बनाई खर्च गर्ने अधिकार पनि प्राप्त हुनुपर्दछ । तर मेरो आफ्नो अनुभव र कतिपय व्यावहारिक दृष्टिकोणबाट हाल अञ्चल पञ्चायत ऐनमा प्रदत्त अधिकारभन्दा बढी दिन मुनासिब छैन, त्यही नै पर्याप्त छ र सो बाहेक हाललाई अञ्चल पञ्चायतको निमित्त निम्न काम पनि सुम्पिनु आवश्यक छ ।

१. आफ्नो अञ्चल अन्तर्गतका विभिन्न जिल्ला र गाउँहरूको बराबर भ्रमण गर्नुपर्ने ।
२. अञ्चलस्तरीय सम्मेलन क्रमशः प्रत्येक विकास जिल्लामा हुनु पर्दछ, जसमा देशको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक इत्यादि सम्बन्धमा विचार विमर्श हुनु पर्दछ र आफ्नो सुझाव समेत केन्द्रमा पेश गर्नु पर्दछ ।
३. जिल्ला पञ्चायतले अञ्चल पञ्चायतको अधीन रहनु नै पर्दछ ।
४. अञ्चल पञ्चायतका सदस्यहरूलाई अधिराज्यका अरू अञ्चलमा पनि भ्रमण गराउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
५. अञ्चलको कोषमा मालपोतको ५ प्रतिशत आयका अतिरिक्त जिल्लासभा कोषबाट निजको आयको १० प्रतिशत पनि दाखिल हुने व्यवस्था हुने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

आयोगका सदस्य श्री गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी, श्री बेदबहादुर पन्त तथा श्री नारायण भट्टहरूले दिनु भएको कोशी र मेची अञ्चलको आफू-आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

हाम्रो भ्रमणको सिलसिलामा २५ वटा (करीब) पञ्चायतहरू, बुद्धिजीवीहरू र सरकारी कर्मचारीहरूको मिटिङ राख्यौं, यसको अलावा हामीहरूले करीब पच्चीस पञ्चायतमा गई छलफल पनि गर्‍यौं ।

हामीहरू जहाँ पनि गयौं त्यहाँ हामीहरूले श्री माननीय अध्यक्षज्यूले दिनु भएको निर्देशनअनुसार खास गरी पञ्चहरू, बुद्धिजीवी साथीहरू र स्थानीय कर्मचारीहरूसँग बेग्ला बेग्लै मिटिङहरू राखी विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई के कस्तो अधिकार दी क्रमशः विकेन्द्रीकरण गरी लैजाने हो त्यसतर्फ विशेष ध्यान राखी सुझावहरू मागी सङ्कलन गरिल्यायौं ।

हामीहरू कोशी र मेची अञ्चलहरूको भ्रमणको सिलसिलामा ज्येष्ठ ९ गतेका दिन सर्वप्रथम मोरङ गोस्वारामा पुग्यौं । श्रीमान् अञ्चलाधीशसित छलफल गरी कोशी अञ्चलको प्रोग्राम बनाई हामीहरू धनकुटा जिल्लामा अध्ययन गर्न पुग्यौं ।

धनकुटामा बस्दा हामीहरूले सर्वप्रथम विभिन्न तहका पञ्चायतका पञ्चहरू, वर्गीय संगठनमा आउनु भएका साथीहरूसित भेटघाट हुँदा निम्न लेखिए बमोजिम हुनुपर्छ भन्ने राय संल्लाह पायौं ।

- (१) पञ्चायतहरूलाई राम्ररी निर्देशन दिइएमा अझ बढी राम्ररी काम गर्न सकिन्छ, तसर्थ माथिल्लो तहका पञ्चायत र सरकारी पक्षबाट तल्लो तहका पञ्चायतलाई देशनिर्माणको काममा सुनियोजित तरीकाले काम गर्न निर्देशन हुनु अति आवश्यक छ ।
- (२) हाल सरकारको निर्णयअनुसार रु. ५०१- भन्दा बढीको लेनदेनमा रजिष्ट्रेशन पास गर्नुपर्ने हुँदा पहाडी जिल्लामा बाटोघाटोको कठिनाइले गर्दा एक ठाउँबाट गौडासम्म आउनलाई धेरै दिन लाग्ने भई मानिसहरूलाई बढी खर्चको साथै अरू धेरै कठिनाई पनि हुनेहुँदा हाललाई रु. २०००१- सम्मको रजिष्ट्रेशन

- पास गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायत तहमा नै हुन अति आवश्यक छ । यसरी भएको खण्डमा गाउँका जनताको खसोखास व्यवहार पनि पञ्चायतलाई नै ज्ञान हुने र लेनदेन मुद्दाहरू पनि हाल भन्दा धेरै नै कमी हुने देखिन्छ ।
- (३) ग्राम पञ्चायत इलाकाभित्रीका सरकारलाई आवश्यक हुने बाहेक अरू पर्ति जग्गाहरू आवाद गर्ने काम पञ्चायत तहबाट नै हुनुपर्दछ ।
  - (४) मालपोत उठाउने कामहरू हाल जिम्मावालहरूले उठाइ आएकोमा जिम्मावालहरूले पाउने रकम ग्राम पञ्चायतलाई नै पाउने गरी मालपोत उठाउने काम ग्राम पञ्चायतलाई दिइएमा पञ्चायतको आम्दानीको स्रोत बढ्नाका साथै सरकार र जनताको बीचको शोषणको माध्यम खतम भइ काम सुचारुरूपले चलन जाने देखिन्छ । यसरी गर्दा माललाई ठेकी राखेको धेरै स्टाफहरू घटाउन सकिन्छ र केही कर्मचारीहरू मात्र ग्राम पञ्चायतलाई मद्दतको रूपमा दिए पुग्न जानेछ ।
  - (५) जनसंख्याको तथ्याङ्क राख्ने काम पनि ग्राम पञ्चायतलाई नै दिनु पर्दछ ।
  - (६) गौडाले साधारण बन्दूकहरूको लाइसेन्स दिएपछि जनताले सालबसाली रिन्यू गर्न गौडामा आउनु पर्नेमा २४ दिनको आवतजावत गर्दा जनतालाई मर्का पर्ने हुँदा त्यस्ता बन्दूकहरूको रिन्यू पञ्चायतले नै दिएमा छिटो र छरितो हुने भएको देखिन्छ ।
  - (७) उक्त बन्दूक सरह रेडियो लाइसेन्सको रिन्यू गर्ने पनि पञ्चायतबाट नै हुनु मनासिव देखिन्छ ।
  - (८) किपटियाहरूले जङ्गलहरूको संरक्षण, सुरक्षा, आवाद, गुल्जार गर्न सकेको छैन, जङ्गलहरू धमाधम फाडिदै छन्, तसर्थ जङ्गलहरूको उचित संरक्षण र वितरण गर्ने काम पञ्चायतहरूलाई सुम्पियोस् ।
  - (९) ग्राम पञ्चायत ऐनहरूमा उल्लिखित सबै कानूनी हकहरू ग्राम पञ्चायतले तुरुन्त पाउन पर्छ, किपटियाहरूले पनि पञ्चखत बाहेकका मुद्दाहरू हेरिआएको हुनाले दोहोरो पर्न जाने हुनाले पञ्चायत र किपटियाहरूमा झगडा पर्न जाने सम्भव भएकोले मुद्दा मामिलातर्फ पञ्चायत र किपटियाहरूले संयुक्त रूपमा हेर्न पाउने परिबन्ध हुनुपर्छ ।
  - (१०) भ्रष्टाचार रोक्नको लागि उजूर छानविन र सबूद सङ्कलन गर्ने पञ्चायतलाई हुनुपर्छ तर ग्राम पञ्चायत फेरि वादी भई बस्न नपर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
  - (११) साक्षी सरजमीन इत्यादि गर्दा पञ्चायतलाई सरकारी तवरबाट नै बुझ्ने प्रबन्ध भएमा वास्तविक तथ्य कुराहरू पत्ता लाग्न जानेछ र पञ्चायतको राय न मान्ने हुनुपर्नेछ ।
  - (१२) खून, डाँका, चोरी जस्ता काममा पनि पञ्चायतहरूलाई मद्दत लिई मौका तहकिकात गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
  - (१३) पञ्चायतको चिट्ठीपत्रहरू का.स.गरी चलाउनु पर्छ, रजिष्ट्रेशन चलाउन र टिकट विक्री गर्ने काम पनि पञ्चायतलाई दिइएमा सबै गाउँ गाउँमा चिट्ठीपत्रहरू समयमा नै पुग्न पाउने व्यवस्था मिलाउन सकिन्छ ।

सरकारी कर्मचारीहरूको राय

त्यस धनकुटा गौडाका बडाहाकिमसमेत अरू विभिन्न जिलास्तरीय हाकिम, कारिन्दाहरू समेत राखी विचारविमर्श हुँदा निम्न लेखिवमोजिम सुझाव प्राप्त भयो ।

- (१) पञ्चायतका पञ्चहरूलाई ऐन, कानून, नियमबमोजिम काम गराउन समय समयमा सम्मेलनका साथै ट्रेनिंगको व्यवस्था भए पञ्चहरूले अझ बढी राम्ररी काम गर्ने देखिन्छ ।
- (२) अस्पताल, घरेलु, डिस्पेन्सरी, औषधालय जस्तै कलेज, स्कूल, समाज सेवासम्बन्धी कार्यहरूमा निरीक्षणको काम बडा हाकिमले गर्दै आएकोमा जिल्ला पञ्चायतको माध्यमबाट काम गराएमा बढी मात्रामा जनसहयोग पाउन सकिने भै सक्रियता व्यापकता आउने देखिन्छ ।
- (३) शान्ति-सुरक्षाका कामहरू सम्बन्धमा ग्राम पञ्चायतहरूबाट सम्बन्धित सरकारी विभागलाई सूचना गर्ने, गराउने प्रबन्ध हुनुपर्दछ ।
- (४) गढी, गौडाले लाइसेन्स दिई सकेपछि आम्दानीको केही अंश पञ्चायतहरूलाई दिई रिन्यू गराउने काम पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

- (५) मौकामौकामा देशविदेशबाट आएका कोटासम्बन्धी विषयहरू पनि गौडाले, लिने वितरण गर्ने गरेकोमा अब उप्रान्त मूल्य निर्धारण र वितरण जिल्ला पञ्चायतको माध्यमबाट गराउने ।
- (६) रु. २०००० सम्मको रजिष्ट्रेशन पास गर्ने ग्राम पञ्चायतलाई अधिकार दिइने साथै यो सम्बन्धका तिरो थैलीका मुद्दाहरू मामिलाहरू पनि ग्राम पञ्चायतहरूलाई दिए हुन्छ ।
- (७) मालपोत उठाउने काम पनि ग्राम पञ्चायतलाई नै दिनुपर्छ ।
- (८) जिल्ला पञ्चायतलाई सुविधा दिइएमा जिल्ला पञ्चायत माध्यमद्वारा जिल्लास्तरीय अड्डाहरूबाट गरिआएका काम गर्न सकिन्छ ।
- (९) संक्रामक रोगहरू रोकथाम गर्नेबारे जिल्ला पञ्चायतको निर्देशनमा स्थानीय हस्पिटल औषधालयहरूले काम गर्ने, गराउने प्रबन्ध हुनुपर्छ ।

बुद्धिजीवीहरूको राय

- (१) विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको काम, अधिकार, कर्तव्य राम्ररी व्याख्या हुनुपर्दछ र सरकारी कर्मचारीहरू र पञ्चहरूको बीचमा सामञ्जस्य ल्याउन समय समयमा पञ्चहरू र सरकारी कर्मचारीहरूको सम्मेलन गर्नुको साथै यो व्यवस्था कुन तरीकाबाट काम गरी लैजाने हो, त्यसको स्पष्ट निर्देशन सरकारी सर्वोच्च तहबाट हुनुपर्दछ ।
- (२) पञ्चायतमा आउने पञ्चहरू सबै योग्य नै भनी भन्न नसकिने हुनाले हाललाई साधारण कामहरूको बोझ दिदै क्रमशः अझ बढी अधिकारहरू दिदै लैजानु पर्दछ ।
- (३) सरकारी अधिकार सबै सिंहदरवारको सचिवालयमा केन्द्रित नभई हाललाई अञ्चलाधीश वा अन्य तहमा नै केन्द्रित हुनुपर्दछ ।

धनकुटा जिल्लाको भ्रमण समाप्त गरी सुनसरी जिल्लाको भ्रमणको सिलसिलामा २०२० साल ज्येष्ठ १४ गते धरान आइपुग्यौं, त्यस ठाउँमा नगर पञ्चायत, सरकारी कर्मचारीहरू र बुद्धिजीवीहरूसित भेटघाट गरी प्राप्त भएको सुभावहरू निम्नप्रकारको छ -

नगर पञ्चायत

- (१) नगर पञ्चायतका सभापतिले हाम्रा पञ्चायत व्यवस्थामा .....अथवा के हो ? के .....जस्तो लाग्छ ? स्पष्ट नभएको हुनाले स्पष्ट हुन आवश्यक छ भनी उल्लेख गर्नुभयो ।
- (२) नगर पञ्चायत अहिले जिल्ला पञ्चायत र स्थानीय सरकार दुवैको अधीनमा जस्तो छ तसर्थ कार्य सुचारु रूपले गर्न जति बाधा अड्काउ छ, जिल्ला पञ्चायतले राम्ररी काम पनि गर्न नसकेकोले अहिलेलाई नगर पञ्चायतलाई जिल्ला पञ्चायतको मातहत नराखी सीधा राष्ट्रिय पञ्चायत या सरकारको मातहतमा हुनुपर्दछ ।
- (३) जिल्ला पञ्चायतबाट नगर पञ्चायत र ग्राम पञ्चायतलाई नै भिन्ना भिन्नै दृष्टिकोणले हेर्ने गरेको छ, तसर्थ ग्राम पञ्चायत र नगर पञ्चायतमा सामञ्जस्य आउन सकेको छैन ।
- (४) नगर पञ्चायतको प्रतिनिधित्व जिल्लासभामा ज्यादै नै कम भएकोले नगर विकासतर्फबाट जिल्लासभाले विशेष ध्यान दिइएको छैन । तसर्थ जिल्लासभामा नगर पञ्चायतको प्रतिनिधित्व बढी मात्रामा हुनु अनिवार्य छ ।
- (५) नगर पञ्चायत जिल्ला पञ्चायतका नै अधीनमा बस्नु पर्ने हो भने नगर पञ्चायत ऐनमा नै विशेष व्यवस्था भई नगरको सुरक्षा हुनुपर्दछ ।

ग्राम पञ्चायततर्फ

- (६) ग्राम पञ्चायततर्फ न्यायिक अधिकार दिने हो भने प्रधानपञ्च, उप-प्रधानपञ्च र एक सदस्य समेत भएको कमिटीमा अरू केही भलादमीहरू समेत समावेश गरी तिनीहरूबाट न्याय दिनाले राम्रो होला ।
- (७) नागरिकताको प्रमाण-पत्र दिने अधिकार नगर र ग्राम पञ्चायतहरूलाई हुनुपर्दछ ।
- (८) नगर पञ्चायतले लगाउने करसम्बन्धी विषयका मुद्दाहरू नगर पञ्चायतले हेर्न पाउने हुनुपर्दछ ।

- (९) धरान नगर पञ्चायतको एरिया राम्ररी विभाजित भएको छैन, सरकारले विचार गरी राम्ररी विभाजित गर्नु आवश्यक छ ।
- (१०) मोरङ जिल्लाको सुनसरी विकास जिल्लाको सदरमुकाम इनरवा भएको, जाने यातायातको असुविधा इत्यादिले गर्दा अप्ठ्यारो परेको छ, सदरमुकाम हरेक दृष्टिकोणबाट पनि धरानमा नै हुनुपर्दछ ।
- (११) भूमिसुधार गर्ने सरकारले निर्णय गरिसकेपछि जुन जुन ठाउँमा लागू गर्ने हो त्यो ठाउँमा रजिष्ट्रेशन पास गर्न बन्द गरिनु पर्नेमा सो नभएको हुनाले सरकारको लक्ष्य प्राप्त होला जस्तो लाग्दैन ।

अरू पञ्चायतका पञ्चहरूको राय

- (१) नागरिकताको प्रमाण दिने अधिकार पनि ग्राम पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
- (२) अड्डाको लगत असूलगर्ने काम पनि ग्राम पञ्चायतबाट भएमा समयमा रकम उठाउने छ र त्यसको केही प्रतिशत ग्राम पञ्चायतलाई दिइएमा आर्थिक स्रोत बढ्न सक्दछ ।
- (३) ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएको न्यायिक अधिकारको अतिरिक्त विकाससम्बन्धी परिआउने मुद्दा मामिला हेर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
- (४) अरू मागहरूको बारेमा धनकुटा जिल्लाका पञ्चहरूको मागहरू नै मिल्दाजुल्दा छन् ।

सरकारी कर्मचारीहरूको राय

विकासको काम राम्ररी नै गरिआएका छन्, सबै पञ्चहरू राम्रो नै भन्न पनि नसक्ने, जनतालाई सुविधा हुने सानातिना कामहरू पञ्चायतहरूलाई दिएर काम गराई हेर्नुपर्दछ, ग्राम पञ्चायत ऐनहरूमा उल्लेख भएका कुराहरू सबै दिनु पर्दछ र अरू रजिष्ट्रेशन पास गर्ने, लाइसेन्सहरू रिन्यू गर्ने इत्यादि कुराहरूको हकमा धनकुटा जिल्ला सरकारी कर्मचारीहरूको रायसँग नै मिल्ने विचार पायौं ।

बुद्धिजीवीहरूको राय

पञ्चायतहरूलाई एकदम सबै अधिकार दिनु हुन्न । ग्राम पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतहरूले अहिलेसम्म केही काम सुचारुरूपले गरेको र केही निष्क्रियता पनि आएको देखिन्छ । सबै वर्गीय संगठनहरू र पञ्चायतहरूमा सामञ्जस्य आएको छैन । सबै वर्गीय संगठनहरू माथिबाट केही निर्देशन आउला भन्ने हुनाले अन्योलमा परेको छ, पञ्चायत र वर्गीय संगठनहरूमा सामञ्जस्य ल्याउनेतर्फ सरकारले विचार गर्नु आवश्यक छ, जसरी राष्ट्रिय पञ्चायत, अञ्चल पञ्चायतहरूमा वर्गीय संगठनहरूले प्रतिनिधित्व गर्दछ जस्तै जिल्ला पञ्चायत र ग्राम पञ्चायत-नगर पञ्चायतहरूमा पनि वर्गीय संगठनहरूको प्रतिनिधित्व भएमा सामञ्जस्यता आउँनेछ ।

सुनसरी विकास जिल्लाभ्रमण समाप्त गरी मोरङ विकास जिल्लामा यही ज्येष्ठ १६ गते आइपुग्यौं । यस जिल्लामा पाएका विभिन्न सुझावहरू निम्नप्रकारका छन् :

पञ्चहरूको राय

- (१) निर्देशन नियन्त्रण र निरीक्षणको सम्पूर्ण अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई नै हुनु पर्दछ ।
- (२) जिल्ला पञ्चायतलाई प्रशासनको बढी कार्यभार हाललाई दिनुभन्दा विकासको काम गराउनेतर्फ नै विशेष जोड दिनु पर्दछ ।
- (३) भूमिसुधारको नियमहरू सुदृढ र राम्रो हुनुपर्दछ । परिवारभन्दा व्यक्तिकै हद बन्द भएको भए राम्रो हुने थियो, धेरै नै अंशबण्डा गर्दछन्, छोरीलाई समेत भाग लगाइएको छ । तर साना साना बालकहरूका लागि अंश नहुने हुनाले सामाजिक पक्षपात र अन्याय भएको छ ।
- (४) पञ्चायतहरूलाई बढी कर लगाउने अधिकार पनि दिनु हुन्न, कारण ज्यादा त्यसमा नभएमा यो व्यवस्थाप्रतिको आस्थामा नै आघात पर्न जानेछ ।
- (५) जिल्लाको आम्दानीको सयकडा १० प्रतिशत स्थानीय जिल्ला विकासको लागि जिल्ला पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।

- (६) केही समयपछि बडाहाकिमहरूलाई अरू नै नामाकरण गरी प्रशासकको रूपमा राखी जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा राखी काम गराउनु पर्दछ ।
- (७) ग्राम पञ्चायतहरूलाई हाल ऐनमा उल्लिखित अधिकारहरू नै पर्याप्त मात्रामा छन् ।
- (८) ग्राम पञ्चायतहरू सबैलाई समान रूपमा सबै ठाउँमा अधिकार दिनु हुन्न, जिल्ला पञ्चायतको निर्णय सल्लाहअनुसार अधिकारहरू दिदै लैजानु पर्दछ ।
- (९) ग्राम पञ्चायतलाई न्यायिक अधिकार थोरै हुनुपर्दछ र ग्राम पञ्चायतहरूबाट छिनेका मुद्दाहरूको अपील जिल्ला पञ्चायतमा नगई सीधा जिल्ला अदालत वा अन्य तहमा नै जाने व्यवस्था हुनुपर्दछ, यस्तो नभएमा जिल्ला पञ्चायतहरूले विकासतर्फ भन्दा पनि अपील सुन्नेतर्फ बढी व्यस्त हुन आउँछ ।
- (१०) जिल्ला पञ्चायतहरूले के, कसरी काम गर्छ त्यसको निरीक्षण र नियन्त्रण अञ्चलाधीशद्वारा हुनु पर्दछ
- (११) ग्राम पञ्चायतमा बस्ने पञ्चहरूको मर्यादा नभएकोले केवल अरौटे काम गर्ने जस्तो मात्र भएको छ ।
- (१२) ग्राम पञ्चायतका प्रधानपञ्च र जिल्ला पञ्चायतका सभापतिहरूलाई मासिक भत्ताको व्यवस्थाका साथै अरू पञ्चहरूलाई मिटिङ भत्ता व्यवस्था हुनु अति जरुरी छ ।
- (१३) कुनै पनि पञ्चायतले टाउन प्लानिङ अथवा आधुनिक गाउँ बसाल्न खोज्दा जग्गा प्राप्ति ऐनअनुसार स्थानीय सरकारबाट स्वीकृति लिई लिइने अधिकार हुनु पर्दछ ।
- (१४) सानातिना मुद्दा-मामिलाहरू बारे गोस्वाराका कुराउन जाँदा पञ्चायतमा जानु भन्छ, जनता हामीले छानेको पञ्चायतले नगरे कसले गर्छ भन्छन्, तसर्थ ऐनमा उल्लिखित न्यायिक अधिकारहरू तुरुन्त लागू हुनुपर्दछ ।

नगर पञ्चायत

- (१) नगर पञ्चायत ऐनको दफा दफामा तोकिएबमोजिमको अनुसार भनी उल्लेख भएकोमा आजसम्म एउटा नियम पनि सरकारबाट नपाइएको हुनाले नगर पञ्चायतको हरेक कार्य र खास गरी करसम्बन्धी कामहरूमा कर लगाउन र लिन बाधा परी विकास कार्य गर्ने अडकाउ भइरहेको छ ।
- (२) ग्राम पञ्चायत सरह नगर पञ्चायतले पनि मुद्दा हेर्न पाउने हुनु पर्दछ ।
- (३) नगर पञ्चायत एरियाभित्र पनि जिल्ला पञ्चायतले हरेक कुरामा हस्तक्षेप गर्ने गरेको हुनाले काम गर्न बाधा भइरहेको छ ।
- (४) जिल्ला पञ्चायत-नगर पञ्चायतको बीचमा राम्ररी सामञ्जस्य छैन ।
- (५) २ वर्ष नगरमा बसोवास गर्नेले नगर पञ्चायत चुनावमा भाग लिन पाउने हुँदा विदेशीहरू पनि यसमा आउन सकिने देखिन्छ । तसर्थ यस विषयमा सरकारबाट तुरुन्त व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (६) नगर पञ्चायतले सीधा स्थानीय सरकारको अधीनमा बस्न र नगर पञ्चायतबाट पास भएको नियम उप-नियमहरू स्थानीय सरकारबाट स्वीकृति लिई लागू गर्नसक्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (७) जिल्ला पञ्चायतले ज्यादा शक्तिको केन्द्रीयकरण गर्न लागेको हुनाले सरकारको विकेन्द्रीकरण गर्ने सिद्धान्तको प्रतिकूल हुँदैछ ।
- (८) सरकारी कर्मचारीहरूबाट पञ्चायतहरूलाई होच्याउने विचार लिइएको छ ।
- (९) सरकारबाट हुन लागेको भूमि सुधारमा सयकडा ९५ प्रतिशत खुशी छन् र ५ प्रतिशत स्वार्थ पूर्तिको लागि भडकाउन कोशस गर्दैछन् ।
- (१०) वर्गीय संगठन र पञ्चायतमा सामञ्जस्य आएको छ ।

सरकारी कर्मचारीहरूको राय

- (१) पञ्चायतमा आएका पञ्चहरूको मनोवृत्ति र चरित्र ठीक भइसकेको छैन, हुन त पञ्चायतले ठीक गर्ने भन्ने पनि हैन तैपनि सुरुमा साधारण कुरा मात्र पञ्चायतको माध्यमद्वारा गराउनु पर्दछ ।
- (२) पञ्चायतहरूद्वारा काम गराउने हो भने खालि कर्तव्य मात्र लादेर हुँदैन साथ-साथै अधिकार र सुविधाहरू दिनुपर्दछ । पञ्चायतहरू र सरकारी अड्डाहरूको कार्यक्षेत्रसम्बन्धी स्पष्ट उल्लेख हुनु पर्दछ ।

- (३) लाशजांच गरी रिपोर्ट पत्ता लगाउने र पक्रने र बास्तविक तथ्य दिने अधिकार पञ्चायतहरूलाई नै दिनु पर्दछ ।
- (४) नाबालकको धनसम्पत्ति तायदाती गरी संरक्षण गर्ने काम अदालतको सट्टा पञ्चायतलाई नै जिम्मा दिई काम लगाउनु पर्दछ ।

बुद्धिजीवीहरूको राय

- (१) सरकारी कर्मचारी वर्गबाट पञ्चायतलाई होच्याउने विचार लिइएको छ । अड्डाखानामा प्रशस्त घूसखोरी छ । जनतालाई यस्ता मर्का पर्ने कुरामा पञ्चायतलाई हेर्ने अधिकार हुँदैन भने विकेन्द्रीकरणले केही गर्दैन ।
- (२) वर्गीय संगठनको सही अर्थ र काम भएको छैन । किसानका विरोधी किसानका नेता भएका छन् । शुद्ध संगठन भएको छैन । वर्गको सही प्रतिनिधित्व गर्ने राष्ट्रिय पञ्चायतमा पुगेको छैन । संगठनहरूलाई हाललाई सरकारले नै पैसा प्रोग्राम दिएर सक्रिय गराउँदै लैजानु पर्ने ।
- (३) पञ्चायतलाई राम्ररी निर्देशन नदिइएको हुनाले विकास कार्यमा सुनियोजित तरीका आएको छैन ।
- (४) पञ्चायतलाई न्यायिक अधिकारहरू बढी दिनु हुँदैन ।
- (५) न्यायपालिकाले गर्ने दण्डजरिवानाको लगत पठाउने काम पञ्चायतलाई नै दिइएमा छिटो उठ्ती हुनेछ । यसको केही प्रतिशत पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (६) सानातिना कामहरू ग्राम पञ्चायतलाई दिने, राष्ट्रिय पञ्चायतलाई व्यवस्थापिकाको काममा सीमित राखे अरू तहको पञ्चायतहरूको केही आवश्यक छैन र सचिवालयको केन्द्रीय अधिकार स्थानीय सरकारमा सारी काम गर्ने गराएमा हालको परिस्थितिमा राम्ररी काम हुन जानेछ ।
- (७) हाल पञ्चायत व्यवस्थामा जुन राष्ट्रिय पञ्चायत, अञ्चल पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत र ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायतको ४ तहमा विभाजित गरिएका छन्, त्यसमा एक अर्कोसँग सामञ्जस्य कतै राम्रो उल्लेख भएको नदेखिनाले कसरी सुव्यवस्थित तरीकाले काम गर्ला भन्ने शङ्का स्पष्ट छ ।
- (८) राजनीतिक शून्यता अञ्चल पञ्चायतबाट पूरा हुन सकेको छैन ।
- (९) राष्ट्रिय पञ्चायतमा व्यक्तिहरू व्यक्ति विशेषको आधारमा गएको हुनाले राष्ट्रिय दृष्टिकोणको अभाव भएको देखिनाले श्री ५ को सदिच्छा पूरा भएको जस्तो लाग्दैन ।
- (१०) वर्गीय संगठन सरकारी यन्त्रहरूबाट लादिएको हुनाले निष्क्रिय भएको हो ।
- (११) मुख्य-मुख्य अधिकारहरू ग्राम पञ्चायतहरूलाई दिनु हुँदैन ।
मोरङ विकास जिल्लाको भ्रमण कार्य समाप्त गरी यही ज्येष्ठ १९ गते भद्रपुर, झापा विकास जिल्लामा पुग्यौ । यस जिल्लामा पनि विभिन्न ग्राम पञ्चायतहरूमा गई पञ्चायतहरूको कार्य गरी रहेको पनि निरीक्षण गर्नु । यस जिल्लामा पाएका विभिन्न सुझावहरू निम्नप्रकारका छन् ।

पञ्चहरूको राय

- (१) पहिले एउटै पञ्चायत भई काम गरिआएकोमा हाल एउटै पञ्चायत पनि ३४ विभिन्न ग्राम पञ्चायतहरूमा टुक्रिन गएको हुनाले नयाँ पञ्चायतका क्षेत्र राम्ररी छुट्टी सकेको छैन सो पञ्चायतको क्षेत्र छुट्टिन अति आवश्यक छ ।
- (२) बाली चरि सम्बन्धित मुद्दामा बालिवालालाई तारीखमा नराखी तुरुन्त पञ्चायतबाट फैसला गर्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (३) बिदेशबाट मिसिनेरी नचाहिने घरेलु उद्योगधन्दा जुन बीस पच्चीस हजारसम्मको छ यस्तालाई पञ्चायतबाट नै रजिष्टर्ड गरी गोस्वारा मार्फत उद्योग विभागमा जाहेर गर्न पाउने अधिकार हुनु पर्दछ ।
- (४) रजिष्ट्रेशन पास गर्ने काममा रु. १०००। एक हजारसम्म ग्राम पञ्चायतबाट नै गराउनु पर्दछ ।
- (५) बान्ह बोर र भरुवा बन्दूकहरूको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने काम पञ्चायतबाट नै हुनुपर्दछ ।
- (६) लकडीसम्बन्धी जर्ना र घरसङ्घाको पूर्जा पञ्चायतबाट हुने भएपछि आएको आम्दानी पञ्चायतले नै खर्च गर्न पाउने हुनुपर्दछ ।
- (७) जुनसुकै कोटाको सामानहरू वितरण पञ्चायतको रायबाट हुनुपर्दछ ।

- (८) बजार, नगरको बहाल विटौरी भन्सारले असूल उपर गरिआएकोमा अब उप्रान्त पञ्चायतबाट नै असूल उपर गर्ने हुनुपर्दछ ।
- (९) कुनै अपराधीहरू पुलिसले पक्राउ गर्नु पर्दा पञ्चायतसँग सम्पर्क राख्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- (१०) निग्रानीमा रहेका र फरार भइरहेको लगत पञ्चायतमा रहन आवश्यक छ ।
- (११) पञ्चायत एरियाभित्र रहेको खून, डाँका समेतको पञ्चायतबाट पुलिस ठानालाई खबर दिने सो आशा तहकिकातको काम पञ्चायतको रोहबरमा गरिने हुनु पर्दछ ।
- (१२) पञ्चायतबाट चल्ने कागजपत्रहरू का.स. गरी चल्ने हुनुपर्छ ।
- (१३) पञ्चायतबाट दण्ड जरिवाना भएको नतिरी कैद गर्नु पर्दा इलाका अदालतमा पठाई सरकारी सिधा खाई कैद गराई पाउने हुनु पर्दछ ।

नगर पञ्चायतको राय

- (१) जिल्ला पञ्चायतमा नगर पञ्चायतको सही प्रतिनिधित्व भएको छैन ।
- (२) नगर पञ्चायतका सदस्यहरू स्वतः अञ्चलसभाको सदस्य हुनु पर्दछ ।
- (३) ग्राम पञ्चायतबाट लगाइसकेको करमाथि फेरि नगर पञ्चायतले कर नलगाउनु भन्ने जिल्ला पञ्चायतको निर्णय भएकोले काम गर्न मुश्किल भइसकेको छ ।
- (४) जिल्ला पञ्चायत र नगर पञ्चायतको वास्तवमा के सम्बन्ध हो स्पष्ट खुल्दैन । नगर पञ्चायत सीधा सरकारको मातहतमा हुनु पर्दछ ।
- (५) नगर पञ्चायत र अरू ग्राम पञ्चायतहरूमा राम्रो सम्बन्ध स्थापित हुनसकेको छैन ।

सरकारी कर्मचारीहरूको राय

- (१) पञ्चायतहरू राम्ररी विकासको काम गर्दै आएका छन् र पञ्चहरूलाई मानमर्यादामा राखी दिएकोले पञ्चहरू र कर्मचारीहरूको बीच यस जिल्लामा काम सन्तोषपूर्ण छ ।
- (२) नगर पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतको अधीनमा बस्न नमान्ने स्थितिमा पुगिसकेको छ ।
- (३) लगत, दण्ड सजाय असूल उपर गर्ने काम पञ्चायतहरूलाई दिइएमा पञ्चायतहरूबाट बढी सफलतापूर्वक काम गराउन सकिन्छ ।
- (४) जिम्मावाल जिम्दारहरूले उठाउने गरेको तिरो पनि पञ्चायतलाई दिइएमा राम्रो हुनेछ ।
- (५) घर-दहिलामा टाँसेको प्रमाण पुऱ्याई हात नपरेको म्याद गुजारी जाली-फटाहाहरूले अन्याय गर्ने हुँदा म्याद सूचना इत्यादि तामेल गर्ने काम ग्राम पञ्चायतलाई दिइएमा त्यस्तो बदमासी रोकिन जानेछ ।
- (६) कृत्रिम नागरिकताको प्रमाणपत्र दिने बाहेक अरू नागरिकताको प्रमाणपत्रहरू ग्रामपञ्चायतहरूलाई नै दिने अधिकार हुनु पर्छ ।
- (७) एक, डेढ माइलसम्मको पञ्चायती जङ्गल छुट्याई पञ्चायतकै अधीनमा त्यसको संरक्षण गर्ने अधिकार हुनुपर्दछ ।

बुद्धिजीवीहरूको राय

पञ्चायतहरूमा धेरैजसो जाली फटाहाहरू आएका छन् । अहिलेको परिस्थितिमा पञ्चायतहरूलाई कुनै पनि बढी अधिकार दिनु हुँदैन, पञ्चायतहरूमा शुरु शुरुमा काम गर्ने जोश आएको थियो आजकल एकदम शिथिलता र निष्क्रियता आएको छ । वर्गीय संगठनहरूको पनि केही आवश्यक देखिदैन कारण यो पञ्चायती व्यवस्थामा वर्गीय संगठनले यसरी काम गर्नु भन्ने कहिले उल्लेख पनि भएको छैन । आजसम्म सरकारबाट नै केही निर्देशन भएको छ । अञ्चल पञ्चायतको केही विशेष महत्व नदेखिएकोले यो एक तह खारेज गर्नु नै जरुरी छ ।

भापा जिल्लाको भ्रमण सिध्याई यही ज्येष्ठ २५ गते इलाम जिल्लामा पुगेर सुभावरू प्राप्त भएको निम्न प्रकारको छ :

पञ्चहरूको राय

- (१) पञ्चहरू देश विकास कार्यहरू गर्न ज्यादै उत्सुक छन् । तर ऐनमा उल्लेख भएको कुराहरू पनि सरकारले

रोकिराखेको हुनाले पञ्चायतहरूप्रति नै जनताको आस्था कम हुन गएको छ । तसर्थ ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएको कुराहरू सबै पञ्चायतहरूले अविलम्ब उपभोग गर्न सकोस् ।

- (२) पहाडी क्षेत्रहरूमा पञ्चायतहरूको आर्थिक स्रोतहरू ज्यादै नै कम भएकोले विकास कार्यहरू द्रुतगतिले गर्न सकेको छैन, पञ्चायतहरूलाई स्थायी आम्दानीको रूपमा प्रत्येक पञ्चायतको केही खेत होस् र त्यो खेतको नाम पञ्चायती खेत राखी त्यहाँका जनताले सहकारिताको रूपमा काम गराउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (३) पञ्चायतमा आउने पञ्चहरूको सही आदर भएको देखिदैन । तसर्थ सरकारी कर्मचारीहरूलाई यस विषयमा राम्रो निर्देशन हुनुपर्दछ ।
- (४) रजिष्ट्रेशन लाइसेन्स रिन्यू-दण्डजरीवाना असूल गर्ने काम पञ्चायतहरूमा दिए गर्न सकिन्छ, काम यसरी दिँदा प्रधानपञ्चलाई दिनदिनै अफिसमा आउन आवश्यक पर्दछ, तसर्थ प्रधानपञ्चलाई केही स्थायी भत्ताको प्रबन्ध हुनु पर्दछ ।
- (५) जिल्ला पञ्चायतको सभापति र अञ्चल पञ्चायतका सभापतिहरूलाई पनि स्थायी भत्ता र अरू सदस्यहरूलाई मिटिङ भत्ता पाउने गर्नु पर्दछ ।

सरकारी कर्मचारीहरूको राय

पञ्चायतहरूले राम्ररी नै काम गरिआएका छन् । तैपनि पञ्चहरूलाई बराबर तालिम दिन अति जरुरी छ । शुरुमा सानातिना कामहरू दिनु पर्दछ । त्यस्तो कामकाज जाँची पछि क्रमशः अरू काम थपिदै लैजानु पर्दछ । पञ्चायतहरूलाई हाल खाली विकास काम गराउनु पर्दछ र मुद्दा-मामिलातर्फको काम दिनु हुँदैन, जुन जुन पञ्चायतहरूले राम्ररी काम गर्दछन् त्यस्तो काम जाँची सरकारबाट त्यस्ता पञ्चायतहरूलाई अरू विशेष गहन जिम्मेवारी दिई काम गराउने व्यवस्था हुन मुनासिव छ । पञ्चायतहरूलाई अरू साधारण काम सुम्पिने विषयमा धनकुटा जिल्लाका कर्मचारीहरूको रायमा मेल खान्छ ।

बुद्धिजीवीहरूको राय

जनताले हालसम्म पनि पञ्चायती दर्शनको महत्व बुझिसकेको छ जस्तो लाग्दैन, यस्तो ठाउँमा तत्कालै न्यायिक अधिकारहरू पञ्चायतलाई दिँदा जनताको हक सुरक्षित होला जस्तो लाग्दैन, जहाँसुकै पनि कार्यपालिका र न्यायपालिकाको अधिकार एउटै हातमा दिँदा गोलमाल हुन सक्दछ । पञ्चायतलाई अधिकारहरू नदिनु जरुरी छ । तर सबै अधिकार एकै बाजी दिनु हुँदैन जन गणना जस्तो काम पञ्चायतलाई नै दिनु पर्दछ ।

नगर पञ्चायत सभामा जहिले पनि अक्सर कोरम पुग्छ भने अञ्चल जिल्ला पञ्चायत र सभाहरूमा भने कोरम पुग्दैन । यसको खास समस्या नै आर्थिक कारण हुँदा त्यसको विचार गरिनु पर्दछ ।

हाम्रो मुलुकमा बडाहाकिम, अञ्चलाधीश जस्ता प्रशासकहरू राजनीतिक आधारमा नियुक्त भई प्रशासनको काम सफलतापूर्वक गरिआएको पाउन सक्छौं भने जन प्रतिनिधिहरूले प्रशासन गर्न सक्दैन भन्ने प्रश्न त उठ्न सक्दैन । पञ्चहरूलाई विशेष केही ट्रेनिङको व्यवस्था भएमा राम्ररी प्रशासन नचलाउन सकिने होइन ।

प्रशासनमा छिटोछरितोपना ल्याई देशबाट भ्रष्टाचारहरू हटाउनको लागि नन् ग्याजेटेडसम्मका कर्मचारीहरूलाई प.स.क.ले अपनाएको नीतिअनुसार भर्ना गर्न सिफारिश गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतको हुनुपर्दछ ।

धेरैजसो पहाडी इलाकाका पञ्चायतहरूको आम्दानीको स्रोतहरू नभई कार्य गर्न बाधा परिरहेछ तसर्थ पञ्चायतको आय स्रोतहरू सरल तरीकाको हुनु पर्दछ ।

नयाँ व्यवस्था भएको र धेरै कुराहरू पञ्चायतहरूमा र सरकारी अड्डाहरूमा समेत भएको हुँदा दोहारा परी काममा बाधा परिरहेछ । तसर्थ प्रत्येक तहको पञ्चायत र सरकारी अड्डाहरूको अधिकार र कर्तव्यको राम्रो व्याख्या गरिनु पर्दछ, सो नहुँदा जिल्ला-जिल्लामा बेग्ला बेग्लै किसिमको सम्बन्ध कायम भएको छ ।

विभिन्न पञ्चहरू बुद्धिजीवीहरू मागको छानवीन गर्दा तिनीहरूको मागलाई प्रशासन, न्याय र व्यवस्थापन गरी यी तीन भागमा विभाजन गरी विकास गर्न सकिन्छ ।

प्रशासनतर्फको मागमा

जग्गासम्बन्धी मालपोत र तिरो उठाउने, रु. २५००। सम्मको रजिष्ट्रेशन पास गर्ने र पञ्चायतको निमित्त छुट्टै जग्गाको व्यवस्था गर्ने र जङ्गल आदिको संरक्षणको र वितरण आदि ।

जनसंख्या र तथ्याङ्क लिने जन्मसिद्ध नागरिकताको प्रमाणपत्र दिने, रेडियो र बन्दूकको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने, सानो सानो घरेलु उद्योगको स्थापना र रजिष्ट्रेशन, कोटाको विक्री-वितरण, र बजारको बहाल उठाउने काम, सहकारी हुलाक खोल्ने, रजिष्ट्ररी चलाउने र टिकट विक्री का.स.को सुविधा र स्कूल अस्पतालहरूको निरीक्षण गर्न अख्तियारी, शान्ति-सुरक्षामा ग्राम पञ्चायतले सुभाब दिन पाउने व्यवस्था र भ्रष्टाचार रोक्न उजूर जाँच गर्ने अधिकार, पञ्चहरूलाई तालिम दिने व्यवस्था गर्ने र पारिश्रमिकको व्यवस्था ।

धेरैजसो पञ्चहरूको गुनासो सरकारी कर्मचारीबाट उचित मर्यादा राखिएन भन्ने पनि देखिन्छ र ब.हा.लाई पनि जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत राख्ने पनि कसै कसैले माग गरेका छन् ।

न्यायतर्फका मागहरू

न्यायतर्फको माग सम्बन्धमा विभिन्न पञ्चायतहरूमा मत विभिन्नता देखिन्छ । कसैको भनाइ छ, जिल्ला पञ्चायतको ऐनमा तोकिएको सबै अधिकार तत्कालै जिल्ला पञ्चायतलाई दिइनु पर्दछ । तर कसैको भनाइमा न्यायसम्बन्धी धेरै अधिकार दिनु हुँदैन र विकास कार्यमा बढ्ता अधिकार दिइनु पर्दछ भन्छन् ।

माग गरिएका न्यायसम्बन्धी अधिकारहरूमा खून डकैती जस्ता मुद्दाहरू ग्राम पञ्चायतको रोहबरमा तहकिकात हुनु पर्दछ अर्थात ग्राम पञ्चायत सहितको व्यवस्था हुनुपर्दछ भन्ने छ । यस्तै अरू मुद्दामा सरजमीन गवाही बुझ्नु पर्दा पञ्चायतसंग बुझ्ने हुनुपर्दछ, लाश जाँच पक्राउ र तथ्य बुझ्ने अख्तियार ग्राम पञ्चायतलाई नै हुनुपर्दछ । फरारहरूको लगत ग्राम पञ्चायतमा पनि रहेमा यस्ताको पक्राउमा पञ्चायतले मद्दत गर्न सक्ने भन्ने पनि देखिन्छ । लगत, दण्डजरिवाना असूल गर्ने काम र म्याद तामेल गर्ने काम पनि ग्राम पञ्चायतले गर्ने हुनुपर्दछ र कैद गर्नु पर्दा इलाका अदालत राखी मात्र कैदीहरूलाई सरकारी सिधा खुवाउने प्रबन्ध हुनु पर्दछ भन्ने पनि माग देखिन्छ ।

नगर पञ्चायतको भागमा ग्राम पञ्चायतले जस्तै नगर पञ्चायतले पनि मुद्दा हेर्न पाउने हुनु पर्दछ भन्ने छ र ग्राम पञ्चायतले विकाससम्बन्धी मुद्दाहरू पनि हेर्न पाउने हुनुपर्दछ भन्ने माग पनि छ ।

व्यवस्थापनसम्बन्धी मागहरू

विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको र सरकारी कर्मचारीहरूसँग भएको छलफल र तिनीहरूको आपसी सम्बन्ध र सामञ्जस्य साथै वर्गीय संगठनहरूसँग सामञ्जस्य स्थापना गर्न स्पष्ट नियमहरूको आवश्यकता छ र माथिल्लो तहका पञ्चायतहरूले तल्लो तहका पञ्चायतहरूलाई आवश्यक निर्देशन दिन सकेको छैन । यस्तो निर्देशन आवश्यक छन् भन्ने राय देखिन्छ ।

पञ्चायत ऐनमा सरकारले तोकिएको नियमबमोजिम भन्ने शब्द छ । तर अझसम्म ती नियमहरू नआई दिएकोले तुरुन्तै यी नियमहरू आउनु पर्दछ अथवा जिल्ला पञ्चायतले बनाएको नियमहरूमा सरकारले स्वीकृति दिनु पर्दछ भन्ने भनाइ छ ।

नगर पञ्चायतहरूको मागहरूमा नगर पञ्चायतलाई जिल्ला पञ्चायत मातहतमा नराखी नगर पञ्चायतका सदस्यहरू स्वतः जिल्लासभाको सदस्य हुनु पर्दछ भन्ने देखिन्छ । अर्को मागमा नगर पञ्चायतको पर्याप्त प्रतिनिधित्व जिल्ला पञ्चायतमा भएन भन्ने पनि छ ।

नगर पञ्चायतको काममा जिल्ला पञ्चायतबाट अनावश्यक हस्तक्षेप भै रहेको छ । यस्तो हुन नपाउने व्यवस्था होस् भन्ने गुनासो पनि देखिन्छ । साथै नगर पञ्चायत ऐनमा केही हेरफेर आवश्यक छ । विशेष गरेर २ वर्ष नगर पञ्चायतभित्र बस्नेहरूले भोट दिने अधिकार पाउँदछ भन्ने नियम संशोधन हुन आवश्यक छ भन्ने राय छ ।

जिल्ला पञ्चायतलाई नियम बनाउने अधिकार हुनु पर्दछ भन्ने पनि देखिन्छ ।

शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्दा हामीले विचार गर्नुपर्ने कुराहरू

शक्ति विकेन्द्रीकरण मूल सिद्धान्त नै प्रशासनमा जनतालाई बढीसे बढी मात्रामा सहूलियत गराउन हो । पञ्चायतहरूमा शक्तिको विकेन्द्रीकरणले जति यो सिद्धान्तको पालन हुन्छ, अरू व्यवस्थामा हुन सक्दैन । त्यस्तै केन्द्रबाट टाढा रहेका जिल्लामा गाउँको व्यवस्था गर्ने स्वतन्त्रता स्थानीय पञ्चायतलाई दिँदा यसले भौगोलिक आधारमा शक्ति विकेन्द्रीकरण मात्र हुने हैन कि प्रशासनमा बढ्ता छिटो छरितोपन आउने छ । अब कुन हदसम्म प्रशासकीय न्यायिक अधिकारहरू विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई अन्तिम निर्णय गर्न पाउने गरी दिने र कुन कुन मात्र माथि केन्द्रमा पठाउन पर्ने त्यसको निर्धारण गर्नु नै हाम्रो शक्ति विकेन्द्रीकरणको मतलब हो । विभिन्न तहका पञ्चायतहरूले गर्नु पर्ने भनी तोकिँदा र कतिपय कामहरू प्राविधिक अथवा व्यावसायिक कामहरू पनि होला तिनको निर्णय प्राविधिक व्यावसायिक व्यक्ति वा अफिसलाई पनि दिनु पर्ने हुन आउँछ । शक्ति विकेन्द्रीकरणमा शक्तिको प्रकारभन्दा शक्तिको परिमाणमा विभिन्नता हुने भएको स्वभाव हो याने सैद्धान्तिक कुराहरूलाई ध्यानमा राख्दा हाम्रो शक्तिको विकेन्द्रीकरणबाट पञ्चायतहरूलाई धेरैजसो कामहरू घटनास्थलमै अन्तिम फैसला गर्न समर्थ बनाउनु पर्दछ, न कि हाम्रो वर्तमान अड्डा, अफिसहरूले जस्तै कागजको धाक लगाएर काम ढिलो गर्ने बनाउने ।

विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको काममा दोहोरिन दिनुबाट रोकिएकै तहको कामले अर्को तहको कामलाई मदत गर्ने हुनुपर्दछ । यस्तै सरकारी अड्डा र पञ्चायतका कामहरू पनि दोहोरिनु भन्दा एक अर्काको सहायता र पोषकहरू हुनु पर्दछ ।

विभिन्न सरकारी स्थानीय अड्डाहरू तथा पञ्चायतको कार्यक्रम क्षेत्रमै सामञ्जस्य हुनु पर्दछ, नत्र सामञ्जस्यको नाममा झुर्पा र भ्रगडा पनि उत्पन्न हुन सक्दछ ।

स्पष्ट कार्यप्रणाली तथा नियमहरू र स्थायित्व यी दुई चीजहरू बिना शक्तिको विकेन्द्रीकरण सम्भव नै हुँदैन ।

शक्तिको विकेन्द्रीकरण गर्दा जनसहयोग प्राप्त गर्नुपर्ने कामहरू जस्तै निर्माण र विकाससम्बन्धी कामहरू र सामाजिक सेवाहरूमा विशेष प्राथमिकता दिइनु आवश्यक देखिन्छ ।

शक्तिको विकेन्द्रीकरण सबै एकैचोटि हुनुभन्दा विस्तारै र क्रमशः हुनु आवश्यक देखिन्छ । तसर्थ प्रथम अवस्थामा दिइने, दोस्रो र तेस्रो अवस्थामा दिइने अधिकारहरू भनी अख्तियारहरूको वर्गीकरण हुनु पर्दछ । क्रमशः यसरी अख्तियारी दिँदै जाँदा ग्राम पञ्चायतलाई र जिल्ला पञ्चायतलाई अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको सिफारिशमा हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ । यस्तै जिल्ला पञ्चायतले ग्राम पञ्चायतहरूको कामको र जिल्ला पञ्चायतको कामको अञ्चल पञ्चायतले लगातार मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

तत्कालै सबै ग्राम पञ्चायतहरूलाई दिन सकिने अधिकारहरू

- (१) लेनदेनमा रजिष्ट्रेशन पास गर्नुपर्ने हुँदा खास गरी पहाडी जिल्लामा बाटोघाटोको कठिनाईले गर्दा एक ठाउँबाट गौडासम्म आउनलाई धेरै दिन लाग्ने भई मानिसहरूलाई बढी खर्चको साथै अरू धेरै कठिनाई भइरहेको हुनाले रु. २५००। सम्मको रजिष्ट्रेशन पास गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतहरूमा हुनु आवश्यक देखिन्छ । यस्तो अवस्था भएमा गाउँको जनताको खसोखास व्यवहार ग्राम पञ्चायतलाई ज्ञान हुने हुँदा लेनदेनसम्बन्धी मुद्दाहरू हाल भन्दा धेरै नै कमी हुने सम्भावना छ । यसरी रजिष्ट्रेशनको काम ग्राम पञ्चायतलाई दिइए पछि त्यसबाट आम्दानी हुने रकमको ५० प्रतिशत ग्राम पञ्चायतले नै पाउने हुनुपर्दछ । यस्तो भएमा कर्तव्य र अधिकारका साथसाथै आर्थिक स्रोत पनि बढ्न जाने हुनाले ग्राम पञ्चायतहरूले विकास कार्यमा अझ द्रुतगतिले लगत समेत हुन आउँदछ ।
- (२) ग्राम पञ्चायत इलाकाभित्रका पर्ती जग्गाहरू आवाद गर्ने अथवा गराउन दिने विषय स्थानीय ग्राम पञ्चायतको सिफारिश बेगरमा दिन नहुने अधिकार दिनु पर्दछ । गो.पं.दौ. सिफारिशमा मालले दिने तर यसरी दिइएका जग्गाहरू सरकारलाई आवश्यक परेमा जुनसुकै अवस्थामा पनि ग्राम पञ्चायतले उपलब्ध गराइदिन सक्ने अवस्था हुन आवश्यक छ ।
- (३) जङ्गल हरूको वर्गीकरण गर्दा कुन कुन राष्ट्रिय जङ्गल र कुन कुन पञ्चायत जङ्गल छुट्याउने र जुन पञ्चायतमा ती पञ्चायत जङ्गल पर्दछ, त्यसको सर्भेक्षण र जिम्मा ग्राम पञ्चायतलाई नै दिएर त्यसको काठ इत्यादिको बिक्री वितरण जिल्ला पञ्चायतको स्वीकृति लिई ग्राम पञ्चायत मार्फत नै गर्न सकिने

व्यवस्था आवश्यक देखिन्छ । लक सम्बन्धित नीर हर घरसंघाको पूर्जा पञ्चायतबाट नै दिने व्यवस्था सरकारबाट अपनाएको नीति ज्यादै व्यावहारिक छ । तर यसरी काम पञ्चायतबाट हुने भएपछि त्यसबाट आएको आम्दानी पनि पञ्चायतले नै पाउने व्यवस्था हुनु ज्यादै व्यावहारिक देखिन्छ ।

- (४) बन्दूकहरू रिन्पू र रेडियो इत्यादिको लाइसेन्स दिने काम गठी, गोस्वारामा नै कायम गरी त्यसको रिन्पू गर्ने रेकर्ड ग्राम पञ्चायतलाई दिनु उचित छ । यसको आम्दानीको ५० प्रतिशत ग्राम पञ्चायतले नै पाउने व्यवस्था हुनु उचित देखिन्छ ।
- (५) हाट लाग्ने ठाउँमा बजारको बहाल-बिटौरी उठाउने काम हाल कुनै कुनै ठाउँमा मालबाट गरिआएको व्यवस्थालाई हटाई अबदेखि सम्बन्धित ग्राम पञ्चायतहरूले नै बहाल-बिटौरी उठाउने गरी आवश्यकीय प्रबन्ध पनि उनीहरूबाट गराउने ।
- (६) पञ्चायतले, पञ्चायतमा नगर पञ्चायतले सरकारी अफिसमा लेखापढी गर्दा ग्राम पञ्चायतलाई सरकारी कामको सुविधा दिनु उचित देखिन्छ ।
आ.वा. टेलिफोनको का.स.को सुविधा पाउनु पर्दछ । टिकट बिक्री आदि पनि गाउँ पञ्चायतहरू मार्फत गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (७) ग्राम पञ्चायत एरियाभित्रका जन्मसिद्ध नागरिकहरूलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र दिइने अख्तियारी सम्बन्धित ग्राम पञ्चायतलाई दिनु उचित देखिन्छ । यसको लगत राखिएको प्रति जि.पं.मा र ब.हा.मा दिनुपर्ने हुनु पर्दछ ।
- (८) ग्राम पञ्चायतभित्रका भइरहेका प्राइमरी स्कूलहरूको रेखदेख गर्न तथा नयाँ स्कूलको स्थापना गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई दिनु आवश्यक छ ।
- (९) स्वास्थ्यसम्बन्धी औषधालय तथा डिस्पेन्सरीको सुव्यवस्था गर्ने र रेखदेख गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई दिन आवश्यक छ ।
- (१०) फरार भैरहेको चोर, डाँकाहरूका लगत पुलिसले ग्राम पञ्चायतलाई दिइराख्ने र तिनीहरूको पक्राउमा ग्राम पञ्चायतले सक्रिय सहयोग दिनु पर्ने ।
- (११) प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा जनसंख्या तथा अरू तथ्याङ्क अनिवार्य रूपले रेकर्ड राख्न लगाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- (१२) सहकारी बैंक, सहकारी उद्योग र सहकारी खेती गर्न प्रोत्साहन तथा सुविधा दिनु आवश्यक छ ।

न्यायतर्फ

द्रुतगतिले विकासतिर लम्कनु पर्ने यस अवस्थामा हामीले विकास कार्यमा पञ्चायतलाई नै बढी सक्रिय बनाउन सकेमा मात्र देशको समुच्च विकास हुने हुँदा र हाललाई पञ्चायतहरूलाई न्यायतर्फ बढी अधिकार दिएमा पञ्चायतहरूको बढी समय खेर जाने र यही तिरमा सबै विकास कार्यमा शिथिलता आउने सम्भावना भएकोले न्यायतर्फ अधिकार एकैचोटि नदिई विस्तार-विस्तारै मात्र दिन उचित ठान्दछौं ।

तत्कालै सबै ग्राम पञ्चायतहरूलाई दिन सकिने अधिकारहरू

- (१) ऐनमा उल्लेख भएका मुद्दाहरूमा हाललाई रु. १००। एकसयसम्म जरिवाना गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई दिनु मनासिव देखिन्छ ।
- (२) एकसय विगोसम्मको चोरी मुद्दा, बेइज्जत खण्डको कुटपीट मुद्दाहरू मात्र ग्राम पञ्चायतलाई दिनु उचित देखिन्छ ।
- (३) खून-डकैती मुद्दाहरूमा ग्राम पञ्चायतहरूको रोहवरमा तहकिकात गर्ने अनिवार्य देखिन्छ ।
- (४) लगत, दण्डजरिवाना असूल गर्ने काम र म्याद तामेल गर्ने काम पनि ग्राम पञ्चायतमार्फत गराउन उचित देखिन्छ । आम्दानीको १० प्रतिशत ग्राम पञ्चायतले पाउने हुनुपर्दछ ।

व्यवस्थापनसम्बन्धी

- (१) पञ्चायत ऐन बमोजिम सरकारबाट बनाउन पर्ने नियमहरू आजसम्म नबनेकोले काममा बाधा परिरहेको छ । त्यसैले सो नियमहरू तुरुन्त बनाई प्रकाशित हुनु पर्दछ । उपरोक्त नियमहरूको आधारमा उपनियमहरू ग्राम पञ्चायतहरूले नै बनाई स्वीकृति लिई लागू गर्ने हुनुपर्दछ ।

- (२) विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको सम्बन्ध र सामञ्जस्य साथै पञ्चायत वर्गीय संगठनको बीचमा सामञ्जस्य स्थापना गर्न ऐन, नियम सरकारबाट तत्कालै बनाइदिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- (३) घर-नक्सासम्बन्धी मुद्दाहरू नगर पञ्चायतले हालको ऐनअनुसार पनि हेर्नुपर्ने भइरहेको छ, विना प्रमाणले पनि कसैले यो मेरो भनी उजूर गर्न आएको खण्डमा नगर पञ्चायतले हेर्न नसकी अदालत जानु परिरहेकोबाट जनतालाई मर्का परिरहेको छ, तसर्थ उजूरवालासँग सबूद-प्रमाण समेत बुझ्न लगाउने र सबूद-प्रमाण पेश हुन नसकेमा नगर पञ्चायतद्वारा नै मुद्दा छिन्ने अधिकार हनु पर्ने ।
- (४) जिल्ला पञ्चायतमा नगर पञ्चायतहरूको पर्याप्त प्रतिनिधित्व भएन भन्ने धेरैजसो नगर पञ्चायतहरूको गुनासो देखिन्छ । नगर पञ्चायतभित्रका जनसंख्याको आधारमा जिल्ला पञ्चायतमा नगर पञ्चायतको प्रतिनिधित्व हुनुपर्दछ भन्ने नगर पञ्चायतको माग उचित नै देखिन्छ ।
- (५) नगर पञ्चायतलाई स्थानीय सरकार रेखदेख र नियन्त्रणबाट छुट्याई सिर्फ जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा राखी नगर पञ्चायतलाई स्थानीय सरकार र जिल्ला पञ्चायत दुवैले नियन्त्रण गर्न खोज्ने हुँदा नगर पञ्चायतमा नै दोहोरो नियन्त्रण भइरहेको, तसर्थ नगर पञ्चायतलाई स्थानीय सरकारको नियन्त्रण रेखदेखबाट हटाई जिल्ला पञ्चायतको रेखदेख र नियन्त्रणमा मात्र राख्न उचित देखिन्छ ।

केही समयपछि ग्राम पञ्चायतलाई दिनहुने कामहरू

- (१) सानोसानो घरेलु उद्योगको स्थापना र तिनीहरूको रजिष्ट्रेशन ।
- (२) प्राथमिक स्कूल सञ्चालन नियन्त्रणको सम्पूर्ण जिम्मा दिने ।
- (३) डिस्पेन्सरी, औषधालय खोल्ने व्यवस्था गर्ने सम्पूर्ण अधिकार दिने ।
- (४) भ्रष्टाचार सम्बन्धमा उजूर जाँच गर्ने अधिकार ।
- (५) मालपोत र तिरो उठाउने काम ।

न्यायतर्फ

- (१) ३ महीनासम्म कैद गर्न पाउने अधिकार ।
- (२) विकास कार्यमा बाधा हाल्नेसम्बन्धी १००००। सम्मको मुद्दा छिन्ने ।
- (३) विकासको काममा बाधा हाल्ने वा व्यक्ति वा तत्वहरूको लिष्ट तयार गरी स्थानीय सरकारमा सजायको लागि सिफारिश गर्न सकिने अधिकार हुनुपर्दछ ।

जिल्ला पञ्चायततर्फ

- (१) जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गतका सबै ग्राम पञ्चायतहरू र नगर पञ्चायतहरूको निरीक्षण, निर्देशन जिल्ला पञ्चायतले गर्नेछ ।
- (२) जिल्ला पञ्चायतहरूलाई विशेष गरेर विकास कार्यमा सक्रिय बनाउन पर्ने भएकोले ग्राम पञ्चायतमाथिको न्यायिक अपील जिल्ला पञ्चायतले नहेरी सोभै इलाका वा जिल्ला अदालत हेर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । सो नभएमा जिल्ला पञ्चायत नै विकास कार्यमा भन्दा मुद्दा-मामिलामा बढी लाग्नु पर्ने हुन्छ ।
- (३) माध्यमिक शिक्षासम्बन्धी, हस्पिटल, डिस्पेन्सरी, हेल्थसेण्टर, औषधालयको सम्पूर्ण सञ्चालन गर्ने अभिभारा जिल्ला पञ्चायतलाई दिन र जिल्लास्तरीय सबै कर्मचारीहरू जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा राख्ने । लाग्ने खर्चहरू सम्बन्धित विभागहरूबाट जिल्ला पञ्चायतलाई अनुदानको रूपमा दिने । प्राविधिक कामहरूको निमित्त मात्र विभागीय निर्देशन दिइने व्यवस्था मिलाउन उचित देखिन्छ ।
- (४) विकास कार्यलाई आवश्यक लकडी, काठपात जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशमा डी.एफ.ओ. अफिसले दिन सक्ने व्यवस्था व्यवस्था हुन आवश्यक छ ।
- (५) भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दाहरूको छानबीन गरी राय सहित सम्बन्धित अड्डामा पठाउने अख्तियारी दिनु पर्दछ ।
- (६) जिल्लास्तरीय सहकारी बैंक, घरेलु उद्योग केन्द्र, सहकारी खेतीको प्रबन्ध जिल्ला पञ्चायतले गर्नुपर्ने अनिवार्य गर्नु पर्दछ । यसको लागि प्राविधिक साधन र अर्थ व्यवस्था अनुदानको केही समयपछि दिन हुन सरकारबाट अधिकारहरू दिइनु पर्दछ ।

अञ्चल पञ्चायत

हाल अञ्चल पञ्चायतबाट कुनै किसिमको काम भएको छैन । अञ्चल पञ्चायतका सदस्यहरूलाई मिटिङ भत्ताको पनि व्यवस्था नभएको हुनाले मिटिङहरू ऐनबमोजिम हुन सकेको छैन । अञ्चल पञ्चायतको के काम हो र यसले कसरी काम गरी लैजाने हो यसबारेमा सरकारी नीति पनि स्वस्थ नभएको हुनाले अञ्चल पञ्चायतमा आउने पञ्चहरू अन्योलमा परेका छन् । यदि अञ्चल पञ्चायतलाई राजनीतिक शून्यतालाई पूरा गर्ने दृष्टिकोणबाट खडा गरिएको हो भने त्यही अनुसारको नीति निर्देशनहरू समेट्न ऐनमा उल्लेख हुनु अनिवार्य छ । हामीहरूको सुभाब यो छ कि अञ्चल पञ्चायतहरूलाई राजनीतिक विवेचना गर्ने अखडा बनाउनुको साथै जिल्ला पञ्चायतहरूको न्यायको रेखदेख गर्ने, हिसाब जाँच गर्ने, जिल्लाहरूको बीचमा सामञ्जस्य ल्याउन आवश्यक निर्देशनहरू दिइने अधिकार पनि अञ्चल पञ्चायतलाई दिनु अनिवार्य छ । जिल्ला पञ्चायतको आम्दानी १० प्रतिशत अञ्चल पञ्चायतले पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

प्रशासन विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त अपनाई विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई अधिकार र कर्तव्यहरू थपिदै लैजाँदा हरेक तहका पञ्चायतहरूमा कामको बोझ बढ्दै जाने हुन्छ । तसर्थ विभिन्न पञ्चायतका प्रमुखहरूले दिनहुँ पञ्चायतमा रुजु भै अफिसको समयसम्म काम गर्नु पर्ने आवश्यक हुन आउँछ । पञ्चायतका प्रमुखहरूले सो बमोजिम काम नगरी दिएको खण्डमा जनतालाई सुविधा हुनुको बदला बढी पीरमर्का पर्न जानुको साथै सरकारको दुनियाँलाई सुविधा होस् भनी विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त अपनाउन खोजेको आधार पर्न जानेछ । तसर्थ ग्राम पञ्चायतका प्रधानपञ्च, जिल्ला पञ्चायतका सभापति, अञ्चल पञ्चायतका सभापतिहरूलाई स्थायी भत्ताको प्रबन्ध साथै अरू सदस्यहरूलाई मिटिङ भत्ताको प्रबन्ध हुन अति आवश्यक देखिन्छ ।

विभिन्न तहका पञ्चहरूलाई भिन्ना भिन्नै र समय समयमा ऐन, नियमबमोजिम काम गर्ने सेमिनार, तालिम इत्यादिको व्यवस्था हुनुपर्दछ र साथसाथै समय समयमा जिल्लास्तरीय सरकारी कर्मचारीहरू सहितको संयुक्त सम्मेलन गरी यो पञ्चायती व्यवस्था सफल पार्नमा एकले अर्काको कुन तरहबाट सहयोगात्मक भावना राखी काम गराउने हो त्यसको छलफल हुनु आवश्यक छ ।

यो पञ्चायती व्यवस्थामा पञ्चहरूसँग कुन तरहबाट व्यवहार गरी काम गरी लैजाने हो र यो पञ्चायती व्यवस्थामा सरकारी कर्मचारीहरूले कुन तरहबाट काम गर्ने हो, त्यसको स्पष्ट निर्देशन सरकारबाट समय समयमा हुनु आवश्यक छ, साथै विभिन्न तहका पञ्चायतका पञ्चहरूको मर्यादा पनि निर्धारित हुनुपर्ने देखिन्छ ।

हाल जब सबै विकास जिल्लाहरूमा जिल्ला पञ्चायत खडा भैसकेपछि र विकास कार्यहरू जति सबै जिल्ला पञ्चायतद्वारा नै हुने भएपछि हालको परिस्थितिमा बडाहाकिमहरूको विशेष जरुरत देखिँदैन । पञ्चायत व्यवस्थाको सफलताको लागि पनि अब सबै जिल्लाहरूमा बडाहाकिमलाई हटाई जिल्ला पञ्चायतको माध्यमद्वारा नै बडाहाकिमद्वारा गरिआएको काम पनि गराउन अनिवार्य छ । अब पनि बडाहाकिम जिल्ला पञ्चायतको सभापति संगसंगै राखी काम गराउने हो भने पञ्चायत व्यवस्थाको सफलता हुन गान्हो नै पर्न जाला । जनताबाट छानिआएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग साधनहरू प्राप्त भएमा हाल बडाहाकिमद्वारा गरिआएको काम गर्न नसकिने भन्नेतर्क मान्न नै सकिँदैन । तसर्थ पञ्चायती व्यवस्थाको सफलताको लागि नै प्रशासन विकेन्द्रीकरण सिलसिलामा १४ अञ्चलमा १४ जना सरकारी अञ्चलाधीश मात्र राखी हालको बडा हाकिम-मेजिष्ट्रेटहरूको पद हटाई सो कामहरू जिल्ला पञ्चायतको माध्यमद्वारा नै गराउन अनिवार्य सम्झिन्छौं ।

नोट :

भ्रमणको सिलसिलामा कोशी र मेचीमा किपटिया प्रथा नेपालभरिमा अनौठो प्रथा पायी । किपटियाहरूले मुद्दा छिन्ने दण्डजरिवाना आदि काम समेत गर्ने हुँदा त्यस इलाकाका पञ्चायतहरूलाई किपटिया प्रथा रहेसम्म कुनै प्रकारका अधिकार दिनु र नदिनु बराबर देखिन्छ । तसर्थ किपटिया प्रथा हटाई ती क्षेत्रहरूका पञ्चायतहरूलाई सक्रिय बनाउन आवश्यक देखिन्छ । साथै उक्त प्रथाले ५ प्रतिशत किपटियाहरू शोषक र बाँकी अरू ९५ प्रतिशत सो इलाकामा शोषित नै छन् । तसर्थ उक्त प्रथा आजको युग समेत नसुहाउँदो हुँदा सो उन्मूलन हुन आवश्यक छ ।

आयोगका सदस्य श्री शेखर शर्मा, श्री भुवनेश्वर उपाध्याय तथा श्री मोतिलाल राजभण्डारीहरूले दिनु भएको गण्डकी र लुम्बिनी अञ्चलको आ-आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

उक्त आयोगको ०२० जेठ ..... गतेको निर्णयानुसार विभिन्न अञ्चलको भ्रमण गरी वस्तुस्थितको अध्ययन गर्न भनी गण्डकी र लुम्बिनी अञ्चलमा हामी ३ जना सदस्यहरू खटिएका थियौं । अरू अञ्चल अन्तर्गतका विभिन्न प्रमुख स्थानहरू जस्तै कृष्णनगर, तौलिहवा, लुम्बिनी, बुटवल बजार, पाल्पा, प. ४ नं. स्याङ्जा, नुवाकोट, फारखाम, पोखरा, लमजुङ, कुन्छा र तनहुँ विकास जिल्लाका केही ग्राम पञ्चायतका अतिरिक्त विभिन्न स्थानमा पर्ने ग्राम पञ्चायतका समूहहरूमा समेत गई यथासम्भव विभिन्न स्तरका पञ्चहरू, बुद्धिजीवी, वर्गीय संगठनका कार्यकर्ता, अड्डा प्रमुखहरू र गण्यमान्य प्रतिष्ठित तथा सामान्य व्यक्तिहरूसमेत भेला गरी पञ्चायती दर्शन, पञ्चायती प्रजातन्त्र, नेपाली जनजीवनमा यसको परम आवश्यकता किन भयो, नेपाली जनजीवनको मनोभावना आकाङ्क्षाको पूर्व रूप, हाम्रो माटोमा हुर्कने यस प्रजातन्त्रको महत्व, यसको आधारभूत शक्ति विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त यस विकेन्द्रीकरणको विषयमा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको पवित्र सदिच्छा शोषण विहीन स्वच्छ समुन्नत समाजको सृजना गर्ने दल विहीन लोककल्याणकारी यो व्यवस्था आदि बोध गराउनुको साथै जिल्ला पञ्चायतलाई र ग्राम पञ्चायतलाई अझ दिगो र दरिलो बनाउन हाल दिइरहेको अधिकार दिएमा त्यसको सही सदुपयोग भई नेपालीको आर्थिक राजनीतिक, सांस्कृतिक विकास गर्नुको साथै शोषणरहित स्वच्छ, समुन्नत समाज बन्दछ । परस्पर खुल्ला हृदयले आपसमा छलफल गरौं भनी राम्रोसँग बोध गरायौं । विकेन्द्रीकरण विषयमा पनि प्रशस्त छलफल गर्नु । हरएक प्रमुखस्थानहरूमा रा.पं.का सदस्यहरू पनि सम्मिलित हुनुहुन्थ्यो ।

यसै सन्दर्भमा सर्वप्रथम ज्येष्ठ ९ गतेका दिन शिवराज जिल्लाको कृष्णनगर (भण्डौनगर)मा एउटा विचार गोष्ठीको आयोजना गरियो । त्यस गोष्ठीमा रा.पं.का सदस्य, जि.पं.का सभापति, युवक एवम् महिला संगठनका सभापति र कार्यकर्ताहरू, विभिन्न ग्राम पञ्चायतका पञ्चहरू, कर्मचारी, गण्यमान्य प्रतिष्ठित, सामान्य व्यक्तिहरू भेला भएका थिए । सकेसम्म सबैको भावना बुझ्नै भन्ने हाम्रो धारणा र प्रयास थियो । त्यस गोष्ठीमा निम्नलिखित विचार या सुझावहरू पायौं ।

- (१) न्याय विभागमा कार्यपालिकाले हस्तक्षेप गर्ने गरिआएकोले न्याय विभाग स्वतन्त्र हुनुपर्दछ ।
- (२) प्रशासनले अदालत (न्याय विभाग)लाई दबाएको छ ।
- (३) पञ्चहरू बिना कसूरमा पक्राउमा परेका छन्, पर्दैछन् ।
- (४) पञ्चहरूको कर्मचारीहरूले केही पनि मान्यता प्रदान गर्दैनन् ।
- (५) पुलिस जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा रहनु पर्दछ ।
- (६) कुनै मानिस उपर सुरक्षा कानून प्रयोग गर्दा जिल्ला सपभातिको राय लिएर मात्र लगाउनुपर्छ ।
- (७) जनतामा ट्याक्स बढ्ता लागेको छ ।
- (८) मालपोतमा किसानहरूलाई जुन बढी रकम लागेको छ सो बढी रकम जनतालाई तुरुन्त फिर्ता दिनुपर्छ ।
- (९) कर्मचारीहरू जनताको सेवक हुनुपर्छ ।
- (१०) हाम्रो जिल्लामा अराष्ट्रिय तत्व कुनै छैन, बनाएर मात्र बन्दछ । औंलाले देखाएर मात्र बनाइन्छ ।

प्रधानपञ्चहरूको राय

- (१) ग्राम पञ्चायतलाई अहिले जुन अधिकार दिएको छ, त्यति नै ठीक छ, अरू बढ्ता दिन, थप गर्न हुँदैन ।
- (२) जुन योजना अथवा कामहरू लागू गरिन्छ, ती सब पञ्चायत कै माध्यमद्वारा गरिनु पर्दछ ।
- (३) कुनै कर्मचारी उपर मुद्दा या उजूर पत्रो भन्ने पञ्चायतले नै हेरी अड्ग पुर्‍याई मिसिल बडाहाकिमहरूकहाँ पठाइदिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (४) वन जङ्गलको अधिकार पञ्चायतलाई नै दिनुपर्दछ ।
- (५) कोटाबाट आउने माल सामानको लाइसेन्स दिने र मूल्य निर्धारण गर्ने काम पञ्च, वर्गीय संगठनको माध्यमबाट हुनुपर्दछ ।
- (६) बाली बटैया गर्ने काम र बाली रोक्का गर्ने काम पञ्चायतलाई दिनु पर्छ ।

जेठ १० र ११ गते

तौलिहवा बजारको भव्य विचार गोष्ठीमा धेरै गाउँका पञ्च एवम् बुद्धिजीवीहरू र कर्मचारीका साथै रा.पं.का सदस्य पनि उपस्थित हुनुहुन्थ्यो । त्यसमा बुद्धिजीवीहरूको तर्फबाट अहिले दिएको पञ्चायत ऐनको अधिकार भन्दा अरू बढ्ता दिन हुँदैन भन्ने विचार पाउनुको साथै निम्नलिखित भावनाहरू पायौं ।

अ.जि.ग्राम पञ्चायतका पञ्चहरूको भावना

- (१) कुनै पनि विकास आदि काम गर्दा कुनै कुनैले नटेरी अटेर गरी काममा बाधा अड्काउ पार्ने र परिरहेको हुनाले मुद्दा-मामिला हेर्ने अधिकार पाउनुपर्छ ।
- (२) धर्मशाला, स्कूल, पुल, पञ्चायत भवन र पञ्चायतलाई चाहिने आवश्यक फर्निचरहरू बनाउनलाई असल जातका लकडीहरू वन विभागबाट निःशुल्क प्रदान गर्नुपर्छ ।
- (३) पञ्चायतले गर्न आँटेको जनहित हुने विकासको काममा आइलाग्ने बाधक तत्वहरूप्रति सरकारबाट पूरा नियन्त्रण राखी कार्वाई चलाइदिइमा उक्त कार्य समयमै सम्पन्न हुनेछ ।
- (४) गाउँको कुनै पनि भूगडा हेर्न नहुने भएतापनि ग्राम पञ्चायतले वास्तविक कुराको छानबीन गरी अदालतमा पठाउने नत्र नलाग्ने हुनुपर्छ ।
- (५) उखडा र बटैया तिरो तिरी खाएका रैतीहरूसँग के आधारमा टेक्स लगाउने अथवा नलगाउने ऐनमा स्पष्ट किटान हुनुपर्छ ।
- (६) अधिकारीहरूद्वारा पञ्चहरूलाई मान्यता दिनु भन्ने र पञ्चहरूको मान्यताक्रम हुनुपर्छ ।
- (७) प्रत्येक गाउँ पञ्चायतमा गाउँको हुलाक व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

वर्गीय संगठन

- (८) प्रत्येक ग्राम र जिल्ला पञ्चायतमा वर्गीय संगठनको प्रतिनिधि रहोस जसले पञ्चायतमा हुने भैरहेका प्रत्येक कुराको जानकारी गरी जनतामा उक्त कार्य तथा नीतिको सही प्रचार गर्ने र पञ्चायतलाई सही सुझावहरू पनि दिन सकोस् ।
- (९) प्रत्येक विकास कार्यमा संगठनलाई समावेश गरिनु पर्दछ ।
- (१०) पञ्च या संगठनको कुनै कार्यकर्तालाई पक्राउ गर्नुपर्छ भने सर्वप्रथम उसको सभापति या प्रधानपञ्चलाई सो अधिकारीहरूले सोही छलफल गरेर मात्र पक्रनु पर्छ ।

बुद्धिजीवीहरूको भावना

- (१) पञ्चहरूलाई शिक्षा तालिम दिनुपर्छ, अतः सो व्यवस्था होस् ।
- (२) पञ्चायती व्यवस्था सफल, दिगो र दरिलो बनाउन हामीहरू अवैतनिक रूपमा सहयोग गर्नेछौं, गर्न तयार छौं ।
- (३) पञ्चायतलाई प्रशासनले राम्रो निर्देशन दिनुपर्छ ।
- (४) पञ्चायतलाई राजनीतिक चेतना दिनु आवश्यक छ ।
- (५) पञ्चायतलाई मुद्दा-मामिलाहरू हेर्ने अधिकार दिएमा अधिको पञ्चायत जस्तो भई निकम्मा हुने सम्भावना भएकोले विकासको काम दिने, मुद्दा-मामिला हेर्ने अधिकार दिनु हुँदैन ।
- (६) पञ्चायतको सफलताको निमित्त प्रशासनको जति उदारता जरुरी छ र त्यस्तै सहयोग सद्भावनाको पनि ।
- (७) पञ्चहरूलाई पारिश्रमिक हुनुपर्छ ।
- (८) कोटाको मालसामानहरू सामूहिक रूपमा वितरण गर्न गाउँ पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (९) कुनै व्यापारीले कोटाको माल भिकाउँदा जिल्ला र ग्राम पञ्चायतको सिफारिशबाट मात्र भिकाउनु पर्छ ।
- (१०) प्रत्यक्ष चुनाव भएकोले राम्रोसँग पञ्च छानिएको छैन र हतार हतारमा चुनाव भएकोले असल योग्य मानिसले बुझ्न नसकी यसमा भाग लिएनन् ।
- (११) गाउँ देहाततिर गएर हेरे थाह हुन्छ कि धेरै पञ्चहरू औंठाको छाप लगाउने मात्र चुनिएका छन् ।
- (१२) अरू बाँकी अधिकार पञ्चायतलाई दिन हुँदैन । जति दिएको छ त्यति नै ठीक छ ।

सामान्य व्यक्तिहरूको विचार

- (१) पञ्चायतले राम्रो या नराम्रो हालसाल केही गरेको छैन, पूर्व पश्चिम राजमार्गमा श्रमदान गर्नु तैपनि ट्याक्स लगाउने हो भन्छन् के के लगाउने हो थाहा छैन ।

न्यायाधीश

- (१) अधिको पञ्चायतले मुद्दामामिला छिन्ने मात्र काम गरेकोले सब जनताले यो पञ्चायत खारेज होस् भनी जतातैबाट भड्ग गर्ने माग गरेका हुन् । यसैकारणले अहिले न्यायको अधिकार दिनु हुँदैन ।
- (२) जहिले क्षमता हुन्छ अनि मात्र दिनुपर्छ ।
- (३) पुरानो पञ्चायतले गरेको दण्ड-सजाय नउठेकोले २००८ सालसम्मको लगत काटिदिने र त्यस सालभन्दा यताको असूल गर्ने हुनुपर्छ ।

वन विभाग

- (१) जङ्गल सुधार संरक्षण गर्ने कार्यमा पञ्चायतले सहयोग गर्नु पर्छ ।
- (२) ग्राम पञ्चायतलाई एउटा जङ्गल अलग छुट्याई दिएर नमूनाको रूपमा पञ्चायती जङ्गल बनाउने र सबै अधिकार दिने त्यसमा प्राविधिक सहयोग वन विभागबाट लिने ।
- (३) हर घरसंघाको पूर्जा र बाले दाउराको पूर्जा दिने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (४) पूर्जा दरपीठ गर्दा भ्रष्टाचार हुने हुनाले पञ्च साक्षी राखी दरपीठ गर्ने गर्नु पर्छ ।
- (५) वन-जङ्गल विषयमा रु. ५० सम्मको रेञ्जरले र त्यसभन्दा माथिको अदालतले मुद्दा हेर्ने भइरहेको छ । अब अदालतको सट्टा सो मुद्दा हेर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

शिक्षा

- (१) प्रत्येक ग्राम पञ्चायतले आफ्नो बडाको प्राथमिक स्कूल चले-नचलेको हेर्ने, निरीक्षण गर्ने र उसैको सिफारिशमा आर्थिक सहायता दिने गरे राम्रो हुनेछ ।
- (२) प्राथमिक स्कूलको हे.मा.को स्वीकृति गाउँ पञ्चायतले दिने गर्नु पर्छ ।

कर विभाग

ट्याक्सको सम्बन्धमा कर विभागका कर्मचारीहरू अञ्चलको सबै विभागमा अतः जिल्ला पञ्चायतले विवरण दिएमा अरू बढी ट्याक्स उठ्ने छ ।

बडाहाकिम

- (१) विकास कार्यको र प्रशासन कार्यको अलग म्यानुयल बन्नु पर्छ ।
- (२) नागरिकताको प्रमाणपत्र दिँदा जिल्ला पञ्चायतले सिफारिश गर्ने र लगत राख्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्छ ।
- (३) रेडियो, मोटर, ट्याक्टर, साइकलको लाइसेन्स जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशमा बडा हाकिमले दिने हुनुपर्छ ।
- (४) जिल्लामा उद्योग, कारखाना खोल्नलाई जिल्ला पञ्चायतको रायले गोस्वाराले नै दिनु पर्छ । माथि उद्योग विभागसँग सम्बन्धै नगर्ने मेशीनरीहरूका लागि माथि उद्योग वाणिज्यसँगै माग्ने हुनु पर्छ ।
- (५) कल-कारखाना, मिलहरू राख्ने विषयमा कम्पिटिशनको रूपमा नराखी फुल्ने फुल्ने हिसाबसँग जिल्ला पञ्चायतको रायले गोस्वारावाटै राख्ने ।
- (६) राष्ट्रिय दिवस मनाउने, कुनै प्रतिनिधिको स्वागत गर्ने काम जिल्ला पञ्चायतले नै गर्नु पर्छ ।
- (७) भ्रष्टाचार उन्मूलन गर्ने काममा जिल्ला पञ्चायतले बडाहाकिमलाई पूर्ण सहयोग दिनुपर्छ ।
- (८) विकासको दौरानमा परेका कुनै पनि मुद्दा जिल्ला पञ्चायतमा नै पठाईदिने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (९) शान्ति-सुरक्षाको लागि प्रमुख, पुलिस सहयोगीहरूको रूपमा जिल्ला पञ्चायत र ग्राम पञ्चायत हुनु पर्छ ।
- (१०) ग्राम पञ्चायत उपरको मुद्दाको अपील जिल्ला पञ्चायतले सुन्ने ।
- (११) ठूलठूलो जिल्लास्तरीय योजना जस्तै पुल, सडक, हस्पिटल, अड्डाघर आदि घर बनाउने असल जातको लकडीहरू दिने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

- (१२) हर एक जिल्ला पञ्चायत माने विकास जिल्लामा २ ओभरसियर सके १,१ इञ्जिनियर हुनैपछे । जिल्ला पञ्चायतका निर्देशनअनुसार चल्नु पछे ।
- (१३) जिल्लाको जनजीवनमा चाहिने दैनिक उपभोगका सामानहरू तर्जुमा गरी जिल्ला प्रशासनको सहयोग लिएर सङ्कलन र विक्री वितरण गर्ने ।
- (१४) बजारमा ब्याक गर्न र चोरी गर्न मालसामान लुकाउने प्रवृत्ति रोक्न ब.हा. समेतको मद्दत लिएर जिल्ला पञ्चायतले रोकथाम गर्नुपछे ।
- (१५) पञ्चहरूलाई फलाउन फुलाउन ब.हा. रहनु पछे र गाइडेन्सको रूपमा ब.हा.ले काममा पञ्चहरूलाई खूब प्रोत्साहन मद्दत गरिरहनु पछे ।

भैरहवा

न्याय

- (१) मुद्दामामिलामा ग्रा.पं.का पञ्चलाई साक्षीको रूपमा राखेर सिकाउने ।
- (२) मुद्दामामिला परेमा सानो उजूरी लिएर तुरुन्तै कागज गराई साक्षी बुझी मिलापत्र गराउने ।
- (३) अपील र अदालतमा मुद्दा फैसला गर्दा ग्राम पञ्चायतको आधार मान्ने हुनुपछे ।
- (४) श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको राज्याभिषेकमा ७ सालसम्मको दण्ड-जरिवाना १० सालसम्मको आधा आदेश भएकोमा आजसम्म सो काम भई रहेको छैन । सो अबिलम्ब फर्स्यौट हुनुपछे ।
- (५) मुद्दामामिलामा मौखिक र मिलापत्र गर्दा बोझ पर्दैन, तुरुन्तै हुन्छ र काम पनि देखिन्छ ।
- (६) बरु छिन्न नसकेको जतिमा १०/१२ मुद्दा जम्मा गरी न्यायाधीश त्यहाँ नै पुगेर पञ्चहरूकै सभामा छिनी दिने व्यवस्था हुनुपछे ।

माल

- (१) तिरो दपोट, जग्गा दपोट, गौचर हाल आवादी, सन्धिसर्पन आदिको मुद्दामा पञ्चायतको सिफारिश, निर्णय हेरेर मात्र मालले काम गर्नुपछे ।
- (२) असूल तहसील गर्ने काम दिनु हुँदैन ।

वन विभाग

- (१) हर घरसङ्घाको पूर्जा बन्द हुनुपछे ।
- (२) वनको एरिया छुट्याएर पञ्चायतलाई दिनु पछे ।
- (३) पञ्चायती वनमा टेबिनकल सहयोग विभागले दिने र त्यस वनबाट भएको आमदानी पञ्चायतलाई नै दिने ।
- (४) पञ्चायती वनको मुद्दामा १००। रु सम्म जरिवाना गर्न पाउने जुन अधिकार छ, त्यो ठीक छ ।
- (५) वनको ठेक्का प्रथा तोडेर सरकारबाट कर्पोरेशन जस्तो संस्था खोली विक्री गरेमा व्यवस्था र कल्याणदायक हुनेछ ।

अन्य कर्मचारीहरूको भावना

- (१) सबै पञ्चायतहरूको लेखापढी अरू अड्डा सरह का.स.मा चल्नुपछे ।
- (२) ३४ पञ्चायतहरूको निमित्त एक सरकारी व्यक्ति सचिव हुनुपछे । विकासका कार्यकर्ताहरूलाई नै सचिव बनाए पनि हुन्छ ।
- (३) मालपोत उठाउने अभिभारा गाउँ पञ्चायतलाई नै हुनुपछे ।
- (४) पञ्चायतको क्षमता विचार गरी केही न्यायिक अधिकार दिनु पछे ।
- (५) केही वर्ष ग्राम पञ्चायतहरू पूर्ण सरकारकै रेखदेखमा रहनु पछे ।
- (६) पञ्चायत अफिस प्रधानपञ्चले आफ्नै घरमा बनाएकोले धेरै पञ्चहरू उसको घरमा जाँदैनन् । तसर्थ कुनै सरकारी आर्थिक सहायता दिएर अफिस बनाउनै पछे ।
- (७) जिल्लाको सबै विकासको काम जिल्ला पञ्चायतकै माध्यमबाट हुनुपछे, ग्रामको ग्रामबाटै ।
- (८) अञ्चल पञ्चायतलाई क्रियाशील बनाउन अफिस घर सुविधा र पञ्चहरूलाई पारिश्रमिकको व्यवस्था हुनुपछे ।

(९) अञ्चलस्तरीय योजना कार्यान्वित गर्दा सरकारले अञ्चल पञ्चायतलाई आफ्नो माध्यम बनाउनु पर्छ ।

प्रधानपञ्चहरूको विचार

(१) ग्राम पञ्चायतलाई एकै पटक अधिकार दिनु हुँदैन, क्रमशः दिनु पर्छ ।

(२) वर्गीय संगठनलाई कुनैले पनि खासगरी कर्मचारीहरूले मान्यता दिदैनन् । उपेक्षा गर्दछन् । स्वच्छ र स्वस्थ आलोचना गर्ने मौका दिदैनन् । फटाहा शोषक र पुलिसहरूले समेत कडा निगरानी राख्दछन् । यसैको प्रतिफल स्वरूप नवलपुर परासीको उप-प्रधानपञ्च मारियो ।

(३) पञ्चहरूलाई विना कारण थुन्नु, छेक्नु गर्दछन्, सो हुनु हुँदैन ।

लुम्बिनी अञ्चलका अञ्चलाधीशजीले हाल लगाएको बृद्धि कर र तिरो किसानबाटै असूल गरेको छु । त्यस विषयको विस्तृत लेख र मेरो सुभावहरू लेखेर पोखरा पठाउछु भन्नु भएको थियो तर किन हो आजसम्म प्राप्त हुन सकेको छैन ।

बुटवल बजार नगर पञ्चायत र रा.पं.का सदस्य एवम् अञ्चलाधीश पनि उपस्थित हुनुहुन्थ्यो

(१) नगर पञ्चायतलाई जिल्लास्तरमा राख्नु पर्छ ।

(२) नगर पञ्चायतलाई अलि बढी अधिकार दिनुपर्छ ।

(३) ट्याक्स लगाउन पाउने अधिकार सिधै व.हा.को स्वीकृतिबाटै हुनु पर्दछ ।

भू.पू.सैनिक संगठनका सभापति

(१) भू.पू. सैनिकहरूले आवाद गरी बसोबास गरेको जमीन विषयमा सरकार तर्फबाट आजसम्म वास्ता गरिएको छैन । यस्तै बेवास्ता गरिरहने हो भने औलोमा बसी आवाद गरेको जमीन हामी छोड्ने छैनौं र औलो खाई दुःख पाई बसेका भू.पू. सैनिक परिवारको र सरकारको बीच संघर्ष पर्न जाने संभावना देखिन्छ ।

(२) भारतको सीमानाको लाइनमा एक्स सर्भिसम्यानहरूलाई बसाल्नु अति जरुरी छ ।

(३) पूर्व-पश्चिम राजमार्गको किनारामा बस्ती गाउँ बसाउनु पर्छ ।

पाल्पाको विचार गोष्ठीमा पनि रा.पं.का सदस्य हुनुहुन्थ्यो

कर्मचारीहरूको भावना

(१) सरकारी फौजदारी मुद्दा बाहेक अरू सबै मुद्दा पञ्चायतलाई छिन्न दिने र पञ्चायत राखेर इलाका अञ्चलाधीश बसी हद तोकी एउटै इजलासमा मुद्दा छिन्ने । जुन ठाउँमा मुद्दा पर्छ । न्यायाधीश त्यसै ठाउँमा पुगी छिनीदिने गरेमा छिटो-छरितो हुने र न्यायाधीश घुम्ती गरेमा राम्रो हुनेछ ।

(२) उक्त किसिमसँग अधिकार दिई सो बमोजिम काम गर्दा अपील लाग्ने पनि हुनुपर्छ ।

(३) मिलापत्र गराउन पञ्चायतलाई सबै मुद्दा छूट हुनु पर्दछ ।

(४) श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको राज्याभिषेकमा ७ सालसम्मको जम्मै १० साल सम्मको 'आधा मिनाहा गरिदिनु' भन्ने आदेश स्पष्ट नभएकोले कामको बोझ थपिएको छ शीघ्र स्पष्ट आदेश हुनुपर्छ ।

माल

(१) धैली धरौटी मुद्दा तेरो मेरो हुन आएमा माल, अदालत दुवै तर्फ कार्बाई हुने धेरै समयसम्म पैरवी गर्न पर्दा जनतालाई ज्यादै मर्का परेको छ । अतः अदालतले या मालले मात्र एउटैले हेर्ने एकाधिकारको कानून बन्नुपर्छ ।

(२) रजिष्ट्रेशन गर्दा गाउँ पञ्चायतको सिफारिशबाट मात्र पास गर्ने हुनुपर्छ ।

(३) हाल आवादी दर्ता गर्ने विषयमा पञ्चायतलाई दिएमा वेश हुने देखिन्छ ।

(४) खोलो, पहिरो आदिमा ग्राम पञ्चायतलाई साक्षी राखी जाँच गर्ने ।

(५) असूल तहसील खेस्ता तालुकदारबाट लिएर पञ्चायतले नै असूल गर्नु पर्छ ।

बडाहाकिम पाल्पाको भावना

(१) डी.एफ.ओ नभएको जिल्लामा वनको संरक्षण, संवर्धन र रेखदेख सबै अधिकार पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

- (२) सरकारी वन छुट्याएर पञ्चायतलाई केही वन जिम्मा दिने ।
- (३) हाल आवादी दर्ता गर्ने काम पञ्चायतलाई दिनुपर्छ र मालमा लगत राखियोस् । नदीकाट, बालोबुर्जा, खोलो पहिरो हेर्ने सब अधिकार पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (४) अञ्चलाधीश र ब.हा.लाई गृहले सर्कुलर दिनुपर्छ कि पञ्चायतलाई नै प्रशासन प्रोत्साहन र कदर गर्नु र राम्रो भावना पैदा गरेर सक्रिय बनाउने ।

बुद्धिजीवी गण्यमान्य

- (१) विकेन्द्रीकरण हुनुभन्दा पहिले समाजमा जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने क्षमता बनाउनु पर्छ । ऐनले पूर्ण अधिकार दिएमा दुरुपयोग भई यो व्यवस्थाप्रति ज्यादै आस्था घटी नराम्रो प्रभाव पर्नेछ ।
- (२) साहित्यको प्रचार र पञ्चायत क्लब खोल्नु पर्छ ।
- (३) स्कूलमा शिक्षक, विद्यार्थीहरूलाई गाउँ-गाउँमा भ्रमण गरेर ग्रामीण जनतालाई पञ्चायती प्रजातन्त्रको र यो व्यवस्था तिम्रो हो भनी चेतना दिनुपर्छ ।
- (४) यसको मुख्य आधार गाउँ हो र गाउँलाई नै पहिले उठाउनु पर्छ ।
- (५) शिक्षा विभागका कर्मचारीहरूले पञ्चायतलाई तालिम दिनुपर्छ ।
- (६) भूमिसुधार हुनुपर्छ । तर किसानले सरकारबाट ऋण लिन पाउने व्यवस्था नभएमा किसान सुरक्षित हुनेछैनन् ।
- (७) पञ्चायतको तालिम शहर बजारमा मात्र नभई, सबै गाउँ-गाउँमा गएर गाउँलेलाई नै तालिम दिएमा पञ्चायत विकसित भई गाउँलेको क्षमता बढ्नेछ ।
- (८) जिल्लाका वर्गीय संगठनहरू नै जिल्ला सरकारका वास्तविक सहयोगी छन् । तैपनि संगठनलाई कुनै मान्यता अधिकार दिएको छैन । अतः अधिकार पाउनु पर्छ ।
- (९) पञ्चहरूको सम्मान नभएमा जनतामा गहिरो चोट लाग्छ ।
- (१०) गाउँलेहरूको आर्थिकस्तर उच्चा गर्न गाउँमा उद्योगधन्दा खोल्नु पर्छ ।
- (११) पञ्चायती व्यवस्था विगार्न कोशिश गर्ने तत्वहरूमाथि सरकार सचेष्ट रहनुपर्छ किनकि निर्माण गर्न खोज्दा कानूनी अड्डा लगाउने छन् ।
- (१२) गाउँलेहरूलाई आफ्नो समस्या सुल्काउन छोडिदिनु पर्छ । माथिल्लो तहबाट निर्देशन दिनुपर्छ किन्तु अनावश्यक चेकउपर चेक गर्नु हुँदैन ।
- (१३) विकासको कार्य गाउँलेहरूले दिएको कार्यक्रम योजनाबाट नै निर्धारण गरियोस्, निजहरूले दिएको योजनाबाट नै पोलिसी बनाउनु पर्छ ।

जि.पं., गाउँ पञ्चायतको विचार

- (१) सानातिना अधिकार दिदै गएमा राम्रो हुन्छ ।
- (२) कानून सरल भाषामा बनाउनु पर्छ किनकि प्रत्येक जनताले बुझ्नु ।
- (३) गाउँ, जिल्लाको सानो कुराको निमित्त केन्द्रसित सोधपुछ गर्दा २४ वर्ष वितेर जान्छ । तसर्थ ग्रामको जिल्लासंग, जिल्लाको अञ्चलहरूसंगको सम्बन्ध हुनुपर्छ ।
- (४) विकेन्द्रीकरण गर्दा दिएको अधिकार रा.पं.का सदस्यले आफ्नो आफ्नो जिल्लामा घुमेर जाँचबुझ गर्ने र निर्देशन दिने गर्नुपर्छ ।
- (५) वनको अधिकार पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (६) मुद्दामामिलाको अधिकार दिनु हुँदैन ।
- (७) तालुकदार हटाई पञ्चायतबाटै मालपोत उठाउनु पर्छ ।
- (८) जिल्लामा ब.हा.को आवश्यकता पर्छ, हालसाल हटाउनु हुँदैन ।
- (९) प्रधानपञ्चलाई मात्र तालिम नदिई अरू पञ्चहरूलाई पनि तालिम दिनुपर्छ ।
- (१०) सर्वेले कानूनी अड्चनले गर्दा धेरै ठाउँमा नापी गर्न सकेको छैन । अतः गाउँ पञ्चायत तालुकदार गाउँलेले हो भनी किटान गरेमा नापी गर्नु भन्ने आदेश दिनुपर्छ, नत्र काममा ठूलो बाधा परेको छ ।

स्याङ्जा भारखाम वि.के.को विचार

- (१) मालपोत पञ्चायतबाटै असूल तहसील हुनुपर्छ ।
- (२) पञ्चायतलाई मद्दतको आवश्यकता परे पुलिसहरू तुरुन्त लिन सक्ने अधिकार दिनुपर्छ ।
- (३) राम्रो पञ्च नचुनिएसम्म मुद्दा मामिलाको अधिकार दिनु हुँदैन ।
- (४) पञ्चायत ऐनले दिएको अधिकारमा अरू अड्डाखानाका ऐनले बाधा गर्न नपाउने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

पश्चिम ४ नं. नुवाकोट गौडामा रा.पं.सदस्य, जिल्लापञ्चायत ग्राम पञ्चायतका सदस्यहरूको विचार एवम् सुभाब :

जिल्ला पञ्चायतको सुभाब

- (१) सबै अड्डा,अदालत जिल्ला पञ्चायतको निर्देशनद्वारा सञ्चालित होस् । पञ्चायत दर्शन तब मात्र फले-फुलेछ ।
- (२) पञ्चहरूको मान्यताक्रम हुनु जरुरी छ । कर्मचारीहरूले पञ्चको इज्जत गर्दैनन् र सौतेनी डाह गरेको पाइन्छ । रानीदह काण्ड यसैको प्रतिफल हो भन्ने विचार पाइयो ।

ग्राम पञ्चहरूको सुभाब

- (३) तालुकदारी प्रथा हट्नु पर्दछ र सो कार्य पञ्चायतले नै गर्न पाउनु पर्छ, स्यानो-स्यानो आफ्नो खरबारी कसैको जङ्गल व्यक्तिगत होस् ठूलो-ठूलो व्यक्तिगत जङ्गल पञ्चायतलाई नै दिनु पर्दछ ।
- (४) पहाडमा रहेको वन विभागहरूको आवश्यकता छैन, उल्टो नोक्सानी मात्र भएकोले तुरुन्तै खारेज हुनु पर्दछ र पञ्चायतको जिम्मा दिनु पर्दछ ।
- (५) अपुताली जाने सम्पत्ति पञ्चायतले पाउनु पर्छ ।
- (६) रजिष्ट्रेशन गर्ने अधिकार पञ्चायतको अवस्था हेरी दिनुपर्छ । मुद्दामामिला सरजमीन मुचुल्का आदि ग्राम पञ्चायतको माध्यम र सिफारिशबाट हुनुपर्दछ ।
- (७) भोग गरिरहेको जग्गा गाउँ पञ्चायत बुझी भोगवालाको नाउँमा दर्ता गरिदिनुपर्छ ।
- (८) किसानलाई ऋण दिने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (९) कर्मचारीहरूले पञ्चायतलाई केही सहयोग गरेका छैनन् ।
- (१०) लेनदेन गरेमा पञ्चायत मार्फत हुनै पर्छ ।
- (११) सरकारवादी मुद्दा बाहेक अरू मुद्दा पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (१२) जनताको कल्याणको लागि अड्डाखानामा बहस गर्न जाँदा अराष्ट्रिय तत्व भन्ने आरोप लगाउँछन्, ब्लैक लिष्टमा नाम राख्छन् ।
- (१३) गाउँ घरमा कर्मचारीहरूले कुनै काम गर्न जाँदा पञ्चायतमार्फत गर्नुपर्छ ।
- (१४) पञ्चायतलाई र विकास कार्यमा बाधा पुऱ्याउनेहरूलाई कडा से कडा सजाय दिने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

बुद्धिजीवी नुवाकोट पश्चिम ४ नम्बर

- (१) पञ्चायती दर्शन सफल पार्न यसभित्र जानु अन्तर्द्वन्द्व छ त्यो हटेको छैन । अप्रत्यक्षरूपले विरोध गर्नेहरू प्रत्येक पञ्चायतमा घुसेका छन् । अतः सबै अधिकार दिनु हुँदैन, क्रमशः दिनुपर्छ ।
- (२) पञ्चायतलाई सबै अधिकार दिनुपर्छ, न्यायिक अधिकार नदिएको खण्डमा जनता अदालतको शरणमा जान्छन्, जसले गर्दा शोषक मोटाउँछन् ।
- (३) न्यायमा उप-सभापतिको कमिटीले कार्य गरोस्, विकासतर्फ र प्रशासनमा सभापतिले काम गरोस् ।
- (४) जनतालाई कृषि तालिम दिनु अति आवश्यक छ, सो पञ्चायतको माध्यमबाट नै होस् ।
- (५) गाउँको काम र योजना गाउँ पञ्चायतबाट नै होस् ।
- (६) प्रत्येक अड्डाखानालाई सरकारबाट निर्देशन हुनु पर्दछ कि पञ्चायत भनेको के हो, त्यसलाई मान्यता देऊ भनी आदेश, सूचना गजेटमा प्रकाशित आदि हुन पर्छ ।
- (७) पुलिस फोर्स र सेना केन्द्रीय सरकारको अधीनमा हुनुपर्छ ।

(८) पञ्चायतलाई विकास कार्य दिनु छ भने न्यायको अधिकार दिनुहुन्न ।

वर्गीय संगठन र सामाजिक कार्यकर्ता

- (९) भ्रष्टाचार जोरशोरसंग चलेको छ, सरकारी दस्तूर, तत्कती दस्तूर खुलेआम चलिरहेको छ ।
- (१०) भ्रष्टाचार उन्मूलन गर्ने हो भने पञ्चायत र वर्गीय संगठनलाई मान्यता दिनको साथै अधिकार दिनु पर्दछ ।
- (११) कर्मचारीहरूमा इमान्दारी, पञ्चायती व्यवस्थाप्रति श्रद्धा नभए दर्शन सफल हुन सक्दैन ।
- (१२) संगठनको मान्यता र इज्जत केही छैन, सिर्फ स्वागत गर्ने कार्य छ तसर्थ संगठनमा शिथिलता आएको छ ।
- (१३) वर्गीय संगठन र पञ्चायतको समन्वय हुनु पर्छ ।
- (१४) जनताको दुःख दर्दको फरियाद कर्मचारीहरूसँग गर्न गएमा निजहरूको दुश्मन बन्नुपर्छ ।
- (१५) प्रचार गर्दा टूर गर्दा वर्गीय संगठनहरूलाई आर्थिक कठिनाइ हुँदा आर्थिक व्यवस्था हुनु आवश्यक छ ।

बडाहाकिम, पश्चिम ४ नम्बर नुवाकोट

- (१) सानातिना भगडा ग्राम पञ्चायतलाई दिनुपर्छ अदालत साधारण जनताको लागि अभिशाप भएको छ ।
- (२) मुद्दा छिन्नलाई ग्राम पञ्चायतमा एक ट्रेण्ड मानिस हुनुपर्छ । मालले गर्ने हालआवादी र मालले गर्ने सबै काम दिन पनि मिल्छ ।
- (३) पुलिस पञ्चायतको मातहतमा दिनु हुँदैन ।
- (४) वनको अधिकार पञ्चायतलाई नै दिनु पर्छ तर हिनामिना हुन नपाओस् भनेर गोस्वाराको रेखदेख र सम्पर्क रहनु पर्छ ।
- (५) रेडियो लाइसेन्स गर्ने अधिकार दिनुपर्छ, बन्दूक रिन्वू गर्ने अधिकार दिनु पर्छ ।
- (६) पञ्चायतले पाएको अधिकारमा २५ प्रतिशत सदुपयोग भएको छ ७५ प्रतिशत दुरूपयोग गरेका छन् ।
- (७) बडाहाकिमलाई फटाहाहरू ठोक्ने अधिकार पाउनुपर्छ । माथिबाट कुट्टिले हेर्नु हुँदैन व.हा.ले खराबी गरेको छ भने जाँचन माथिबाट कमीशन आउनु पर्छ ।
- (८) पञ्चायतलाई राम्रो निर्देशनको अत्यन्त जरुरत छ ।
- (९) अड्डा प्रमुखहरूमा राम्रो प्रवृत्ति आएको छैन ।

न्यायाधीश नुवाकोट

- (१०) पञ्चायतलाई हाल जो अधिकार दिएको छ, त्यति नै ठीक छ । बढता न्याय गर्ने अधिकार दिनु हुँदैन, किनभने बोझ मात्र भई विकास कार्य रोकिन्छ ।
- (११) अदालतमा भ्रष्टाचार छैन ।

पश्चिम ३ नं. पोखरा

- (१) गाउँ पञ्चायतलाई न्याय गर्ने अधिकार तत्सम्बन्धी ऐन कानूनको अधिकार दिनुपर्छ ।
- (२) गाउँ पञ्चायतको सिफारिशमा मात्र मुद्दा लाग्ने र उसैको निर्णयअनुसार मुद्दा छिन्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (३) पहाडको वन विभाग डिविजन खारेज होस् र पञ्चायतको नै जिम्मामा हुनु पर्छ ।
- (४) पञ्चहरूलाई कसैले नटेर्ने हुनाले मान्यताक्रम हुनुपर्छ तालुकदारी प्रथा खतम गरी पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।
- (५) चित्तौदारी खान्नी तालुकदारी खान्नी कटुवाले खान्नी सबै पञ्चायतको कोषमा दिनु पर्छ ।
- (६) खनिज पदार्थ र जङ्गली पदार्थहरूमा ट्याक्स ठेक्का गर्ने, दिने कार्य पञ्चायतबाट नै हुनुपर्छ साथै प्राविधिज्ञ पञ्चायत अन्तर्गत नै रहनु पर्दछ ।
- (७) वन विभागले विदेशको अनुकरण गर्दा जनतालाई ज्यादै पीर-मर्का परेकोले आफ्नै देशको माटो सुहाउने कार्यक्रमअनुसार योजना र कार्यक्रम बनाउनु पर्छ ।
- (८) पञ्चायतमा योग्य सेक्रेटरी हुनुपर्छ र डेली अफिस चलाउनु पर्छ ।
- (९) भूमिसुधार गर्नलाई रजिष्ट्रेशन गर्ने काम र अंशवण्डा गर्ने काम माल अड्डाको नाउँमा नगर्नु भन्ने तुरुन्त आदेश होस् ।
- (१०) जनताको कल्याण हुने कार्य अड्डाखानामा सोध्नुपर्छ गर्न जाँदा नराम्रो दृष्टिले हेर्छन्, साथै विरोधी घोषित गर्दछन् ।
- (११) जनताले गरेका विकास कार्यहरू सरकारबाट राम्रो प्रचार हुनुपर्छ ।

- (१२) पञ्चायतकी उपर दनादन मुद्दा दिन्छन् । अतः यसको रोकथाम हुनु जरूरी छ ।
- (१३) पञ्चायतले मिलाएको मुद्दा हाने फटाहाले पुनः अपील गर्छ । अतः पञ्चायतको सिफारिशमा मात्र मुद्दा लाग्नुपर्छ ।
- (१४) कर्मचारीहरू पञ्चायतको अन्तर्गत हुनु पर्दछ ।
- (१५) जङ्गल मास्दा पहिले रेञ्जरहरू चूप लाग्छन्, पछि पक्राउ गर्छन् । पैसा पाए ठीक, अन्यथा मुद्दा लगाउँछन् । अतः यसबारे सुधार हुनु पर्छ ।
- (१६) प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क हुनुपर्छ, माध्यमिक शिक्षामा फीस लगाउनु पर्छ ।
- (१७) कर्मचारीहरूलाई पनि पञ्चायती व्यवस्थाप्रति तालिम दिनुपर्छ ।

बुद्धिजीवी तथा वर्गीय संगठन (पोखरा)

- (१) फटाहाको जमघट भएको जिल्ला पञ्चायतलाई कुनै अधिकार दिनु हुँदैन ।
- (२) संगठनका कार्यकर्ता पञ्चायतका सदस्यउपर थुनछेक गर्नुपर्ने हुँदा संगठनको सभापति प्रधानपञ्च सोधेर मात्र पक्राउ गर्नुपर्छ ।
- (३) भ्रष्टाचारको पत्ता लगाउन वर्गीय संगठन कार्यकर्ता, पञ्चहरूबाट सम्भव हुने हुनाले निजहरूको माध्यमद्वारा भ्रष्टाचारको उन्मूलन गर्नुपर्छ ।
- (४) कर्मचारीहरूबाट संगठनको अपहेलना गरिन्छ, संगठनको पनि मान्यता क्रम हुनुपर्छ ।
- (५) अराष्ट्रिय तत्वहरूको उन्मूलन, वर्गीय संगठन पञ्चायतहरूको माध्यमबाट हुनुपर्छ ।
- (६) वर्गीय संगठनलाई जिल्ला पञ्चायत, ग्राम पञ्चायतमा प्रतिनिधिको रूपमा समावेश गर्नुपर्छ ।
- (७) उजूरीको व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (८) गाउँ घरमा वकील प्रथाले फन्कट विसाइ दिएको छ किनकि नोकरी खोसिएका, भ्रष्टाचार लागेका व्यक्तिहरूले लाइसेन्स पाएका छन् ।
- (९) कानून प्रयोग गर्ने अधिकारी निरङ्कुश हुनु हुँदैन । यसले व्यवस्थामा आघात पुग्न जान्छ ।
- (१०) मुद्दामामिला आदिको सरजमीन हुनलाग्दा वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरू पनि राख्नुपर्छ ।
- (११) वर्गीय संगठनले मिटिङ गर्दा कर्मचारीहरूले असहयोग दर्शाउँछन् । वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरूलाई विना कसूर थुनी पिट्छन् । यसबारे छानवीन गरेर एक बोर्ड खडा गरियोस् ।
- (१२) पर्ती बाँफो जग्गा, गौचर अलग गर्दा वरिपरिका पञ्चहरू राखी सर्भेले दर्ता गर्ने र अलग गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (१३) जनतामा पञ्चायती दर्शनको प्रचार पुगेको छैन । यसबारे पनि उचित व्यवस्था होस् ।
- (१४) पञ्चायतले काम गर्दा आदर्श पञ्चायत भो भने त्यसलाई पुरस्कार दिने र प्रमाणपत्र दिनुपर्छ ।
- (१५) एउटा बडाहाकिमले गरेको विकास कार्य अर्को बडाहाकिम आउँदा कार्य हुँदैन । यस बारेको पनि व्यवस्था होस् ।

अञ्चलाधीश समेतका कर्मचारीहरूको सुझाव

- (१) पर्ती जग्गाको हालआवादीको काम गाउँ पञ्चायतलाई नै दिनुपर्दछ ।
- (२) हरएक कुरामा पञ्चहरूको राय लिने व्यवस्था ऐनमा उल्लेख हुनुपर्छ ।
- (३) ठूलो वन बाहेक सानातिना वन सुरक्षा गर्ने अधिकार पञ्चायतलाई नै हुनुपर्छ ।
- (४) राम्रो पञ्चायतलाई हेरेर न्यायको अधिकार दिने र कार्य हेरी क्रमशः अधिकारमा वृद्धि गर्दै लैजाने गरे राम्रो हुन्छ ।
- (५) जिल्ला पञ्चायतलाई रेडियो लाइसेन्स गर्ने अधिकार दिएहुन्छ ।
- (६) तिरो दपोट मुद्दा गाउँ पञ्चायतले हेर्ने व्यवस्था ऐनमा हुनुपर्छ ।
- (७) सर्भे सम्बन्धित मुद्दा छिन्न गाउँ पञ्चायतलाई पनि शामिल गरी ट्रिबुनल गठन गरी फैसला भएमा न्याय हुनुको साथै छिटोछरितो हुन्थ्यो ।
- (८) तालुकदारी प्रथा, पोत उठाउने र हद तोकेर रजिष्ट्रेशन गर्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई हुनुपर्छ ।

(९) कुलो पानी मुद्दा गाउँ पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

कुन्छा (लमजुङ)

कुन्छा जिल्ला पञ्चायत उप-सभापति, पञ्च र गाउँ गाउँका प्रधान-पञ्च, पञ्च, बुद्धिजीवी गण्यमान्यहरू तथा विभिन्न वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरूको भव्य विचार गोष्ठी गरियो । उक्त विचार गोष्ठीका निमित्त विचार सुझाव पायौं ।

जिल्ला र ग्राम ग्रामका पञ्चहरूको विचार

- (१) कुनै प्रकारका मुद्दामामिला पञ्चायतको राय बेगर अदालतहरूबाट कार्वाई हुनुहुँदैन ।
- (२) पञ्चायतमाथि असर गर्ने कुराको मुद्दा, मामिला पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतको अनुमति बेगर लिनु हुँदैन ।
- (३) गाउँ पञ्चायतको विकासको पञ्चायतकै राय अनुकूल हुनु पर्छ ।
- (४) रेञ्जर अफिसको कार्यले जनताको दैनिक कार्यमा बाधा पुऱ्याएको छ । वनपालेको अभावमा वनबाट रुख ल्याउन सक्तैन । अतः वनसम्बन्धी अधिकार पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
- (५) बन्दूकको रिन्चू गर्ने र रेडियो लाइसेन्स दिने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।
- (६) तालुकदारी, जिम्मावाली उन्मूलन गरी गाउँ पञ्चायतलाई मालपोत उठाउन दिनु पर्छ ।
- (७) पर्ती जमीन सुकुमवासीलाई वितरण गर्ने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
- (८) आफ्नो एरिया भित्रको बाटो, सधिसर्पन, पानी, पौवा, गौचरनहरूको रेखदेख गर्ने र आवश्यक व्यवस्था गर्ने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।
- (९) कान्जी हाउसको पुरानो नियम ठीक छैन तथा गाउँ पञ्चायतलाई अधिकार दिने किसिमको हुनु पर्दछ ।
- (१०) पञ्चायतहरूको लेखापढी का.स.बाट चल्ने हुनुपर्दछ ।
- (११) विकास कार्यमा प्राथमिकता किसान वर्गलाई हुनु पर्दछ । यसले किसान वर्गको जीवनस्तर उच्चा हुन्छ ।
- (१२) गाउँ पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित न्यायसम्बन्धी अधिकार र त्यसदेखि बढी मिलापत्र गराउने सिफारिश गर्ने अधिकार शीघ्र दिनुपर्दछ ।
- (१३) रजिष्ट्रेशन पास गर्ने तमसुकहरूमा टाँस्ने टिकट गाउँ पञ्चायतको जिम्मा दिई विक्री गराउने र त्यस बापत सयकडा १० देखि २० सम्म कमिशन दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- (१४) राम्रो काम गर्ने पञ्चहरूलाई पुरस्कार र प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- (१५) पञ्चायतको ओडाहरू अवैधानिक ढङ्गले नमिल्ने किसिमबाट बाँडिएका छन्, सो मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- (१६) कर्मचारीवर्गले पञ्चहरूको मान्यता गर्दैनन् । यसबारे स्पष्ट निर्देशन हुनु पर्दछ ।
- (१७) कर्मचारीवर्गको चाकडी चुक्लीद्वारा काम गर्ने मनोवृत्तिले गर्दा उनीहरूको पञ्चायतप्रति दृष्टिकोण राम्रो छैन । पञ्चायत र कर्मचारीको बीचको सम्बन्ध समन्वय नभई प्रशासन विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त पूर्ण मात्रामा लागू गर्न मुश्किल पर्ने देखिन्छ ।
- (१८) सरकारद्वारा प्रकाशित पञ्चायतसम्बन्धी साहित्य एवम् कानूनहरू प्रत्येकस्तरका पञ्चायतलाई उपयुक्त गराउनु आवश्यक छ ।

वर्गीय संगठनहरूका कार्यकर्ताको विचार

- (१) पञ्चायतको हरेकस्तरले संगठनको हरेकस्तरसँग प्रत्येक कार्यमा परामर्श र सहयोग लिनु पर्दछ ।
- (२) राष्ट्रिय पञ्चायत सरह वर्गीय संगठनका सदस्यहरू अञ्चल, जिल्ला र ग्राम पञ्चायतमा लिनु पर्दछ । त्यसरी लिएका सदस्यहरूको अधिकार पञ्चायतका सदस्य सरह होओस् ।
- (३) स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन, विकास या संगठनको माध्यमद्वारा कार्य होस् ।
- (४) अञ्चल निर्देशन अधिकारी खारेज गरी वर्गीय संगठन, पञ्चायतहरूको अञ्चलस्तरीय निर्देशन कमिटी खडा गरिनु पर्दछ ।

बुद्धिजीवी र गण्यमान्यहरूको विचार

- (१) विकास कार्यमा समेत पञ्चायतहरूलाई क्रमशः अधिकार दिनु पर्दछ । एकैचोटि दिनु हुँदैन ।

(२) अराष्ट्रिय तत्व निर्मूल गर्न सक्रिय हुनेहरूलाई कदर गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

सामान्य व्यक्तिहरूको विचार

- (१) सुत्केरी हुनेलाई पनि ट्याक्स लगाउने गाउँ पञ्चायतको विचार छ रे भन्ने कुरा जनतामा चर्चाको विषय भएको छ ।
- (२) वन विभागको कार्यले दाउरालाई रुख, हाँगा-बिँगा काट्नसम्म पाएको छैन ।
- (३) पाउदी खोलाको पुल जनताले १० हजार रु.को श्रम समेतबाट बनाउन पी.डी.ओ. ले हाम्रो सम्बन्ध छैन भनेर ओभरसियरसम्म पनि पाइएन ।
पुल: जनताले तैयार गरिसक्यो तर बीचमा भएको पत्थर नतोडे वर्षाको भेलले पुलमा ठक्कर लागे जनताको श्रम, रूपैयाँ खेर जाने भइरहेछ । पत्थर तोड्न वारुद माग्दा प्राप्त हुन सकेको छैन ।
- (४) विकास कार्य गर्न जनतामा उत्सुकता छ, बाटो बनाइरहेछ । कर्मचारीहरूको अब्यावहारिकपूर्ण व्यवहारले जनता दुःखित छन् ।
- (५) विर्ताको रकम ३ वर्ष भयो माल अड्डाको सुस्तीले जनताले तिर्न पाएको छैन । धरौट राख्नसम्म पनि पाएन, एकैचोटि बुझाउन जनताले नसकेको हुन्छ ।

सरकारी कर्मचारीहरूको विचार

मालको हाकिम

- (१) मालपोत उठाउने अधिकार पञ्चायतलाई दिए राम्रो हुन्छ ।
- (२) रजिष्ट्रेशन पास गर्ने अधिकार पनि पञ्चायतलाई नै दिए राम्रो होला ।
- (३) अड्डाखानाबाट आउने सहोर कामहरू पञ्चायतबाट हुने भए राम्रो हुन्छ ।

फरेष्टर

- (१) जनताको दैनिक व्यवहारमा चाहिने लकडी पञ्चायतबाट दिए राम्रो हुन्छ ।
- (२) जङ्गलको सुरक्षा मदतको कमीले राम्रोसँग भएको छैन । पञ्चायतबाट भए राम्रो हुन्छ ।
कुञ्छा इलाका अदालतका इलाका न्यायाधीशलाई लिखित सूचना दिंदा पनि आउन सक्तिन भनेर लिखित सूचना (जवाफ) पठाई निज नआएकोले निजको राय बुझ्न सकिएन ।

हाम्रो सुभाब

हामीहरू भारत सिमाना नजिकका हाम्रा विकास जिल्लादेखि लिएर दुर्गम पहाडी इलाकाहरूमा अवस्थित जिल्ला पञ्चायत, ग्राम पञ्चायतका पञ्चहरू बुद्धिजीवी, गण्यमान्य प्रतिष्ठित व्यक्ति र सामान्य जनसाधारण वर्गीय संगठनका कार्यकर्ता एवम् अड्डा प्रमुख कर्मचारीहरूको समेत पञ्चायती व्यवस्थाप्रतिको आस्था, श्रद्धा, विश्वास र यसप्रति उनीहरूको मनोभावना दृष्टिकोण एवम् उनीहरूमा परेको सामाजिक र प्रादेशिक प्रभाव चलिरहेको र चलाउन खोजेको कार्य प्रणालीको कमसेकम अध्ययन गर्ने मौका पायौं ।

जुन उद्देश्यले जुन वस्तुस्थितिको अध्ययन गर्न हामी गएका थियौं, त्यसमा समयको कमी शीघ्रतिशीघ्र भेला जम्मा हुने सूचना, तुरुन्तै आयोजना गरिएको गोष्ठी, यातायातको कठिनाई, लगातारको पैदल यात्रा आदि प्रमुख कारणहरूको बावजूद पनि विभिन्न स्थानामा भएको विचार गोष्ठीमा पाएका पञ्चायत दर्शनप्रतिको भावना एवम् विचारहरू निम्नलिखित वर्गीकरणको आधारमा हाम्रो राय प्रस्तुत गर्दछौं ।

माथि उल्लिखित विभिन्न विचारहरू हामीले उनीहरूकै विचार, भावना उनकै शब्दहरूमा आयोगलाई ज्ञात होस् र खास जनभावना बुझियोस् भनी जस्ताको तस्तै राखेका छौं । किनकि देशवासीको खास भावनाहरू स्पष्ट रूपमा देखिने छन् ।

- (१) गाउँदेखि लिएर अञ्चलस्तरसम्मका अधिकांश पञ्चहरू अति इमान्दार, कर्मठ र जनताको लागि केही काम गरौं भन्ने भावनाले ओतप्रोत भएका छन् ।
- (२) केही पञ्चहरू इमान्दार, कर्मठ, देश नरेशप्रति वफादार छन् तापनि ज्यादै सीधासाधा छन् । त्यस्तै केही पञ्चहरू अशिक्षाको कारणले कानूनी दाउपेच र जाली फटाहाहरूदेखि तर्सिरहेका छन् ।

- (३) केही पञ्चहरू अति चलाक र सामन्ती मनोवृत्तिका कानूनी अधिकार प्राप्त गर्ने उद्देश्यमा तल्लीन भएका पायौं र कतै पुरानो भावनावालाले आफू बाहिर बसेर लाटा-सीधालाई पञ्चायतमा खडा गराएका छन् भन्ने पनि सुनियो ।

अबरोधक तत्व

- (१) एकापट्टि यो व्यवस्थालाई फलाउ फुलाउ दिगो दरिलो होस् र जनजीवनमा केही गरेर छोडौं भन्ने भावना प्रशस्त पायौं त-
- (२) अर्कोपट्टि जाली फटाहाहरूको घृणित दाउपेच जो कर्मचारीहरूसँग मिलेमतो गरी मुद्दामामिला गर्दछन् र पञ्चायत सक्रिय भएमा आफ्नो निहित स्वार्थ सिद्धिमा कुठाराघात भएको सम्झन्छन् र पञ्चहरूलाई अनेक जाल-भेलमा फसाउने प्रयास गरिरहेका यो निष्क्रिय बनाउन खोजेका पायौं ।
- (३) केही सरकारी कर्मचारीहरू पनि पञ्चायती प्रणालीको सफलताको निमित्त बाधक जस्तो पायौं । किनकि भर्खर बामेसर्न लागेका पञ्चहरूको दोष मात्र हेर्छन् । तर निजहरूलाई मान्यता, निर्देशन दिएर, सिकाएर उनीहरूलाई प्रोत्साहन दिएर सही बाटोमा हिंडाउनुको सट्टा सौताको दृष्टिकोणले हेरी सानोतिनो काममा पनि पक्राउ गर्ने नैराश्यता ल्याउने र शिथिल बनाइदिएर काममा बाधा पारेका छन् ।
- (४) पञ्चायत र वर्गीय संगठनहरूको केही कर्मचारी पुलिसहरूले कुनै वास्ता नगरी उपेक्षा घृणा गर्दछन् र त्यसको असर सामान्य व्यक्तिहरूमा समेत परी निजहरूले पञ्चहरूको उपेक्षा भएको देखेर पञ्चहरूको विश्वास गर्दैनन् ।
- (५) उता यो व्यवस्थालाई नरुचाउने तत्वहरूले व्यङ्गात्मक रूपले भन्दछन् कि हामी नभए कुनै काम व्यवस्था चल्न सक्दैन, बोलबाला हाम्रो नै त भनेर पञ्चहरूमा र वर्गीय संगठनहरूमा निरुत्साह पैदा गर्न खोजीरहेको पनि सुनियो । यस्ता राजनीतिक फटाहा र पेशेवर जाली फटाहा प्रत्येक रूपमा बाधक छ तापनि राजनीतिक फटाहाभन्दा पेशेवार फटाहा खतरनाक हामी मान्दछौं ।
- (६) उक्त कटुसत्यका कारणले गर्दा पञ्चहरू र वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरूले संगठन या पञ्चायतबाट राजीनामा गर्छु भन्ने नैराश्य कुनै कुनैमा पाइयो ।

बुद्धिजीवी

- (१) भ्रमणको सिलसिलामा यस्ता बुद्धिजीवीहरू पनि पायौं कि व्यवस्थाप्रति विश्वास नभएर केही मौन भएर तटस्थ बसेका पायौं कुनै दोधारे नीतिका र कुनै बाहिरी रूपले मात्र यस व्यवस्थाको समर्थन गर्ने पायौं ।
- (२) किन्तु यो व्यवस्था सफल हुन लागेको देखेर इर्ष्या र पश्चातापमा डुबुल्की मारेका पनि भेटिए, यसै भावनाले होकि पञ्चायतलाई बढता अधिकार दिन हुँदैन । ठीकै छ भन्ने विचार पनि पायौं ।

वर्गीय संगठनको विचार

- (१) वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरूको यस्तो भावना र विचार पायौं कि :
- (क) सिर्फ हामीहरूले स्वागत गर्ने र नारा लगाउने मात्र काम छ ।
- (ख) संगठनको कुनै महत्व, मान्यता सरकारले दिएको छैन ।
- (ग) ग्राम, जिल्लास्तरका पञ्चायतको बैठकमा वर्गीय संगठनको भाग लिन पाउनुपर्छ ।
- (घ) विकास कार्यमा वर्गीय संगठनलाई पनि समावेश गरिनु पर्छ ।
- (ङ) निजहरूको यस दर्शनप्रति पूर्णआस्था पनि पाइयो ।
- (च) आर्थिक कठिनाई परेकोले कुनै न कुनै आर्थिक स्रोत वर्गीय संगठनसँग हुनुपर्दछ ।

सामान्य व्यक्तिहरू

- (१) प्रचारको कमीले जनसाधारणहरूमा यस्तो धारणा पायौं कि पञ्चहरूको अधिकार र कर्तव्य के हो र पञ्चायत असल हो वा खराब कुनै छुट्याउन सकेका छैनन ।
- (२) उक्त चेतना नभएपनि विकासको काममा अत्यधिक रुचि राखी पूर्ण सहयोग गरेको र दिएको पायौं (जस्तो बाटो, पुल, स्कूल, जनताले आफै बनाएका तैयार गरेका पायौं) ।

यसबाट हामीहरू यस निष्कर्षमा पुग्यौं कि पञ्चायती दर्शनका मूल आधार हो -शक्ति विकेन्द्रीकरण । विकेन्द्रीकरण नहुनु नै पञ्चायती व्यवस्था नमान्नु हो र अधिकार दिनुपर्छ तर भरखर वामेसर्न थालेका पञ्चायतलाई पूरापूर अधिकार दिनुको अर्थ हुन्छ- उसको क्षमता भन्दा बढ्ता भारी बोकाउनु अतः यस व्यवस्था दिगोदरिलो बनाउनलाई क्रमशः अधिकार दिदै गएमा देश सुहाउँदो र जनभावनानुकूल हुँदै जाने हुनाले ३-४ जिल्लामा प्रयोगको रूपमा पूर्ण विकेन्द्रीकरण गरी दिने र अन्य जिल्लाहरूमा निम्नलिखित अधिकार दिएमा उपयुक्त हुन जानेछ ।

ग्राम पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्ने अत्यावश्यक अधिकार

- (१) बन्दूकहरू रिन्यू गर्ने र रेडियो लाइसेन्स दिने ।
- (२) कान्जी हाउससम्बन्धी नियम पुरानो र अव्यावहारिक भएकोले व्याहारिक र दण्डजरिवाना आदि ग्राम पं.बाट गर्न पाउने गर्ने ।
- (३) डिभिजन नभएको पहाडी इलाकामा वनको अधिकार ब.हा.मा छ अतः सो वनको संरक्षण संवर्द्धन गर्ने अधिकार ।
- (४) डिभिजन भएको स्थानमा पनि पञ्चायती वन भनी एरिया छुट्याई संरक्षण संवर्द्धन गर्ने र जनतालाई आवश्यक पर्ने दैनिक कार्यको लागि पूर्वी दिने ।
- (५) पुरानो सामन्ती व्यवस्थाको जरो तालुकदारी जिम्मावाली प्रथा खारेज गरी लगत राख्ने, मालपोत उठाउने काम ग्राम पञ्चायतद्वारा गराई सयकडा १० कमीशन दिने ।
- (६) तिरो, दपोट, जग्गा दपोट मुद्दा हेर्ने, हालआवादी गर्ने, गौचर, बाटो, सन्धिसर्पन छुट्याउने, पती जमीन सुकुमवासीलाई वितरण गर्ने ।
- (७) मोहियानी, हकसम्बन्धी र कुलो, पानी, बाटाघाटो रोक्का गन्यो भने उजूर हेर्ने-छिन्ने ।
- (८) सर्भे गर्दा प्रधानपञ्च र ओडापञ्च समेत बसेर मात्र गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (९) गाउँ पञ्चायतका उल्लिखित अधिकार अड्डाखानाको अधिकारमा परी बाभिएकोमा अड्डाखानालाई भएको अधिकार खारेज गर्ने ।
- (१०) गाउँ पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित न्यायसम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्न दिने ।
- (११) सरकार वादी हुने र फौजदारी मुद्दा बाहेक अरू कुरामा गाउँ पञ्चायतले मिलाउने र मिल्न नसके सो कुरा पं. ले लेखी पठाए पछि अदालतहरूमा उजूर दायर हुनसक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (१२) रजिष्ट्रेशन पास गर्ने र अरू लेनदेन गरेको तमसुक गाउँ पञ्चायतका रोहवरमा लेखिएकोलाई मान्यता दिने र अड्क खुलेको रु. २,०००। सम्मको रजिष्ट्रेशन पास गर्ने अधिकार ।
- (१३) न्यायतर्फ उप-प्रधानपञ्चको सभापतित्वमा २ पञ्चको बोर्ड बनाउने उल्लेख भएकोमा वादी, प्रतिवादी निजकै वडाको भए अरू पनि दुई पञ्च र वादी, प्रतिवादी धेरै वडाको भए बढी नै वडा पञ्चको बोर्ड बनाउने भन्ने संशोधन हुनुपर्ने ।
- (१४) म्यादी कुनै कार्य पञ्चायतद्वारा गराई पुरष्कार या पारिश्रमिक दिने गरे सरकारको खर्चमा कमी र पञ्चलाई प्रोत्साहन हुन्छ । कृषि, जनगणना जस्तो कार्य पनि हुन्छ ।
- (१५) गभर्मेण्ट प्लिडर प्रसिक्च्युटरले पञ्चायतलाई कानूनी सल्लाह दिने व्यवस्था गर्ने ।

जिल्ला पञ्चायतहरूलाई दिनुपर्ने अधिकार

- (१) मोटर ट्याक्सको लाइसेन्स दिने ।
- (२) जिल्लामा उद्योग कलकारखाना खोल्ने । जिल्लास्तरीय योजना लागू गर्ने ।
- (३) राष्ट्रिय दिवसहरू मनाउने कार्यहरू ।
- (४) घूसखोरी, भ्रष्टाचार उन्मूलन गर्ने योजना बनाई रेखदेख गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतका सभापति र वर्गीय संगठनका सभापतिहरूको बोर्ड बनाउने ।
- (५) जिल्लास्तरीय विकास योजना र पुल, स्कूल, हस्पिटल, अड्डाखाना र व्यक्तिगत घर बनाउन लकडी दिने र वन-जङ्गल संरक्षणको व्यवस्था गर्ने ।

- (६) गाउँ पञ्चायतले लगाएको ट्याक्स अनुचित जनभावना प्रतिकूल भएमा सुधार ल्याउन निर्देशन दिने ।
- (७) पञ्चायतले उठाएको कदम सफल बनाउन ब.हा. र पुलिसहरूले आवश्यक सहयोग दिने ।
- (८) कानूनी सल्लाह मार्गमा गभर्मण्ट प्लिडर या प्रसिक्चुरले सल्लाह दिने र पञ्चायतसम्बन्धी मुद्दामा निजहरू प्रतिनिधि हुने गर्ने ।
- (९) जि.पं.ऐनमा उल्लिखित अधिकारमा अरू सरकारी अफिसहरूको अधिकारमा बाफिएमा जि.पं. ऐन कायम गरी अरू खारेज गर्ने ।
- (१०) प्रत्येक विकास जिल्लामा ओभरसियर २ दिनुपर्छ ।
- (११) जिल्ला पञ्चायतको निर्देशनमा जिल्लाका सबै अड्डाखाना रहने ।
- (१२) गाउँ पञ्चायतले गरेको फैसलाहरूमा हद तोकी जिल्लामा पञ्चायतमा अपील गर्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (१३) उच्च शिक्षाको रेखदेख, सञ्चालन जिल्ला पञ्चायतले गर्नुपर्छ ।
- (१४) कोटाबाट भिकाउने मालसामानको लाइसेन्स दिने र मूल्य निर्धारण गर्ने काम जिल्ला पञ्चायत वर्गीय संगठनका सभापतिहरूको बोर्डले गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (१५) मुनाफा खोरी चोरी बजारी मालसामान लुकाउने प्रवृत्ति आदिमा रोकथाम गर्न जिल्ला पञ्चायत र वर्गीय संगठनले कार्य गर्नुपर्छ ।

अञ्चल पञ्चायत

अञ्चल पञ्चायतको केही पनि काम आजसम्म देखिन्न, बेकारको यो एउटा तह मात्र हो भन्ने जताततैको मनोभावना पायौं । वास्तवमा त्यसको कार्यकर्ता प्रगति विधि आजसम्म केही पनि छैन, निष्क्रिय पनि भएको छ । अतः त्यसलाई केही अधिकार दिनुपर्छ, सक्रिय बनाउनु पर्छ ।

- (१) अञ्चल पञ्चायतको अफिस घर हुनुपर्छ ।
- (२) अञ्चल पञ्चायतका सदस्यहरूलाई मिटिङको भत्ता दिनुपर्छ ।
- (३) अञ्चललाई केन्द्रको र जिल्लाको माध्यम बनाउनु पर्छ ।
- (४) निजले अञ्चलस्तरीय विकास योजना लागू गर्नुपर्छ ।
- (५) प्रत्येक जिल्लाको विकास र प्रशासनसम्बन्धी काममा निर्देशन दिने, रेखदेख गर्ने पूर्ण अधिकार हुनुपर्छ ।
- (६) प्रत्येक गाउँको र जिल्ला पञ्चायतको निर्देशक र संरक्षक हुनुको साथै पत्रपत्रिकाद्वारा पञ्चायतको प्रचार गर्नुपर्छ ।

सुभाष

- (१) सबै पञ्चायतलाई सरकारी संस्था मानिनु पर्दछ । एकरूपता ल्याउनलाई अन्य सरकारी अड्डा सरह पञ्चायतको का.स.चल्नुपर्छ ।
- (२) पञ्चायतहरूको परिधिभित्र पर्ने कुराहरूमा अन्य अड्डाले हस्तक्षेप गर्न नपाउने ऐनमा स्पष्ट हुनुपर्छ ।
- (३) गाउँ पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत र अञ्चल पञ्चायतका घरहरू कुनै हालतमा पनि बनाउनु पर्छ ।
- (४) प्रत्येक अड्डामा यस्तो सूचना या आदेश तुरुन्त हुनुपर्छ कि पञ्चायतलाई पूरापूर सहयोग र मान्यता देऊ, सिकाऊ, हुर्काऊ, नराम्रो दृष्टिले नहेर भनेर ।
- (५) पञ्चायतको काममा बाधा अड्काउ गर्ने अड्डा लगाउने, कानूनी जालझेल गर्ने, त्यस्तो घातक र जाली फटाहाहरूलाई निष्क्रिय बनाउन र निजहरूलाई कडासे कडा सजाय नसिहत दिनलाई पनि प्रत्येक अड्डालाई आदेश हुनुपर्छ ।
- (६) नेपाल सुहाउँदो पञ्चायती व्यवस्था हामीहरूले अपनाएका छौं भने हाम्रो नेपालको हावापानी-माटो सुहाउने पञ्चायती प्रणालीको अनुकूल न्याय व्यवस्था हुनुपर्छ । किनकि, छिटो-छरितो, सस्तो र सुलभ हुनुको साथै नेपाली न्याय व्यवस्था भनियोस् ।
- (७) देशको वर्तमान परिस्थिति र हुर्कन बामेसर्न लागेका पञ्चायतलाई डो-न्याउने संरक्षण गर्ने रूपमा ब.हा. र अञ्चलाधीशहरू रहन्छन् भने निजहरू उदार र सहयोगको भावनाले प्रेरित भएको हुनुपर्छ ।
- (८) ग्राम पञ्चायत जिल्ला पञ्चायतहरूमा वर्गीय संगठनका प्रतिनिधिहरू लिनु पर्दछ ।

- (१) भ्रष्टाचार-उन्मूलन गर्न पञ्चायत र वर्गीय संगठनका सभापति, ब.हा. समेतको एक बोर्ड बनोस् र उक्त बोर्डबाटै उक्त कार्य हुनु पर्दछ ।
- (१०) सुरक्षा कानूनको प्रयोग गर्ने अधिकारीले कानूनको दुरुपयोग गर्नु भन्ने उजूर परेमा वडा मेम्बर जि. सभापति, वर्गीय संगठनका सभापति समेतको समितिले जाँच गर्ने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (११) पञ्चायतहरूले गरेको कार्य निरीक्षण गर्न बेलाबेलामा रा.पं. सदस्यहरू साधिकार पठाउनुपर्छ र निर्देशन दिनुपर्छ ।
- (१२) पञ्चायत वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरू पक्रनु पर्नु भन्ने जि. सभापति या प्रधानपञ्च ओडा मेम्बर रा.नि.अ.को सल्लाहले मात्र पक्रने व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (१३) सबै तहका पञ्चहरूलाई पारिश्रमिक या भत्ताको व्यवस्था हुनुपर्छ ।
- (१४) पञ्चायतको मूल आधार नै ग्राम पञ्चायत भएकोले पञ्चहरूलाई हरतरहबाट तालिम, शिक्षा, सहयोग दिइरहुनु पर्दछ । यसैको अति जरुरत छ ।
- (१५) पञ्चायत विषयको र पञ्चहरूले गरेको कार्यको प्रवृत्तिको खूब जोरशोरसंग धुवाधार प्रचार हुनुपर्छ । किनकि गाउँलेहरूमा चेतना भर्नुपर्छ ।
- (१६) सबै तहका पञ्चहरूको म्यानुयल निस्कनुपर्छ र त्यसमा पनि विशेष कामको र प्रशासनको अलग अलग गरी ।
- (१७) वर्गीय संगठनहरूले पञ्चायती व्यवस्थाको र भूमिसुधार, कानून, मुलुकी ऐन सबको प्रसार प्रचार गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (१८) गाउँका किसानहरूलाई आवश्यक दैनिक उपभोगका सामान उपलब्ध गराउने उद्देश्यले पञ्चायतको तर्फबाट सहकारी दुकान खोल्नुपर्छ ।
- (१९) राष्ट्रिय महत्वका योजनाहरू बाहेक अरू योजना विभिन्न तहले आफ्नो आफ्नोस्तरबाट तयार गरिनु पर्दछ र त्यसै तल्लो अथवा जिल्लाको योजनाहरू हेरी त्यही आधारमा सरकारले आफ्नो पोलिसी बनाओस् ।
- (२०) गाउँलेहरूको आर्थिकस्तर उठाउनलाई गाउँमा उद्योगधन्दा खोल्नुपर्छ ।
- (२१) गाउँका साधारण जनताको आफ्नो समस्या सुल्झाउन उनैलाई छुट दिनुपर्छ । त्यसमा निर्देशनको आवश्यकता पनि पर्छ तर अनावश्यक गरिएकोले चेकमाथि चेक गर्नु हुँदैन ।
- (२२) जिल्लामा भयङ्कर भ्रष्टाचार चलिरहेको छ । यसको रोकथामको लागि सरकारले तुरुन्तै कदम उठाउनु पर्छ । यसको जिता-जागता सबूद रा.पं.का सदस्य र आयोगका सदस्यहरूले नै देखेर अनुभव गरेर आउनु भएको छ ।
- (२३) भूमिसुधार गर्नलाई हाल माल अड्डाले गरिरहेको अंशबण्डाको र बेचबिखन दान-दातव्य गरी रजिष्ट्रेशन गर्ने काम तुरुन्तै बन्द गर्नु पर्दछ ।

आयोगका सदस्य श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीले दिनुभएको जनकपुर अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

भ्रमणमा पाइएका साधारण भावनाहरू

प्रशासन विकेन्द्रीकरण आयोगको पहिलो बैठकको निर्णयअनुसार म (ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की) जनकपुर अञ्चल (तराई क्षेत्र)को तीनसाते भ्रमणको लागि ज्येष्ठ ६ गते प्रस्थान गरे ।

उक्त अञ्चलको तराई भागमा पाइएका साधारण भावनाहरू निम्नलिखित छन् :

१. चुनाव जुन अवस्थामा भयो त्यो अवस्थामा मानिसहरूमा त्यसमा पनि ठूला ठालू जान्ने सुन्ने वा राजनीतिक पार्टीहरूमा आफ्नो पृष्ठभूमि बनाइसकेकाहरूले पञ्चायती व्यवस्था अहिलेको रूपमा आउने कल्पना गरेनन् र अवसरवादिताले प्रेरित भई उनीहरू चुनावमा आफू खडा नभई आफ्ना साधारण मानिसहरूलाई खडा गराए । तर साधारणतः गाउँले जनताले पञ्चायतलाई आफ्नो सम्झी ठूलो उत्साहको साथ भाग लिए । पुरानो पञ्चायतको मुद्दा हेर्न पाउने र आफ्नो स्वार्थसिद्ध हुन सक्ने राम्रो साधन सम्भरेर भाग लिने जाली फटाहाहरू पनि केही अंशमा देखा परे ।

२. पञ्चायतको मुख्य उद्देश्य र कर्तव्य क्रमशः प्रष्ट हुदै गएपछि त्यसमा पनि पञ्चायती नियम, कानून र विधान तयार भएपछि अधि छुटेका बुद्धिजिवी वर्ग र ठूलाठालूहरू पनि पञ्चायत चुनावमा भाग लिन तरखरिए । सामूहिक रूपमा पनि समाजको सेवा र कल्याण गरौं भन्ने भावना भएका नेपाली पञ्चायती माध्यमबाट आफ्नो गाउँ, शहर, जिल्ला र अञ्चलको विकास गरौं र बनाऔं भन्ने प्रेरणाको वातावरण पैदा भइसकेकोले विकास कार्यमा ग्राम पञ्चायतहरू जुन उत्साह र जोशकासाथ संयुक्तरूपमा जुटे, त्यो दुनियाँको अगाडि एउटा ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा राख्न सकिन्छ । त्यसवेला जब अराष्ट्रिय तत्वको आक्रमण यो देशमा भएको थियो र उनीहरूले नाना उपद्रव गर्दथे, नेपाली जनता आफ्नो, गाउँ, जिल्लामा विकास कार्यमा मस्त जुटेका थिए । जतिजति अराष्ट्रिय तत्वहरू पुल, बाटोहरू भत्काउथे, उतिउति यी भक्तिएका पुल, बाटोहरू ग्राम पञ्चायतहरू मिली रातारात गरेर तयार पार्दथे । पहिलो जोशमा पहाडतर्फ खासगरेर बाटो बनाउने काममा ग्राम पञ्चायतहरूले श्रमदानलाई एउटा उदाहरणको रूपमा राखिदिए । पछि जिल्ला, अञ्चल र राष्ट्रिय पञ्चायतको चुनावमा सबै जुटेर चुनावहरू सकिएपछि आफूभन्दा माथिल्लो तहका पञ्चायतहरू र स्थानीय सरकार समेतसँग हाम्रो सम्पर्क छुटेकोले ग्राम पञ्चायतहरूमा ठूलो शिथिलता आयो । उनीहरूको बाधा, पीर, मर्का हेरिदिने कोही भएन । गाउँका ठूलाठालूले गाउँ पञ्चायतको काममा बाधा दिए, सो बाधा फुकाइ दिई गाउँ पञ्चायतलाई उत्साह दिएर अधि बढाउनामा सरकार र जिल्ला पञ्चायत दुवैको ठूलो जिम्मेदारी छ ।
३. पञ्चायत तालिम गोष्ठीको काम केही ठाउँहरूमा मात्र हुँदै गरेको हुनाले र पञ्चायतलाई अरू कुनै प्रचार र शिक्षाको साधनद्वारा पनि कर्तव्य र अधिकारको ज्ञान नगराइएको हुनाले धेरै जसो पञ्चहरूले पञ्चायत ऐनको समेत अध्ययन गरेका छैनन् । पञ्चायत ऐनमा भएका अधिकार र कर्तव्य सम्मको ज्ञान पनि नभएका प्रधानपञ्च, उपप्रधानपञ्च र पञ्चहरूको संख्या कम छैन ।
४. ऐनमा भएका नीति सबै अधिकारहरू पनि प्रयोगमा ल्याउने अधिकार सरकारले नदिएकोले अधिकार पर्याप्त छ, छैन, अरू के के अधिकार चाहिन्छ वा दिएमा कस्तो होला भन्ने विवेचना पञ्चहरू गर्न सक्दैनन् ।
५. गाउँ पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत र जिल्ला सरकारको बीच प्रशस्त सम्पर्क भइ नसकेको र ऐनमा भएको सबै अधिकार पनि नपाएकोले गाउँको आयकोष बढाउन सक्ने करहरू पनि गाउँ पञ्चायतले उठाउने आँट गर्न सकेका छैनन् ।
६. धेरैजसो पञ्चहरूले अधिकार वृद्धिभन्दा पनि सानातिना व्यवहारी कठिनाइहरू हटाउने र काम गर्न सुविधा प्राप्त गराउने मागहरू राखेका छन् ।
७. सरकारी कर्मचारीहरूको सहयोगको अभाव लेखेको पत्रको सरकारी अड्डाहरूबाट उत्तर नआउने र पुलिस चौकीहरूले पञ्चायतलाई सहयोग गरेनन् भन्ने साधारणतः सबै पञ्चायतहरूको भनाइ छ ।
८. हरेक पञ्चहरू साधारण जनतामा भएको जोश, उत्साह र विकास गर्ने तत्परतालाई पञ्चहरूद्वारा सांगाली अधि बढ्न यो सामूहिक शक्तिको ठीक प्रयोग गर्ने बेला पाकिसकेको छ ।

जनकपुर पञ्चहरू र अरू अरूसँगको भेटघाट

ग्राम पञ्चायतमा हनुपर्ने अधिकार

बलाहा गोठ र त्यस नजिकका गाउँ पञ्चायतहरूको भेलामा बलाहा ग्राम पञ्चायतको प्रधानपञ्चको सुझावहरू :

१. २०१८ परिच्छेद ४ को दफा १५ को उपदफा १ बमोजिम गाउँसभाले कुन आधारबाट ठेक्का कति कति कुरामा लगाउने र कर कुन आधारमा कसरी, कति लगाउने ।
२. २०१८ परिच्छेद ४, दफा १२ को देहायमा लेखिएबमोजिम गाउँको निर्माण गर्न कुनै कुनै गाउँ ९५ प्रतिशत गरीब ज्यादै छ भने त्यस्तो हालतमा त्यस गाउँ सभामा पञ्चायतलाई आम्दानी हुने कुनै कुरा छैन भने ग्राम पञ्चायत कसरी चलाउने ।
३. विकास कार्य र रचनात्मक कार्यको लागि के कति प्रतिशत आ.स. मिल्दछ, कुनकुन काममा कति कति पाइन्छ, यसको स्पष्टिकरण सरकारले गर्नु पर्दछ ।

४. वर्तमान नेपालको महत्वपूर्ण पञ्चायती व्यवस्थामा किन पुलिस थाना र अन्य विभागले हस्तक्षेप गर्दछन् जसमा यो विभागबाट सहयोग पाउनु पर्ने ।
५. कान्जी हाउस जस्ता खतडाको काम ग्राम पञ्चायतमा भएकोले त्यस कान्जी हाउसमा आएका पशुहरूको कुन कुन पशुहरूलाई कुन आधारमा कति दण्ड गर्ने र यदि पशु लिन पशु मालिक आएन भने उक्त पशु कति दिनमा लिलाम गर्ने, कसरी गर्ने प्रष्ट भएन ।
६. गाउँ पञ्चायत एरियाभित्र जति पनि सार्वजनिक जमीन वा ऐलानी जमीन छन्, त्यसको रूपान्तर गाउँसभाको भलाइ कार्य गर्न आवश्यक परे गर्नलाई अधिकार पूरा अधिकार हुनुपर्छ ।

मुद्दा मामिलासम्बन्धी ग्राम पञ्चायतलाई अधिकार

१. २०१८ परिच्छेद ७, दफा ४१ बमोजिम गाउँ पञ्चायतले मुद्दासम्बन्धी अधिकार नपाउँदा उक्त काममा निकै बाधा परिरहेको छ ।
२. ग्राम पञ्चायतले कुन कुन मुद्दामा कति कुन आधारमा दण्ड सजाय गर्नु पर्दछ । फैसला वा मिलापत्र गराउँदा कुन रूपले कसरी गर्ने यसको स्पष्टीकरण र साथै अदालती बन्दोवस्त नेपाल कानून सरकारले ग्राम पञ्चायतलाई दिनुपर्दछ ।

जदुकुवा गाउँ पञ्चायत

यस पञ्चायतमा विकास शिक्षाको काम गर्ने प्रयत्नहरू भए । हाइस्कूल भएतापनि प्राइमरी स्कूल पञ्चायतको तर्फबाट हामीले खोल्थौं । गाउँ ठूलो र घनाबस्ती भएको हुनाले गाउँभित्रको बाटो बनाउन अनिवार्य छ । तर गरीबले मात्र बारी खनिनु पर्दछ भन्ने भावना भएका ठूलाठालूले गर्दा यस्तो विकासको काममा बाधा पर्दछ । पञ्चायतको काम गर्दा ज्यादै बाधापरेकोले हामी धेरैजसो पञ्चायत सदस्यहरू राजीनामा गर्दैछौं । पञ्चायतमा लागेर न त घरको काम हुन सक्थ्यो न समाज सेवा गर्ने सुविधा नै पाइयो । सरकारबाट पनि पञ्चायतलाई कुनै सहयोग पाइएको छैन । गाउँमा भगडा हुँदा पञ्चायतको विरोधमा पुलिसलाई गाउँका ठूलाठालूले नै प्रयोग गर्दछ । सुबिधासँग र स्थानीय सरकारको पूर्ण सहयोग भएको खण्डमा अहिलेकै ऐनलाई पूर्णरूपले प्रयोग गर्न दिएमा अधिकार प्रशस्त छ ।

रघुनाथपुर गाउँ पञ्चायतका प्रधानपञ्च र पञ्चहरू

ऐनमा दिएको अधिकार पर्याप्त छ । तर यो सबै अधिकार पनि प्रयोगमा ल्याउने अधिकार दिइएको छैन । हामी कान्जी हाउस खोल्न चाहन्छौं । तर के के दर राख्ने सो हामीलाई थाहा छैन । गाडीहरूमा ट्याक्स लगाउने हाम्रो योजना छ तर जिल्लाभरि एकै दर भए राम्रो हुने थियो । ऐनमा पनि केही उल्लिखित छैन । जिल्ला पञ्चायतबाट पनि हामीले कुनै निर्देशन पाएका छैनौं । शायद जिल्ला पञ्चायत सदस्यहरू र सरकारी मानिसहरू आई हामीलाई सम्झाउने गरेर समस्याहरूमा छलफल गर्न पाए हामी अझ उत्साहीत भएर काम गर्ने थियौं । अधिकार मात्र पाएर के गर्नु काम गर्न सक्नु पर्दछ । अधिकार त अहिले पनि कम छैन यस इलाकाका जनताको पञ्चायतमा अगाध विश्वास बढेको छ । हामीहरू अरूहरूको आक्रमणमा परिसकेका छौं ।

मनराकट्टी ग्राम पञ्चायत र नगीचका अरू गाउँ पञ्चायतहरू

५७ दफाको उपदफा (१) को ग्राम पञ्चायतले तोकेको दण्ड सजाय, कैद गर्नु पर्ने अवस्थामा फलानासँगको फलाना मुद्दामा यस बापतका कैद गर्नुपर्ने भएकोले प्रचलित कानूनबमोजिम कैद गरिदिनु भनी इलाका अदालतमा पठाउनु पर्छ र इलाका अदालतले पनि सो कैद गर्नुपर्ने मानिस र खुवाउनलाई सिधा खर्च ग्राम पञ्चायतसँग लिई प्रचलित कानूनबमोजिम कैद गरिदिनु पर्छ ।

त्यसमा सुधार होस्, किनभने ग्राम पञ्चायतमा आयस्रोत सीमित भएकोले विकास कार्य गर्नमा खर्च पुग्ने छैन तब कैदीलाई खुवाउन खर्च व्यहोर्नमा असमर्थ देखिन्छ । त्यसैकारणले कैदीको खुवाउनको उपदफा (२) को यस ऐनबमोजिम मुद्दा मामिलामा भएको दण्ड, जरिवाना कुनै व्यक्तिले नतिरेमा ग्राम पञ्चायतले डाइरेक्ट पुलिस डी.एस.पी.सँग मद्दत लिई आफैले उठाउन सकोस् ।

(७०) दफा ग्राम पञ्चायतले कुन विकास कार्य गर्नलाई अन्हाएमा सो कार्य गर्न नगएमा अटेर गरेमा त्यसको निमित्त काम गराउन लगाउनको लागि डी.एस.पी.अफिसबाट पुलिसको व्यवस्था होस् ।

ग्राम पञ्चायतमाथि वा कुनै सदस्यमाथि ऐनमा कुनै किसिमको मुद्दा परेमा ऐनले दिएको अधिकारबमोजिम कार्यपालन गर्दा गराउँदा कसैको चित्त न बुझेमा जालीमुद्दा चलाएमा वा उजुरी परेमा ग्रा.पं.बाट कुनै सदस्यलाई तारीखमा नबसाई अरू अफिसको अधिकारी जस्तै सोधपुछ गर्न व्यवस्था मिलाएमा बढिया हुने थियो ।

कान्जी हाउसमा माल आएमा धनीहरूले सात दिनभित्र आई आफ्नो मालको व्यवस्थामा नगराएमा वा अटेर गरेर जानी जानी घर बसेमा त्यो मालको लिलाम गर्ने अधिकार ग्रा.पं.लाई दिन बेश हुनेथियो । अथवा लिलाम गर्ने अधिकार सरकारले ग्राम पञ्चायतलाई दिन असजिलो भएमा अरू कुनै राम्रो व्यवस्था हुन मनासिव देखिन्छ किनभने यस्तो नभएमा माल धनीले ग्रा.पं.ले मेरो माललाई के गर्न सक्छ र म आफ्नो माल ल्याउन जान्न हेर्छु कति दिनसम्म ग्रा.पं.ले मलाई समातेर राख्छ भनी ग्रा.पं. र त्यसको नियमलाई अवहेलना गर्दछ, यसर्थ यसमा सुधार होस् ।

सखुवा ग्रा.पं.का प्रधानपञ्चको सुभावहरू

- (१) गत साल गाउँ पञ्चायतको चुनाव हुँदा खटिएको कर्मचारीहरूले सकभर राम्रो तरीकाले चुनाव गर्नु भएको होला पनि । त्यस बखत ग्रामीण जनताले पञ्चायतको महत्व राम्रोसँग बुझ्न सकेका थिएनन् । अहिले धेरैले यसको महत्व बुझी चाखलिन लागेका छन् । त्यस बखत चुनिएका मानिसको काम पनि यो १ सालभित्र धेरैले बुझिसकेका छन् । सरकारबाट ऐन बमोजिमको अख्तियार दिनुभन्दा अगाडि १,१, विकास जिल्ला भित्र ४/५ जना सरकारी कर्मचारीलाई लगाइ १,१ पञ्चायतमा सकभर बढी मात्रामा मतदाताहरू भेला गराई पञ्चायतको महत्व र यसमा सबैले भाग लिन सक्ने कुरा दर्शाए यसमा कसैको डर, धाक, धम्की इत्यादिबाट डराउन पर्दैन पहिले चुनिएका पञ्चहरू सबैमा कसैलाई तपाईंहरू बहुमतद्वारा हटाउन सक्नुहुन्छ भनी सम्झाई त्यसको हेरी मात्र अधिकार सुम्पिन मनासिव होला जस्तो लाग्दछ । यसो गर्नाको कारण यो छ कि कुनै पनि पञ्च पहिले आफ्ना धाक र रबाफ धनिक वर्ग भई कर्जा वा जमीन जोत्न दिन र भयबाट जाली फटाहा वा जातियताको आधारमा चुनिएको भए यस पटक हट्ने थिए र अधिकार राम्रो मानिसमा गई राम्रो काम हुन पाउने थियो कि भनेर हो । यसमा ४।५ जना अफिसर खटिए एक महीनासम्ममा सम्पन्न हुन सक्ने थियो भन्ने आशा गर्न सकिन्छ । यसबाट पनि सबै खराब तत्व हट्ने छन् भन्ने आशा राख्न सकिन्न तर केही मात्रामा सफल हुन सकिएला ।
- (२) पञ्चायतको अधिकार दिनको साथसाथै सरकारबाट यस कुराको राम्रो प्रचार हुन पर्दछ कि कुनै पनि पञ्चायतले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रही काम गर्दा पनि यसलाई आफ्नो डरधाकले मान्यता नदिने वा बाधा दिने व्यक्तिलाई कडा सजाय दिइनेछ भनी यसमा सजाय समेत सुनाइदिनु पर्दछ ।
- (३) पञ्चहरूको ठाउँठाउँमा तालिम शिविर पनि खोलिनु पर्दछ यसमा पञ्चहरूलाई दिइने तालिमको साथसाथै आपसमा भेटघाट र छलफल हुन सक्दछ ।

पञ्चायत कोष बढाउने केही सुभावहरू

- (१) मालपोतमा सयकडा दशसम्म बढाई लिन सक्ने अधिकारको सट्टा सरकारतर्फबाट सो सयकडा दश उठाई पञ्चायत विकासकोषलाई दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । पञ्चायतबाट उठाउनलाई कुनै पञ्चायतमा कसैको स्वार्थले बाधा दिने पञ्चायतप्रति विरोध दर्शाउने र समानता हुँदैन ।
- (२) पन्द्रह (१५) विघाहाभन्दा बढी जग्गा हुनेको उब्जनीमा सयकडा पाँच जिन्सी या नगदी उठाउने अधिकार ।
- (३) कसैले मत्स्यपालन नगरेको भए गाउँको पोखरी या कसैको व्यक्तिगत नराखी राष्ट्रियकरण गराई पञ्चायत तालुक लगाई मत्स्य पालन व्यवस्था गरी त्यसको आमदानी पञ्चायतले खाने । यसरी मत्स्यपालन गर्न खोज्ने पञ्चायतलाई पोखरी मर्मत गर्ने र मत्स्य पालनलाई सरकारबाट कर्जा या सहायता गर्ने यो रकमले पञ्चायत विकासलाई ठूलो मद्दत गर्नेछ ।

- (४) कान्जीहाउस राख्ने र जरिवाना उठाउने अधिकार पञ्चायतलाई दिएको छ । यसमा तराईमा दुई वाली नगर्ने मुख्य कारण मालजाल चरने डरले हो । यसमा जरिवाना र अरू सजाय समेत गर्ने ऐननै जारी भए पञ्चायतको आम्दानीको साथसाथै धेरै अनाज उब्जनी भई राष्ट्रिय सम्पत्ति नै बढ्ने थियो ।
- (५) ताडी, खजुरको ठेक्का लगाउने अधिकार पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।
- (६) कसैको नम्बरी भित्रबाट बजार मेला लागेको या लाग्ने भए नम्बरीवालाले त्यस बजारबाट उठेको आम्दानी खान नपाउने र त्यसको आम्दानी पञ्चायतले खान पाउने प्रष्ट उल्लेख पञ्चायत ऐनमा हुनुपर्दछ ।

मुद्दा-मामिलासम्बन्धी अधिकार

१,२ वर्ष याने पञ्चायतले आफ्नो अधिकार राम्रो नबुझ्जेलसम्म कुनै विशेष अधिकार दिनु हुँदैन । अहिलेलाई कुनै अदालतमा मुद्दा परेको छ भने वादी, प्रतिवादी दुवै थरिलाई पञ्चायतले आफ्नो प्रयासले मिलापत्र गराई मुद्दा परेको अदालतमा खबर गरेमा त्यसको मान्यता अदालतले दिनुपर्दछ । मिलापत्रको लाग्ने दस्तूर पञ्चायतले पाउनेछ ।

कुनैपनि अदालतमा मुद्दा परेको छ भने मुख्य साक्षीको रूपमा अदालतले वादी, प्रतिवादी भएको सम्बन्धित पञ्चायत या दुवै पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ र पञ्चायतको बयानलाई विशेष ध्यान दिनुपर्दछ ।

जनकपुर नगर पञ्चायतका प्रधानपञ्च र पञ्चहरूसँगको भेटघाटमा

जबसम्म गुठी नगर पञ्चायतको अधीनमा आउँदैन तबसम्म यस नगर पञ्चायत राम्रो फस्टाउन पाउँदैन । नगरभित्र प्रायः सबै राम र जानकीको गुठी छ । यसबाट हुने आम्दानीमा नगर पञ्चायतले कुनै हस्तक्षेप गर्न पाउँदैन । न्यायको केही अधिकार नभई हुँदैन ।

थिचोमिचो र जग्गा जमीनको सानसानो मुद्दा नगर पञ्चायतले हेर्न नपाए काममा धेरै बाधा पर्दछ । नगर पञ्चायतलाई गाउँ पञ्चायत समानको अधिकारले हुँदैन र गाउँ पञ्चायतभन्दा माथि जि.पं. भन्दा कम अधिकार दिनु पर्दछ ।

रोडशेष अफ्रसम्म न.पं.ले पाएको छैन, पाउनु पर्दछ । सबै नगर पञ्चायतहरू देशभरका एकैस्तरको हुनु पर्दछ । नगर पञ्चायत जि.पं. वा जिल्ला सरकारको अधीनमा मात्र रहनु पर्दछ । दुवैवटाको अधीनमा रहँदा काम गर्न अष्टचारो भयो ।

पुराना कानून, लालमोहर करपत्रहरू बदलिनुपर्दछ

नगर पञ्चायत कायम भएपछि नगर पञ्चायत कानून मुताबिक जो पञ्चायतबाट नगर विकासको निमित्त काम हुन्छ कतिपय पुराना कानूनी अड्चनले विकास कार्यमा आघात पुऱ्याएको छ र नगरपञ्चायत खडा भएपछि त्यो नगर भित्र पर्ने विकासका बदला पुराना कानूनी प्रतिबन्धहरू स्वतः खारेज हुनुपर्छ । त्यो खारेज गरी काम गरेमा केन्द्रीय सरकारबाट हस्तक्षेप हुनु हुँदैन जस्तै गुठी सम्बन्धित ऐन, लालमोहर, कठपत्र समेत ।

कर उठाउने

नगर पञ्चायत ऐन भएको शहरभित्र आवश्यक विभिन्न किसिमका लकडी वनका चीजहरू फरेष्टर डिभिजन अफिसबाट सोझै नगर पञ्चायतको जिम्मा दिनुपर्छ वा ऐनबमोजिम हुने रुपियाँ पञ्चायत मार्फत वन विभागमा बुझाई यसमा चाहिने ट्याक्स लगाई पञ्चायतद्वारा वितरण हुनु पर्छ यसबाट पनि न.पं.का आयमा बृद्धि हुन आउँछ ।

गवाह

स्थानीय पञ्चायतका सदस्यज्यूहरूले ठीक हो भनी प्रमाणसाथ दिएको गवाहीको प्रमाण अकाट्य होओस् ।

कोटा

आवश्यक कोटाका सामान तथा लाइसेन्स वितरण स्थानीय पञ्चायत मार्फत हुनुपर्छ । स्थानीय विकास कार्य गर्न आवश्यक रकम ऐनमा उल्लिखित खर्च गर्न पाउने रकमभन्दा केही बढी रकम खर्च गर्न पाउनु पर्छ ।

आयका स्रोत न.पं.ले पत्ता लगाई गर्ने न.पं.ले उक्त स्रोतबाट आय गर्ने गरेको निर्णयहरूको स्वीकृति स्थानीय सरकारबाट नै स्वीकृति लिएर आय जम्मा गर्नु पाउनु पर्छ ।

स्थानीय मुद्दाहरू पञ्चायतबाट निर्णय गरिदिएर वास्तविक कुरा तल्लो तहका पञ्चायतलाई ज्ञात हुने हुँदा जनताले यथार्थ इन्साफ पाउने देखिन्छ । यसमा माथितह जिल्ला अदालत वा स्थानीय हाकिमले अन्तिम निर्णय दिँदा न्याय सुलभ हुने देखिन्छ, त्यस्तोमा स्थानीय हाकिम, जिल्ला न्यायाधीशसम्म प्रचलित प्रयोगका निमित्त नगर पञ्चायतले हेरेमा केन्द्रीय सरकारले हस्तक्षेप गरी गैर कानून नठहराओस् ।

अर्थ न्याय

नगर पञ्चायत विकास लाखाँ रूपैयाँको योजना बनाई कुनै कर या रकम थपी रूपैयाँ सङ्कलन गरी नगरभित्र तत्काल रचनात्मक काम गर्ने ठोस निर्णय ली स्थानीय सरकारमा पेश गरेमा तत्काल स्थानीय सरकारबाट स्वीकृति पाई काम हुनुपर्छ । त्यसमा केन्द्रीय सरकारसँग स्वीकृति लिन नपरोस् यसैलाई अधिकार विकेन्द्रीकरण मान्नेछन् ।

अधिराज्यभरका नगर पञ्चायत एकैनाशको हुनुपर्छ ।

पहिले नगर पञ्चायत, जिल्ला सरकारको मात्र अधीन रहिआएकोमा हाल जिल्ला पञ्चायत ऐनबमोजिम नगर पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतका अधीनमा रहनु पर्ने देखिन आउँछ । यसरी एक पञ्चायतमाथि दोहोरो भार पर्न जाने र नगर पञ्चायतको ग्राम पञ्चायतको भन्दा बेग्लै जटिल समस्याहरू समेत हुने र न.पं.ले जिल्ला पञ्चायतबाट पाउने सहूलियतहरूको सोभै रा.पं.सँग ग्राम पञ्चायतबाट पाउने सहायता पाउने सम्भावना भएकोले पनि सम्पर्क रहनुपर्छ ।

जलेश्वरमा पञ्चहरू, सरकारी कर्मचारीहरू र अरू अरूसँगको भेटघाट

प्रथम, द्वितीय, तृतीय बेन्च पञ्चायत तालिम गोष्ठी महोत्तरी जलेश्वरमा भाग लिएका प्रधानपञ्च, उप-प्रधानपञ्च तथा सदस्यहरूको सुझाव :

१. ऐनमुताबिक कर लगाउने व्यवस्थामा सरकारबाट उचित समयमा कार्वाईको लागि सहयोग पाइयोस् ।
२. आर्थिक र प्राविधिक सहायता पञ्चायतले समय रहँदै पाउनु पर्छ र स्वतः सरकारबाट सूचना पाउनु पर्दछ ।
३. पञ्चायत सचिवको व्यवस्था पूर्णरूपले सरकारबाट नै हुनुपर्छ र निजहरूले सचिव बापतको पारिश्रमिक सरकारबाटै पाउनु पर्दछ ।
४. कान्जीहाउस र सरकारी कर तथा खरिद-विक्री कर प्रत्येक पञ्चायतमा एकनाश होस् ।
५. ग्राम पञ्चायत ऐन, २०१८ सालको मुताबिक उल्लेख गरिएको ग्राम पञ्चायतको सम्पत्ति तथा आयस्रोत सरकारबाटै छुट्टियोस् ।
६. ग्राम पञ्चायतबाट आएका कठिनाइ जिल्ला पञ्चायतबाट अविलम्ब विचार गरी निराकरण गर्ने व्यवस्था होस् ।
७. प्राथमिक उपचारको व्यवस्था प्रत्येक ग्राम पञ्चायतमा होस् ।
८. प्रत्येक ५ पञ्चायतमा एउटा कृषि फर्मको व्यवस्था होस् ।
९. यस आर्थिक वर्षपछि सरकारले लिने भूमिकरको मालपोतको ५ प्रतिशत पञ्चायतलाई विकास कार्यको लागि मिलोस् ।
१०. कृषि सिंचाइको व्यवस्था कृषि सुधारको लागि शीघ्र होस् ।
११. पहिले जस्तो सरकारबाट सानासाना योजना सञ्चालन गर्न निमित्त आधा आर्थिक सहायता पाउनु पर्छ ।
१२. दाउरा र घरसंघाको पूर्वी माघ महीनादेखि नै वितरण गर्ने व्यवस्था गरियोस् ।
१३. ग्राम पञ्चायतको माग जिल्ला पञ्चायतबाट यथाशीघ्र पूरा गरियोस् साथै ग्राम पञ्चायतको मागलाई जिल्ला पञ्चायतले आलटाल नगरी त्यसको प्रबन्ध गरियोस् ।
१४. नेपाल कृषि प्रधान देश भएको हुनाले कृषिको उन्नतिको निमित्त वैज्ञानिक साधन र त्यसमा लाग्ने वैज्ञानिक खाद्य तथा उपयुक्त वस्तुको शीघ्र प्रबन्ध गरियोस् ।
१५. पञ्चायत अन्तर्गत माछा पाल्नुको निमित्त भुराको वितरणको निमित्त सरकारबाट सजिलो प्रबन्ध गरियोस् ।
१६. ग्राम पञ्चायत अन्तर्गत भएका ऐलानी पोखरीहरू कुनै व्यक्तिको मात्र भएतापनि पञ्चायत अधीन हुनुपर्दछ र त्यसको सुव्यवस्था पनि पञ्चायतबाट नै गर्नु पर्दछ ।
१७. कहीं कहीं नजदिकको गाउँलाई समीपवर्ती पञ्चायतमा नमिलाई टाढा टाढा पर्ने पञ्चायतमा मिलाइयो । त्यसमा सुधार गरी समीपवर्ती पञ्चायतमा मिलाइयोस् ।

१८. पञ्चायत तालिम अफिसरहरूले ग्राम पञ्चायतहरूमा नै अवकाशको समयमा व्यावहारिक ज्ञान दिने र सुधार ल्याउने व्यवस्था होस् ।
१९. विकास जिल्ला पञ्चायत अफिस त्यस जिल्लाको मध्ये केन्द्रमा राखियोस् र सुविधाअनुसार सानै टाढा टाढा पर्ने पञ्चायतलाई नजिकै वि.जि.मा सम्मिलित गरियोस् ।
२०. ग्राम पञ्चायतहरूलाई कठिनाइहरूको जाँचबुझ गरी शीघ्र कार्य हुने व्यवस्था मिलाइयोस्
२१. यथासम्भव प्रति पञ्चायतमा एउटा हुलाकको व्यवस्था होस् ।
२२. ग्राम पञ्चायतहरूलाई पनि का.स. पठाउने अधिकार दिइयोस् ।
२३. टेलिफोनको शाखा, उपशाखा खोल्ने व्यवस्था होस् ।
२४. विकास कामको लागि कुनै बाधा नपर्ने गरी विनामूल्यमा लकडी दिने व्यवस्था होस् ।
२५. पञ्चायत सदस्यमाथि पञ्चायतसम्बन्धी काममा कुनै किसिमको उजूर परेमा वा मामिला परेमा निजहरूले साधारण व्यक्ति भै तारीखमा रहनु नपरोस् ।
२६. सरकारबाट बोलावट भएमा वा पञ्चायतसम्बन्धी कामकाजका निमित्त कुनै सदस्यले बाहिर जान परेमा खर्च आदि पञ्चायतकै फण्डबाट दिने व्यवस्था होस् ।

जलेश्वरमा बडाहाकिम लगायत अञ्चल र जिल्लास्तरीय सबै सरकारी अधिकारीहरूको विचार गोष्ठीमा भएका कुराहरूको मुख्य सार

न्याय अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई ठीक दिइएको छ र विकास सम्बन्धमा केही अरू अधिकार दिन सकिन्छ । पञ्चायतलाई अधिकार दिनुभन्दा पनि ज्यादा जस्तो यिनीहरूलाई कसरी काम लगाउन गर्न सकिन्छ । यो कुरामा हामीले सोच्नु परेको छ, ज्यादा न्याय अधिकारले पञ्चहरूलाई ज्यादा मुद्दामा मात्र अल्झिने गराउँदछ र हाम्रो पूरा अनुभव पनि यही छ । तर उनीहरूलाई उत्साहित पार्न केही न केही न्याय अधिकार दिनु पर्दछ ।

पञ्चायतलाई राम्ररी काम लगाएर काम गरे नगरेको वा ठीक गरे नगरेको राम्रो जाँच हुनुपर्दछ र उनीहरूको सानातिना कठिनाइहरू तुरुन्त हटाई दिनु पर्दछ । काम र समय समयमा कामको निरीक्षण गर्नुपर्दछ ।

पञ्चायतहरूलाई विभिन्न तहमा बाँधी आदर्श पञ्चायतहरू छुट्याउनु पर्दछ । लेनदेनमा फटके साक्षी पञ्चायतलाई राख्नु पर्दछ ।

हरेक गाउँ पञ्चायतले पुलिसको जस्तो डाएरी राखोस् र दैनिक डाएरीमै सबै मुद्दाहरू पनि लेखिन्छन् । गाउँ पञ्चायतमा उजूर पर्दा दरखास्त दिन नपरोस् कारण दरखास्त दिन गाउँले जनतालाई महँगो पर्दछ ।

हरेक पञ्चायतमा १ चौकीदार हुनु पर्दछ । चौकीदार पुलिस अफिसरले भर्ना गरी तालिम गर्ने । उसको तलब आधी सरकारले आधी पञ्चायतले दिनु पर्दछ । चौकीदारले पुलिससँग निकटतम सम्बन्ध राखी काम गर्नु पर्नेछ ।

नयाँ नयाँ जङ्गलहरू सरकारी सहायता लिई पञ्चायतले लगावस् ।

घरसङ्घा र जलावन (दाउरा)को पूर्वी पञ्चायतद्वारा वितरण गर्दा ज्यादै भ्रष्टाचार पञ्चायतमा भयो उसको राम्रो रेखदेख हुनुपर्दछ । सरकारले एउटै स्टोर खोली सरकारको नियन्त्रणमा राख्ने र पञ्चायतहरूले त्यसबाट खरिद गर्ने गरे वनको संरक्षण राम्रो हुन गई जनतालाई पनि बढी सुविधा हुन्छ । तत् सम्बन्धमा न्यायको अधिकार केही वन विभागमा दिए असल हुन्छ सबै सरकारी कर्मचारीहरूले केन्द्रमा लेखी पठाएको कुराको हुन्छ हुन्न भन्ने उत्तरसम्म तुरुन्त पाउने व्यवस्था होस् ।

जलेश्वर जिल्ला पञ्चायत केही गाउँ पञ्चायतका एवम् अञ्चल पञ्चायतका पञ्चहरू र भरभलादमीहरूसँगको भेटमा

प्रथमतः अधिकार ज्यादा कम भन्दा पनि अधिकार प्रयोग गर्ने व्यक्तिहरूमाथि निर्भर गर्दछ । गाउँ पञ्चहरूले गरेको भूलको लागि जि. पञ्चायत वा यो भन्दा माथिल्लोस्तरको अधिकारीले सजाय दिनुपर्दछ ।

स्थानीय विकास कार्य स्थानीय अधिकार प्रयोग गरी नै गर्नुपर्दछ । अपुताली परेका जग्गाहरू गाउँ पञ्चायतको अधीनमा आउनु पर्दछ ।

जिल्ला सभापति बाहिर जाँदा उप-सभापतिलाई अधिकार सुम्पन पर्ने हो तर ऐनमा समेत नखुलेको र सभापतिले व्यवहार समेत त्यसो गर्नु नभएकोले काममा बाधा परेको छ । जिल्ला उपसभापति ।

ऐनको धारा २८ (क) र धारा २७ (२) बाफेको छ ।

कहीं र वरिपरिका पञ्चायतहरू

हाम्रो गाउँ पञ्चायतमा हामीले विकासको काम र ऋगडाहरू आपसमा मिलाउने गरेका छौं । गाउँ पञ्चायतको हातमा कुनै ठोस अधिकार नआउँज्जेल सर्वसाधारणले पञ्चायतको निर्णयलाई मान्यता दिदैनन् । अधिकार बिना जति नै कोशिस गरे पनि प्रभावशाली हुँदैन । गाउँमा अरू-अरू पञ्चायतमा जस्तो काममा बाधा दिनेहरूको संख्या ज्यादा त हामीमा छैन । हाम्रो प्र.प.नै.यस गाउँका गण्यमान्य व्यक्ति हुनुहुन्छ र हाम्रो पञ्चहरू क्रियाशील छन् । का.स. सम्म पनि चलाउने अधिकार पञ्चायतलाई छैन । गाउँ पञ्चायतको निर्णयलाई नमाने के गर्ने न्यायमा केही बढी अधिकार आर्थिक सहायता वृद्धि गर्नुपर्दछ । पञ्चहरूलाई कुनै प्रकारको तलब-भत्ता नहुनाले पञ्चहरूलाई अरू सुविधाहरू हुनुपर्दछ । पञ्चायतमा जनताको विश्वास अझ बडेर गएको छ ।

मनरा ग्राम पञ्चायत र वरिपरिका पञ्चायतका पञ्चहरू

गाउँ पञ्चायतलाई सरकारले आर्थिक सहायता दिनु पर्दछ । गाउँले जनतालाई वृद्धि भएको मालपोतको बोझले गर्दा अरू कर तिर्न गाँहो पर्दछ । गाउँ पञ्चायतको काममा पुलिस र सरकारले सक्रिय रूपले सहायता र सहयोग दिनु पर्दछ । गाउँ पञ्चायतले उठाएको कदममा बाधापार्नेहरूलाई कडा सजाय हुनु पर्दछ । ऐनमा भएको सबै अधिकारहरू गाउँ पञ्चायतलाई दिएमा प्रशस्त हुन्छ र गाउँको विकास हुन्छ । केही हदसम्म न्यायपालिकाको अधिकार पनि पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

सर्लाहीमा पञ्चहरू र अरूअरूसँगको भेटघाट

सर्लाही (मलङ्गवा) मा अञ्चल (जनकपुर) सभापति, गाउँ पञ्चायतका प्रधानपञ्चहरू र बजारका बुद्धिजीवीहरूको भेलामा भएका कुराहरू :

यस विकास जिल्लामा कान्जी हाउस शुरु गरी विभिन्न जन्तुहरूको दर राखी काम गरेर जाहेर गर्दा विभागबाट अहिले नियम नबनेको हुनाले नियम आएपछि मात्र लागू गर्नु भन्ने आयो र सरकारले अहिले भइरहेको ऐनका सबै दफाहरू पनि लागू गर्न नदिएको हुनाले काम गर्न असाध्यै नै असजिलो परेको छ ।

काम गर्दा आइपर्ने सानातिना अडकाउ पडकाउ-आफै हटाउने अधिकार पाएमात्र काम हुन सक्दछ ।

टघाक्स उठाउन सकिन्छ भन्ने आदेश अरूअरू विकास जिल्लामा आए रे भन्ने होहल्ला सुनिन्छ हामी कहाँ त्यस्तो कुनै आदेश आएको छैन न्यायमा केही अधिकार दिनैपर्दछ ।

अञ्चल पञ्चायतले बौद्धिक वृद्धिको लागि वा राजनीतिक विवेचनाको लागि अञ्चल पञ्चायतले गर्नुपर्ने कर्तव्य र अधिकारको पूरा उल्लेख ऐनमा छन् । जे गर्न पर्ने हो पञ्चायतका अग्रगण्यहरूबाट जे सुनिन्छ त्यही अनुसारको विधान हुनु पर्दछ ।

गाउँ जिल्ला र अञ्चलको राम्रो सम्पर्क हुनुपर्दछ । सरकारले हरेक पञ्चायतको सम्पर्कमा रही गाउँ पञ्चायतमा परेका बाधाहरू, गरीबहरूप्रति भएको अन्याय र गाउँका ठूलाठालूहरूले पञ्चायतको काममा बाधा दिएको राम्रो विचार गरी हटाई दिनु पर्दछ र पञ्चायतलाई राम्रो निर्देशन दिनु पर्दछ ।

हाम्रो पञ्चायतको सामुन्नेमा समस्या

- (१) पञ्चायतमा कुनै किसिमको कोष छैन, जससँग त्यो ठोस रचनात्मक कार्य गरूँ ।
- (२) पञ्चायतको आफ्नो घर छैन । केही कहीं बसेर काम गरिरहेका छन् काम गर्नमा यस कारण कठिनाई हुन्छ ।
- (३) पञ्चायतको कुनै अंशसम्म अधिकार हुनैपर्छ । किनकि गाउँमा बाटो बनाउनमा जनतातर्फ विरोध हुन्छ । विरोध भएमा पञ्चायत काम गर्न असमर्थ भइहाल्छ । जरुरत परेमा पुलिसको मदत हुनुपर्छ ।
- (४) सानो सानो ऋगडा हेर्नको लागि पञ्चायतलाई अवश्य अधिकार दिनुपर्छ । किनकि सानो ऋगडा रोक्दामा ठूलो ऋगडा रोक्न सक्नेछ र अमिनी अदालतमा धेरै मुद्दा नपरी गाउँमै निपटारा त्यसको भइहाल्छ । ग्राम पञ्चायतले गरेको निर्णयमा पञ्चायतमा अपीलको अधिकार हुनु पर्नेछ ।

हामीहरूको सुभावहरू

जिल्ला पञ्चायत ऐनमा भएको अधिकारमा थप हुन पर्ने अधिकारहरू

पञ्चहरूको तालिम पहिलो अवस्थामा र पूर्णरूपले पञ्चहरूको तालिम अहिले राखिएको तालिम गर्नेहरूद्वारा गरिंदा पनि प्रशस्त मात्रामा फाइदा भएतापनि सक्दो मात्रामा उच्च अधिकारीहरू, पञ्चायती व्यवस्थामा राम्रो ज्ञान राख्ने विद्वान्हरू, मन्त्रीज्यूहरू उस्तो तालिम गोष्ठी भइरहेको केन्द्रहरूमा समयसमयमा उपस्थित भई सम्भाउने,

बुझाउने र विचार गर्ने गरे ठूलो आवश्यकता अनुभव भएको मानिसको मनोवैज्ञानिक परिवर्तन ल्याउनमा ठूलो मदत हुनेछ । आफूभन्दा जान्नेसुन्ने र अग्रगण्यहरूबाट उनीहरूभन्दा तल्लोतहमा मानिसहरू अत्यन्त छिटो प्रभावित हुने हुनाले पञ्चहरूको भुन्डहरूमा जाने सबै तालिम गर्नेहरू अरूअरूले आफ्नो आचरण व्यवहारमा ज्यादै ख्याल राख्नु पर्दछ । पञ्चायतको कुनै तहका मानिसहरूले पनि आफैमा मनोवैज्ञानिक परिवर्तन ल्याउन प्रयत्न नगर्ने र नसक्ने हो भने साधारण जनतामा जति नै ठूलठूला भाषण दिएपनि कुनै मतलब हुने छैन । पञ्च भन्नाले नै साधारण मानिसभन्दा ज्यादा गुण भएको तापनि सामूहिक स्वार्थलाई ख्याल गरी व्यक्तिगत स्वार्थ, सौख र आराम त्याग्न सक्ने देश र नरेशप्रति उसको भावनामा कुनै प्रकारले पनि अल्छीको छायाँले छुन नसक्ने राष्ट्रवादी नेपाली बुझिनु पर्दछ । तालिम गोष्ठीको अतिरिक्त एउटा तालिम केन्द्र सधैँभरीको लागि खडा गर्नु अत्यन्त जरुरी छ ।

अञ्चल अञ्चल बीचमा र अञ्चल केन्द्रको बीचमा टुरहरूको व्यवस्था मिलाउने ।

शिक्षा

जिल्ला पञ्चायतले हाइस्कूलसम्मको शिक्षाको व्यवस्था गर्न पाउनु पर्दछ । जिल्लामा शिक्षा कर भन्ने छुट्टै कर लगाउने अधिकार हुनुपर्दछ । नेपालमा शिक्षामा जनसहयोग ज्यादै मात्रामा पाइने हुनाले र अहिलेसम्म शिक्षण संस्थाहरू धेरैजसो सहयोगबाट चलेको हुनाले जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा हाइस्कूलसम्मको शिक्षाको व्यवस्था अझ राम्ररी चल्न सक्दछ ।

वन

राष्ट्रिय दृष्टिकोणले केन्द्रले नै आफ्नो मातहत राख्न पर्ने ठूला-ठूला जङ्गलहरू बाहेक अरू जङ्गलहरू जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा राखिनु पर्दछ । सरकारद्वारा निर्धारित राष्ट्रिय नीतिहरूको पूर्णतया जिल्ला पञ्चायतले लागू गर्न अनिवार्य हुनु पर्दछ ।

सुरक्षा

सार्वजनिक शान्तिसुरक्षा कायम राख्न सरकारलाई हरमदत दिने । ग्राम पञ्चायतले खडा गरेको स्वयंसेवक दल र गाउँ चौकिदारको तालिम र शिक्षाको प्रबन्ध गराउन जागरुक रहने ।

नगर पञ्चायत

नगर पञ्चायतको स्थापना जि.पं.को सिफारिशमा हुनुपर्दछ । सबैस्तरका पञ्चायतहरूको दिग्दर्शन हुनुपर्दछ ।

ग्राम, जिल्ला र अञ्चल पञ्चायतहरूको मर्यादा र सुविधा जस्तो पञ्चायतको काम गर्दा सो सम्बन्धमा परेको मुद्दा-मामिलामा आफैले तारेख बोक्न नपरोस् आदि ।

योजना तलैबाट हुँदै आएमात्र माथिल्लो स्तरसम्म पनि योजनाबद्ध सबै कुरा भई जिल्लास्तरीय योजना समितिहरू जिल्ला पञ्चायतले खडा गरी पञ्चहरू ग्राम बाहेक जिल्लाको शिक्षित र अनुभवी मानिसहरूलाई समावेश गर्नुपर्दछ । पञ्चायतको बजेट र योजना जिल्ला पञ्चायतले हेरी स्वीकृत गरिनुपर्दछ ।

न्याय

गाउँ पञ्चायतको अपील जिल्ला पञ्चायत अदालतमा आउनु पर्दछ । न्याय कानूनको पूरा ज्ञान भएका मानिसहरूले मात्र राम्ररी दिन सक्ने हुनाले पञ्चायत अदालतका न्यायाधीशहरू पनि पूरा योग्यता भएकाहरू मात्र हुनु पर्दछ । अवधिभित्र अविश्वासको प्रस्तावद्वारा हटाइने हुनुहुँदैन । सरजमीन गर्दा अनिवार्यरूपले गाउँ पञ्चायतलाई राखिनु पर्दछ ।

न्यायमा पनि जनप्रतिनिधिहरूको ठूलो हात हुनु आवश्यक भएतापनि हाल जनता, पञ्चहरू सबैमा राजनीतिक चेतना र तालिमको स्तर माथि उठिसकेको नहुनाले योग्य मानिसहरूको अभाव र पञ्चायत अदालतमा मात्र धेरै सुविधाहरू प्रदान गरी भएको योग्य मानिसहरूलाई पनि पञ्चायत अदालतमा पुऱ्याउन गाऱ्हो पर्ने हुनाले त्यस्तो अवस्था नआउन्जेलको लागि गाउँ पञ्चायतको अपील इलाका अदालतका न्यायाधीश, जिल्ला बडाहाकिम र जिल्ला पञ्चायत अध्यक्षको एक संयुक्त बोर्डले फैसला गर्ने हुनुपर्दछ ।

स्वास्थ्य

जिल्ला पञ्चायती ऐनमा उल्लेख कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त जिल्ला हे.क्वा.मा भएको अस्पताल र औषधालयहरूको पनि व्यवस्था जिल्ला पञ्चायतलाई नै दिनुपर्छ ।

मालपोतसम्बन्धी

जग्गा जमीनको रेकर्ड राख्नु, मालपोत उठाउनु आदि माल अड्डाले गरिआएको (मालपोतको रेट तोक्नु बाहेक) सबै अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्दछ ।

व्यवस्था मिलाएवापत लेखिएको प्रतिबन्ध जिल्लाले पाउनु पर्दछ ।

५०,००० रु.	सम्मको-	४०
५५,००० देखि	१,००,०००-	२०
१,००,००० देखि	२,००,०००-	१०
२,००,००० देखि	५,००,०००-	५
५,००,००० देखि	१०,००,०००-	२
१०,००,००० भन्दा बढी-		२

(क) आवश्यक मालसामानको सुविधा र वितरण गराउने ।

(ख) सहकारी बजारको बन्दोबस्त मिलाउने ।

जिल्लामा उत्पादितहरूको विक्री दर तोक्री विक्री गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

(ग) दैनिक उपभोगका सामानहरूको सहकारी संस्थाहरूद्वारा व्यवस्था गराउने ।

(घ) आफ्नो जिल्लामा उत्पादन गरिएका सामानहरू जिल्लाको आवश्यकता पूरा भएपछि मात्र निकासी गर्न दिने र जिल्लामा उत्पादन गर्न नसकिने चीजहरूको मात्र पैठारी गर्ने ।

(ङ) कोटाको पैठारी हुने वा इम्पोर्ट लाइसेन्सद्वारा समुद्रपारबाट पैठारी हुने सामानहरूको वितरण आदि सबै व्यवस्था गर्ने ।

जिल्लामा भएका कृषि केन्द्रहरूको निरीक्षण र घरेलु केन्द्रहरूको रेखदेख जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्छ ।

(च) ऐनमा उल्लिखित समाज कल्याण कार्यको अतिरिक्त शिशु गृह र अनाथालयको व्यवस्था गर्ने ।

(छ) जिल्लास्थित सरकारी कर्मचारीहरूले भ्रष्टाचार गरेमा अर्को जिल्लामा सरुवा गरिदिने सिफारिश गर्न सक्ने । जि.पं. का सचिव वा जि.पं.का अधीनमा रहेका अरू कर्मचारीको विरुद्ध विभिन्न तीन जि.पं.हरूले १११ पटक अविश्वासको प्रस्ताव पास गरे निजलाई सरकारी सेवाबाट मुक्त गरिदिनु पर्दछ ।

गाउँ पञ्चायत ऐनमा भएको अधिकारमा थप अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई निम्नलिखित हुनुपर्छ

(१) लेनदेन राजीनामा गर्दा गाउँ पञ्चायतलाई राखी गर्नु अनिवार्य हुनु पर्छ ।

(२) हरेक पञ्चायतले दैनिक डायरी राख्नु पर्दछ ।

(३) का.स. चलाउन पाउनु पर्दछ ।

(४) पञ्चायत हुलाकलाई मान्यता दिनु पर्दछ ।

(५) गाउँ पञ्चायतले स्वयंसेवक दलको व्यवस्था गर्नु पर्दछ र सो दलको तालिमको व्यवस्था सरकारले गर्नुपर्दछ ।

(६) हरेक गाउँ पञ्चायतले एक चौकिदार राख्नु पर्दछ ।

(७) गाउँ वरिपरिका साना-साना जङ्गलहरू गाउँ पञ्चायतले आफ्नो व्यवहारमा लिन पाउनु पर्दछ । तर केन्द्रीय सरकार र जिल्ला पञ्चायतद्वारा निर्धारित वनसम्बन्धी नियमहरूको (वन, विकास र संरक्षण)को पालना गर्नुपर्दछ ।

(८) घरसंघा र दाउराको पूर्जा दिने अधिकार हुनुपर्दछ ।

(९) मालपोत उठाउने काम गाउँ पञ्चायतले गरे वापत मालपोत उठेको रकमबाट सयकडा ५ प्रतिशत गाउँ पञ्चायतले पाउनु पर्दछ ।